

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ข้อบังคับหอสมุดกลาง

๑. ผู้ที่ยืมหนังสือจากหอสมุดนี้ได้ คือ อาจารย์, นิสิต, และข้าราชการในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
๒. บุคคลภายนอก หรือ นิสิตเก่า จะยืมหนังสือได้ ก็โดยเสียเงินค่าบำรุงให้แก่หอสมุดกลางปีละ ๒๐ บาท และได้วางเงินประกัน ค่าหนังสือไว้ เป็นจำนวนเงิน ๒๐ บาท เรียบร้อยแล้ว.
๓. หนังสือเล่มหนึ่งอนุญาตให้ยืมไปได้ภายในกำหนดเวลา ๗ วัน ถ้าพ้นกำหนดไม่มาจัดการยืมต่อ จะต้องเสียค่าปรับในการล่วงเวลาวินละ ๕ สตางค์.
๔. ผู้ใดทำหนังสือหาย หรือชำรุดเสียหาย ผู้ นั้นต้องไ้ค่าเสียหายตามราคาที่บรรณารักษ์เห็นสมควร.
๕. ก่อนที่จะรับหนังสือไป ผู้ยืมควรตรวจดสิ่งชำรุดและแจ้งให้เจ้าหน้าที่หอสมุดทราบทันที มิฉะนั้นหากพบการเสียหายขึ้นเมื่อภายหลัง ผู้ยืมจะต้องรับผิดชอบ.
๖. การเซ็นชื่อยืมหนังสือจะต้องเขียนนามและนามสกุลให้ชัดเจนทุกครั้งไป มิฉะนั้นเจ้าหน้าที่จะไม่จำหนังสือให้ก็ได้.

สุกิจ นิมมานเหมินท์

บรรณารักษ์

959.3
ป. 1711

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓

บรรพภาคพระธรรมเทศนา

เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทาน

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา

โปรดให้พิมพ์ในารพระชนมายุสมมงคล

เมือขขาด พ.ศ. ๒๔๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรตธนาธร

๑๖๕๕

พระอุโบสถวัดราชโอรส

พระพุทธรอนันตคุณ อุดยญาณบพิตร
พระประธานในพระอุโบสถวัดราชโอรส

พระวิหารเก๋งกิสเหนือพระอุโบสถวัดราชโอรส

เพลงยาวชมวัดราชโอรส

๑ อินวักวาหาสประหลาทสร้าง

ช่อฟ้าทางหงส์ทรงบูรณ

พระอารามนามราชโอรส

กระเบื้องเคลือบสลักสีมีผนัง

กลางหลังคังวงเป็นทรงเก๋ง

วิชาช่างจ้างทำเป็นแถวทิว

หอระฆังตั้งทิวहारวย

ปูนผิวเต็มคิควัยผ่อง

คพิลิตคตสองซุ้มสองคณะ

วิษณุภาณุเคียงเรียงกันไป

แท่นศิลาหน้าวังบริกรรม

พระศรัทธาเป็นเค็มเพิ่มภู

เหลื่อมนุญต์สลักสร้างไต่อย่างนี้

พวกผู้ไต่ไต่อย่างไปสร้างวัด

ยักย้ายหลายอย่าง โยถวิหาร

ไม่ทนทานว่ามักหักพัง

นำขึ้นขึ้นลกลายฝรั่ง

เป็นอย่างนอกออกปลั่งปลายปลิว

จีนสำเพ็งพวกแซ่แต่จิว

แจกตัวให้ตั้งคังควิวเลี้ยง

แบบคาบมันคงทรงเฉลียง

พระระเบียงยักอย่างมาข้างไทย

คันถุระนั้นอยู่เป็นหมู่ใหญ่

ที่จักรมรุมไม่รักขมูล

ข้าพญชรรวมกรรมฐานที่สุญ

ยกหนุนศาสนาสารพัต

เป็นยอดทานยารมีโพธิสัตว์

เป็นทรงนอกออกอิกทุกแห่งมา ฯ

พระยาไชยวิชิต (เผือก) แต่งไว้ในหนังสือขอพระเกียรติ ๓ รัชกาล.

คำนำ

พระวิมาดาเธอ ฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ทรงพระปรารภว่าในปีชวด พ.ศ. ๒๔๖๘ นี้ ถึงวันที่ ๕ กันยายน จะทรงเจริญพระชันษาเสด็จด้วยพระชนมายุกาลแห่งสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอภิลักขิตมงคล มีพระประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระกุศลสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช ทรงพระดำริที่ว่าวัตรราชโอรส ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาก่อนวัตรอื่น แลเป็นที่ประคองฐานพระบรมอัฐิไว้ให้มหาดชนสักการบูชา บัดนี้มีที่ชำระศุขไสยาสน์หลายแห่ง อีกประการหนึ่งวัตรราชโอรสนั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภุมรินทร์ภักดี พระปิตา ก็ได้เคยสนองพระเดชพระคุณทรงอำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์มาแต่ครั้งรัชกาลสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช จึงทรงพระศรัทธาที่จะช่วยเกื้อกูลการปฏิสังขรณ์ แลจะเสด็จไปทรงบำเพ็ญทักษิณานุปทาน อุทิศถวายสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชที่วัตรราชโอรส ในวันที่ ๕ กันยายน เป็นการพระชนมายุสมมงคลในครั้งนี้

พระวิมาดาเธอ ฯ มีพระประสงค์จะทรงพิมพ์หนังสือมิตร์พลีสำหรับประทานแก่พระญาติแลอมาตย์มิตร์ซึ่งไปช่วยงาน หรือที่มีศรัทธาช่วยการพระกุศลด้วยประการอย่างอื่น พอเป็นที่ระลึกแลอนุโมทนา ได้ทรงตรวจหาเรื่องหนังสือซึ่งมีฉบับอยู่ณพระตำหนัก พบพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งเป็นบุรพภาค

แห่งพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัวที่ ๑ ซึ่งพระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากรถวายเทศนาในการ
 ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เมื่อจำนวนบ้นแต่พระบรมราชสมภพของ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ ๓๐๐ ปี ในรัชชวค ยังเป็น
 นพศก พ.ศ. ๒๔๓๓ พระวิมาดาเธอ ๗ ทรงพระดำริเห็นว่าสมควร
 พิมพ์แจกเป็นมิตร์พลีไต่ ไต่ส่งหนังสือนั้นไปถวายทูลหาหรือสมเด็จพระ
 พระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้า ๗ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ
 วรเขต พระองค์ทรงสอบสวนไต่ความว่าเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อชชวคนี้มี ๓ กัณฑ์ด้วยกัน
 พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร ถวายเทศนาที่ ๑ ความใน
 บรพภาคว่าด้วยพระราชสันตติวงศ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง
 ชินวรสิริวัฒน์ เมื่อยังดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าพระสถาพรพิริยพรต
 ถวายเทศนาที่ ๒ ความในบรพภาคว่าด้วยพระราชประวัติพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
 สมเด็จพระวันรัตน์ (แดง) เมื่อยังเป็นที่พระธรรมวโรคม ถวายเทศนา
 ที่ ๓ ความในบรพภาค ว่าด้วยพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว เมื่อก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว สมเด็จพระ
 พระราชปิตุลา ๗ ทรงสืบหาหนังสือเทศนาที่ ๒ กัณฑ์ที่ ๓ ได้มา
 อีก ๒ กัณฑ์ ทรงพิจารณาเห็นว่าเปนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว เหมือนกันกับเทศนาที่ ๑ จึงโปรด

ให้คัดสำเนาถวายพระวิมาดาเธอ ฯ แลทรงแนะนำว่า ถ้าจะทรงพิมพ์
 เทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ควรจะ
 พิมพ์ให้ครบบริบูรณ์ทั้ง ๓ กัณฑ์ แต่ความในพระราชนิพนธ์เป็นเรื่องใน
 พงศาวดาร แลเป็นการเกี่ยวข้องกับรัฐสภาภิบาลโนบายมีอยู่ ควรจะ
 ประทานให้ราชบัณฑิตยสถานตรวจเสียก่อน อาศรัยเทศน์ พระวิมาดา
 เธอ ฯ จึงประทานฉบับมายังราชบัณฑิตยสภา เพื่อให้ตรวจฉบับแล
 จัดการพิมพ์ถวาย

ข้าพเจ้ารับตรวจฉบับถวายด้วยความยินดีอนโมทนาในพระประสงค์
 ของพระวิมาดาเธอ ฯ ด้วยเห็นประโยชน์ในการที่พิมพ์พระราชนิพนธ์
 บรรพภาคแห่งพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง ๓ กัณฑ์มีหลายประการ แม้ว่าแต่ที่เป็นประโยชน์
 สำคัญจะได้ความรู้เรื่องพงศาวดารซึ่งยังไม่รู้กันอยู่โดยมากประการ ๑ แล
 จะรักษาพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เรืองน่อนเป็นหนังสือ
 หายาก แม้ตัวข้าพเจ้าเองก็พึงทราบดีว่าทรงพระราชนิพนธ์ไว้ให้ปรากฏ
 อยู่ยังยืนต่อไป เชื่อว่าบัณฑิตผู้ได้รียบไปอ่านคงจะยินดีถวายอนโมทนา
 ในการที่พระวิมาดาเธอ ฯ ได้โปรดให้พิมพ์พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้น
 ไม่มีวัน แต่พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ทรงแต่งแต่ส่วนบรรพภาคแห่งเทศนา
 ส่วนธรรมปริยายข้างตอนปลายนั้น เป็นของ พระผู้เทศน์ แต่งเองจึงหา
 ปรากฏในต้นฉบับไม่ แต่ความบกพร่องข้อนี้ก็ไม่สำคัญอันใด ด้วย
 รู้ได้ในกาลานិเขยบที่มื่ออยู่ ว่าเทศนากัณฑ์ไหนแสดงธรรมปริยาย
 บทใด ถ้าผู้ใดปรารถนาจะทราบ ก็พอจะศึกษาทราบได้ในที่อื่น

กรมการราชบัณฑิตยสภา ขอถวายอนโมทนาในพระกุศลบุญ
 ราคีพระชนมายุสมมงคล ซึ่งพระวิมาดาเธอ ฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ
 ขัอมหาราชปติวีรศา ไ้ทรงบำเพ็ญในวาระนี้ พร้อมด้วยพระกุศล
 บุญธิปฏิบัติสังฆกรรมกิจ มีกตัญญูตาธรรมเป็นขัจจัย สำเร็จเป็น
 บัณฑิตทานมัยที่ดั่งแห่งบุญภิรียา ทั้งเป็นมงคลส่วนกุลวงศ์สถาปนา
 เนื่องในมาตาบัชชัญชาก หากให้สำเร็จเป็นปฏิพาทโนบาย บัองกัน
 อันตรายพทอเจกัยสถาน ไยราณวิคตไวั สบายพระศาสนา ขออำนาจ
 พระกุศลจริยาที่ไ้ทรงบำเพ็ญในวาระนี้ จงบันดาลให้สำเร็จวิบากสุข
 สมพระประสงค์ทุกประการ เทอญ ฯ

ทอพระสมทวชิรญาณ

วันที่ ๒๖ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๕๖๘

อภิ ๒๖ สิงหาคม

นายกรราชบัณฑิตยสภา

สารบรรพ์

รายการบำเพ็ญพระราชกุศล เถลิงพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้า พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อรัชชวคยังเป็นนพศก พ.ศ. ๒๔๓๓ หน้า	๓
โคลงยานแพนง	๕
เทศน์นาถนึ่งที่ ๑ เรื่องพระราชสันตติวงศ์	๖
ชาวมภกดา	๖
พรรณนาพระราชสันตติวงศ์	๘
สายตรงสมเด็จพระประถมบรมมหาไอยกาธิปไตย	๘
ที่ ๑ กรมสมเด็จพระเทพสดาวดี	๘
ที่ ๒ พระเจ้าขุนรามณรงค์	๘
ที่ ๓ กรมสมเด็จพระศรีสวรินทิรา	๘
ที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	๑๐
ที่ ๕ กรมพระราชวังบวรวิเศษวังหน้า	๑๐
กรมหลวงนรินทรเทวี (ต่างมารดา)	๑๐
เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา (ต่างมารดา)	๑๐
สายตรงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	๑๑
ที่ ๑ พระราชบุตร (ไม่มีพระนาม)	๑๑
ที่ ๒ พระราชกุมาร (ไม่มีพระนาม)	๑๑
ที่ ๓ สมเด็จพระประถมบรมไอยกาธิปไตย	๑๑
ที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	๑๑

ที่ ๕	สมเด็จพระเจ้าไอยิกาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ	หน้า ๑๒
ที่ ๖	กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดี	๑๒
ที่ ๗	สมเด็จพระเจ้าไอยิกาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพวงศ์	๑๒

สายตรงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทร)		
ที่ ๑	พระราชโอรส (ยังไม่มีพระนาม)	๑๓
ที่ ๒	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๓
ที่ ๓	พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร	๑๓
ลำดับพระวงศ์กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทร		
สายพระชนกกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทร (ฝ่ายท่านผู้หญิง)		
กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทร		
สายตรงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทร)		
ที่ ๑	พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๕
ที่ ๒	พระองค์เจ้าชายบรมโกศ	๑๕
ที่ ๓	พระองค์เจ้าชายหนาคำ	๑๕
สายพระชนกกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทร (ฝ่ายอนนภรรยา)		
สายน้องนางพระชนกกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทร ที่ ๑		
สายน้องนางพระชนกกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทร ที่ ๒		

สายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	หน้า	๑๘
ที่ ๑ พระองค์เจ้าชายกระวีวงศ์	”	๑๘
ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงใหญ่	”	๑๘
ที่ ๓ พระองค์เจ้าหญิงวิลาศ (กรมหมื่นอัม্বরสุคนธาเทพ)	”	๑๘
ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายคำ	”	๑๘
ที่ ๕ พระองค์เจ้าหญิงดวงเคื่อน	”	๑๘
ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิง (ยังไม่มีพระนาม)	”	๑๘
(สาย) ที่ ๗ พระองค์เจ้าชายศิริ (สมเด็จพระบรมราชมาตามหัยยิกาเธอ)	”	๑๘
(สาย) ที่ ๘ พระองค์เจ้าชายลักขณานคุณ	”	๒๑
ที่ ๘ พระองค์เจ้าหญิงกรมท	”	๒๒
ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงมาลี	”	๒๒
(สาย) ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าชายโกเมน (กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร)	”	๒๒
(สาย) ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายคนเจร (กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร)	”	๒๒
ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าชาย (ยังไม่มีพระนาม)	”	๒๓
ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าชายเงินยวง	”	๒๓
(สาย) ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายงอนรถ	”	๒๓
(สาย) ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าชายลัคคาวลี (กรมหมื่นภูมินทรภักดี)	”	๒๓
ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าหญิงเสงี่ยม	”	๒๔
ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าหญิงพงา	”	๒๕

(๔)

ที่ ๑๙	พระองค์เจ้าหญิงแสงจันทร์	หน้า ๒๕
ที่ ๒๐	พระองค์เจ้าหญิงนิเวศ	„ ๒๕
(สาย) ที่ ๒๑	พระองค์เจ้าชายชมสาย (กรมขุนราชสีหวิกรม)	„ ๒๕
ที่ ๒๒	พระองค์เจ้าชาย (ยังไม่มีพระนาม)	„ ๒๕
ที่ ๒๓	พระองค์เจ้าหญิงสยงกช	„ ๒๕
ที่ ๒๔	พระองค์เจ้าหญิง (ยังไม่มีพระนาม)	„ ๒๕
ที่ ๒๕	พระองค์เจ้าหญิงเลขา	„ ๒๖
ที่ ๒๖	พระองค์เจ้าหญิงลม่อม (กรมสมเด็จพระสุภา วทันราชประยูร)	„ ๒๖
(สาย) ที่ ๒๗	พระองค์เจ้าชายเขยก	„ ๒๖
ที่ ๒๘	พระองค์เจ้าหญิงเกษนิ	„ ๒๖
(สาย) ที่ ๒๙	พระองค์เจ้าชายอโร (กรมหมื่นอัครอุบลลักษณ สมบัติ)	„ ๒๖
ที่ ๓๐	พระองค์เจ้าหญิงกนิวี	„ ๒๖
ที่ ๓๑	พระองค์เจ้าหญิง (ยังไม่มีพระนาม)	„ ๒๖
(สาย) ที่ ๓๒	พระองค์เจ้าชายอรรณพ (กรมหมื่นอัครมรัตนราช)	„ ๒๖
ที่ ๓๓	พระองค์เจ้าหญิงเล็ก	„ ๒๗
ที่ ๓๔	พระองค์เจ้าหญิงพวงแก้ว	„ ๒๗
ที่ ๓๕	พระองค์เจ้าหญิงประไพพักตร์	„ ๒๗
ที่ ๓๖	พระองค์เจ้าหญิงฉวีวรรณ	„ ๒๗

(๕)

ที่ ๓๗	พระองค์เจ้าหญิง (ยังไม่มีพระนาม)	หน้า ๒๗
ที่ ๓๘	พระองค์เจ้าหญิง (ยังไม่มีพระนาม)	” ๒๗
ที่ ๓๙	พระองค์เจ้าชายลำยอง	” ๒๗
ที่ ๔๐	พระองค์เจ้าหญิงกัลยาณี	” ๒๗
ที่ ๔๑	พระองค์เจ้าหญิงนรลักษณ	” ๒๗
ที่ ๔๒	พระองค์เจ้าชายเฉลิมวงศ์	” ๒๗
ที่ ๔๓	พระองค์เจ้าหญิงจามรี	” ๒๗
ที่ ๔๔	พระองค์เจ้าหญิงกฤษณา	” ๒๗
ที่ ๔๕	พระองค์เจ้าชายอมฤต (กรมหมื่นภูษิตราช หฤทัย)	” ๒๗
(สาย) ที่ ๔๖	พระองค์เจ้าชายสุบรรณ (กรมขุนภูวไนย นฤเบนทรราชสีมา)	” ๒๗
ที่ ๔๗	พระองค์เจ้าชาย (ยังไม่มีพระนาม)	” ๒๗
(สาย) ที่ ๔๘	พระองค์เจ้าชายสิงหราช (กรมหลวงวงษาคินทร์ ไพศาลโสภณ)	” ๒๗
(สาย) ที่ ๔๙	พระองค์เจ้าชายชมพูนุท (กรมขุนเจริญผล พูลสวัสดิ์)	” ๒๗
(สาย) ที่ ๕๐	พระองค์เจ้าชายจินดา	” ๒๗
ที่ ๕๑	พระองค์เจ้าหญิงยศวรี (กรมหลวงวรเสรฐสุดา)	” ๒๗
ว่าด้วยพระราชประเพณีในระหว่างรัชกาลที่ ๓ กับรัชกาลที่ ๕		” ๒๗

เทศนาภินิหารที่ ๒๒ พระราชประวัติก่อนเสด็จดำรงศิริราชสมบัติหน้า ๓๓

อนุสนธิ์ภิกขา	”	๓๓
พระราชสมภพ	”	๓๓
โสกันต์แลทรงผนวช	”	๓๓
ทรงชำระคดีเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนกษัตริยานุชิต	”	๓๔
ทรงรับกรม	”	๓๖
ทรงบัญชาการกรมท่า	”	๓๗
ทรงบัญชาการก่อสร้างซ่อมแซมการภายในพระราชฐาน	”	๓๘
ทรงบัญชาการทัพซึ่งไปตั้งรับพม่าที่เมืองกาญจนบุรี	”	๓๘
ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล	”	๓๘
พระราชอิริยาศัย	”	๔๐
ทรงบัญชาการกรมพระตำรวจหลวงแลความรัขสิ่ง	”	๔๑
พระราชอุสาหะในราชกิจ	”	๔๑
ทรงคึกเขยพระวอชนาคน้อย	”	๔๑
เทศนาภินิหารที่ ๓ พระราชประวัติเมื่อเสด็จดำรงศิริราชสมบัติ	”	๔๓
อนุสนธิ์ภิกขา	”	๔๓
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคต	”	๔๓
ราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	”	๔๔
พระบรมนามาภิไธยจารึกในพระสุพรรณบัฏ	”	๔๔

ทรงสถาปนาสมเด็จพระศรีสลาสัย	หน้า ๔๕
ทรงสถาปนากรมพระราชวังบวรมหาคักกิลเสพย์	” ๔๕
ทรงเลื่อนแลตั้งกรมพระบรมวงศานวงศ์	” ๔๖
ทรงตั้งตำแหน่งเสนาบดีแลเลือนยศข้าราชการ	” ๔๖
อนเวียงจันทักคักขบถ	” ๔๗
อนยกทัพลงมาตั้งที่เมืองนครราชสีมา	” ๔๘
อนให้กวาดต้อนครัวเมืองนครราชสีมาแลสระบุรี	” ๔๘
พระยาปลัดเมืองนครราชสีมาต่อสู้พวกลาว	” ๔๘
อนดอยทัพไปตั้งค่ายที่ช่องเขาสารคามลหนองบัวลำภู	” ๕๐
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเตรียมการรักษา	
พระนคร	” ๕๐
กรมพระราชวังบวรเสด็จยาคระทัพไปประชุมที่ท่าเรือพระบาท	” ๕๑
กรมพระราชวังบวรทรงจึกกระบวรทัพ	” ๕๑
โปรดให้แย่งกองทัพมารักษาทางปากน้ำเจ้าพระยา	” ๕๑
กองทัพกรุงคักทัพลาวที่หนองบัวลำภู	” ๕๒
อนหนีไปเมืองญวน	” ๕๒
กองทัพกรุงตั้งค่ายที่ช่องเขาสาร	” ๕๓
กองทัพหลวงขนไปตั้งที่เมืองพานพร้าว	” ๕๓
อุปราชเวียงจันทเข้าสามีกัก	” ๕๓
พระยาราชสุภาวคักทัพเข้าป่านสุวรรณแลเจ้าราชบุตร	” ๕๓

กองทัพกรุงศรีไทรเมืองจำปาศักดิ์	หน้า ๕๓
กรมพระราชวังบวรให้ทำลายเมืองเวียงจันทน์	” ๕๔
กรมพระราชวังบวรเสด็จยาตราทัพกลับกรุงเทพ ฯ	” ๕๔
โปรดให้พระยาราชสุภาวดีเป็นเจ้าพระยาว่าที่สมหนายก	” ๕๔
โปรดให้เจ้าพระยาราชสุภาวดียกกลับขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์	” ๕๔
พระยาพิไชยสงครามข้ามไปเมืองเวียงจันทน์	” ๕๕
ญวนพาอนุมาขอโทษ	” ๕๕
อนุคีตร้ายฆ่าพระยาพิไชยสงครามกับพวกไทย	” ๕๕
เจ้าพระยาราชสุภาวดีล่าทัพมาเมืองยโสธร	” ๕๕
ราชวงศ์ยกตามเจ้าพระยาราชสุภาวดี	” ๕๖
เจ้าพระยาราชสุภาวดีรบกับราชวงศ์	” ๕๖
อนแลราชวงศ์หนีไปอยู่เมืองพวน	” ๕๖
เจ้าพระยาราชสุภาวดีให้พระยาวิเชียตสงครามฆ่าญวน	” ๕๗
จับตัวอนุได้ส่งมากรุงเทพ ฯ	” ๕๗
ทรงตั้งเจ้าพระยาราชสุภาวดีเป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชา	” ๕๗
ว่าด้วยเหตุที่จะเกิดสงครามกับญวน	” ๕๘
เมืองไซ่ง่อนเป็นชยด	” ๖๐
ทรงพระราชดำริห์ทำสงครามกับญวน	” ๖๐
ทรงจัดกองทัพ	” ๖๐
เจ้าพระยาพระคลังตีไทรเมืองบันทายมาคแลเมืองโจก	” ๖๓

เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯยกเข้าเมืองเขมร	หน้า ๖๓
เจ้าพระยาบดินทรเจ้าพระยาพระคลังยกเข้าตีทัพญวน	” ๖๓
ทัพเรือเจ้าพระยาพระคลังไม่พร้อมเพรียงกัน	” ๖๓
เจ้าพระยาบดินทรแลเจ้าพระยาพระคลังถอยทัพ	” ๖๒
เขมรกำเริบ	” ๖๒
กองทัพทางเมืองยาพนมถอยกลับ	” ๖๒
กองทัพไทยทางเมืองนครพนมตีเมืองวายทาง	” ๖๓
กองทัพไทยทางเมืองหนองคายเกลี้ยกล่อมใต้เมืองพวน	” ๖๓
กองทัพทางเมืองหลวงพระบางตีค่ายญวน	” ๖๓
กองทัพเจ้าพระยาธรรมมาเกลี้ยกล่อมใต้เมืองหัวพันทั้งหก	” ๖๓
ญวนให้ทองคำมาตั้งอยู่ที่เมืองพนมเปญ	” ๖๓
ไทยให้ทองคำเป็นเจ้าเมืองพระตะบอง	” ๖๓
ญวนกตขีพวกเขมร	” ๖๔
นักองค้อมขอกส่งตัวนักองค้อมเข้ามากรุงเทพฯ	” ๖๔
นักองค้อมกวาดครอบครัวหนีไปอยู่กับญวน	” ๖๔
ไปรคให้เจ้าพระยาบดินทรยกออกไปเมืองเขมร	” ๖๔
ญวนจับองค์แฉ่นถ่วงน้ำ	” ๖๕
พวกเขมรกำเริบต่อญวน	” ๖๕
เจ้าพระยาบดินทรตีค่ายญวนที่กพงทมแลเมืองซีแครง	” ๖๕
ญวนที่เมืองโพธิสัตว์ยอมแพ้	” ๖๖

โปรดให้องค์ด้วงเป็นเจ้ากรุงกัมพูชา	หน้า ๖๖
ฉวนให้มาเจรจาขอเป็นไมตรี	,, ๖๖
ฉวนยกเข้าค้ำค่ายเขมรเมืองขาทิ	,, ๖๗
ฉวนตั้งองค์อ้อมเป็นเจ้าเมืองเขมร	,, ๖๗
เจ้าพระยาบดินทรให้สร้างเมืองอู่ทองคำให้องค์ด้วง	,, ๖๗
ไทยแต่งตั้งโจรคอยรังแกทัพฉวน	,, ๖๘
ฉวนถอยไปตั้งที่เมืองโจก	,, ๖๘
เจ้าพระยาบดินทรพาองค์ด้วงลงไปตั้งที่เมืองพนมเปญ	,, ๖๘
โปรดให้เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นแม่ทัพเรือไปตี เมืองบันทายมาศ	,, ๖๘
กองทัพเรือกลับกรุงเทพฯ	,, ๗๐
เจ้าพระยาบดินทรถอยกลับไปตั้งที่เมืองอู่ทองคำ	,, ๗๐
ฉวนแลเขมรตั้งค่ายรายตามมาอีก	,, ๗๑
ฉวนยกมาตีค่ายไทยที่เมืองพนมเปญแตก	,, ๗๑
ฉวนยกมาล้อมค่ายไทยเมืองอู่ทองคำ	,, ๗๑
เจ้าพระยาบดินทรตีทัพฉวนแตก	,, ๗๑
ฉวนกับไทยเป็นไมตรีกัน	,, ๗๒
เจ้าพระยาธรรมาจกักราชการทางเมืองหัวพันทั้งหก	,, ๗๓
พระมหาสงครามยกไปปราบเมืองลาวตามเชิงเขาประทักษิณ	,, ๗๔
ตั้งเมืองค่านในท้องที่มณฑลอุดรแลอีสาน	,, ๗๕

ราชการทางเมืองพม่า	หน้า ๗๗
เหตุที่ระบกับเมืองเซียงตุง	” ๗๗
กองทัพไทยไปตีเมืองเซียงตุง	” ๗๘
ราชการทางหัวเมืองมลายู	” ๗๘
คนกอกินตีเมืองไทรบุรี	” ๗๘
หัวเมืองแขกเป็นขบถ	” ๗๙
กองทัพกรุงตีเมืองไทรบุรี	” ๗๙
เจ้าพระยานครคีโตเมืองไทรบุรี	” ๗๙
เจ้าเมืองตานหันไปอยู่เมืองกลันตัน	” ๗๙
เจ้าเมืองกลันตันยอมอ่อนน้อม	” ๗๙
ตั้งตนกอกมาเป็นพระยาตรังگان	” ๘๐
พวกเมืองไทรยกมาตีเมืองตรังแลเมืองไทรบุรี	” ๘๐
กองทัพไทยยกไปปราบเมืองไทรบุรี	” ๘๐
ระงับวิวาทในระหว่างคนกปะสาแลพระยากลันตัน	” ๘๑
จัดราชการเมืองไทรบุรี	” ๘๑
ตั้งเมืองสตัน	” ๘๑
ตั้งเมืองปลิศ	” ๘๒
คนเมืองไทรบุรีแก้เจ้าพระยาไทร	” ๘๒
การในพระนคร	” ๘๒
ปราบเงินตัวเหี้ยทเมืองจันทบุรี	” ๘๒

ปราบจันทวีเหี้ยเมืองนครไชยศรีแลเมืองสมุทรสาคร	หน้า ๘๒
ปราบจันทวีเหี้ยตามหัวเมืองชายทะเลฝ่ายตะวันตก	„ ๘๓
จันทวีเหี้ยเมืองสมุทรสาครยิงพระยามหาเทพตาย	„ ๘๓
จันทวีเหี้ยเมืองฉะเชิงเทราฆ่าพระยาวิเศษฤๅไชย	„ ๘๓
ทางพระราชไมตรีกับต่างประเทศ	„ ๘๔
เรื่องทำสัญญากับอังกฤษ	„ ๘๔
เรื่องทำสัญญากับอเมริกัน	„ ๘๕
อัสตินเคี้ยกมีป็นมาขอทำสัญญาชอช้าง	„ ๘๖
อเมริกันมาขอแก้สัญญา	„ ๘๖
ทรงจัดการข้อมงกันพระนคร	„ ๘๗
สร้างข้อมเมืองสมุทรปราการ	„ ๘๗
สร้างพระเจดีย์กลางน้ำ	„ ๘๘
สร้างข้อมเมืองสมุทรสาครแลเมืองสมุทรสงคราม	„ ๘๘
ย้ายเมืองจันทวีแลสร้างข้อม	„ ๘๘
สร้างข้อมเมืองฉะเชิงเทรา	„ ๘๙
ข้อมเมืองพระตะบอง	„ ๘๙
สร้างเมืองนครเสียมราฐ	„ ๘๙
สร้างข้อมปากน้ำแลเมืองนครเขื่อนขันธ์	„ ๘๙
สร้างเรือรบ	„ ๙๐
ขุดคลอง	„ ๙๑

ตั้งหัวเมืองชนใหม่	หน้า ๘๓
พระราชานุญาต	” ๘๒
ซ่อมพระราชฐาน	” ๘๒
ซ่อมพระอาราม	” ๘๒
สร้างพระพุทธรูป	” ๘๓
สร้างพระไตรปิฎก	” ๘๓
อุปถัมภ์การเล่าเรียนพระปริยัติ	” ๘๓
การพระราชพิธีต่าง ๆ	” ๘๓
การพระเมรุท้องสนามหลวง	” ๘๔
พระราชอิสริยยศ	” ๘๔
ทรงพระประสูติ	” ๘๔
พระบรมราโชวาทเรื่องรัชทายาท	” ๘๕
ทรงแสดงโอกาสตั้งวัดที่พระวิราชสมบัติ	” ๘๖
พระราชกระแสในการที่พระสงฆ์ห่มผ้า	” ๘๖
พระราชทานเงินค่าจตุปัจจัยแก่พระสงฆ์สามเณร	” ๘๖
ทรงขมาพระสงฆ์	” ๘๖
แป้วพระที่นั่งสุวรรณคต	” ๘๗
เสด็จสุวรรณคต	” ๘๗

การพระราชกุศล

ในสมัยพระชนมายุ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
บั้นจบ ๑๐๐ ปี.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระปรารภถึงวาระคิดซึ่งนับแต่
วันพระบรมมหาราชพิธีกาลแห่งสมเด็จพระบรมบិតูลาแลพระบรมไปยกาภิ
ราชพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ ๑๐๐ ปี ตามสุริยคติกาล
ในวันเสาร์เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำชวตยังเป็นนพศกศักราช ๑๒๔๘ แล้ว
ทรงพระราชดำริที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เป็นการฉลอง พระเดชพระ
คุณในสมัยกาลพิเศษนี้ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ดำรัส
สั่งเจ้าพนักงานให้จัดการที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ณ พระที่นั่งสุทไธ
สวรรยปราสาท ตามกาลกำหนด.

ณวันศุกร์เดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ เจ้าพนักงานเชิญพระพุทธรูปปฏิมากร
นาคสวาทพระองค์ ๑ พระพุทธรูปปฏิมากรหุ้มสมุทประจำวันพระชนม
พรรษาพระองค์ ๑ พระพุทธรูปปฏิมากรประจำพระชนมพรรษา ๖๕ พระ
องค์ มาตั้งบูชายกดอกไม้สด แล้วเชิญพระบรมอัสติแลพระบรมทนต์
ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มาสถิตในบุษบกทองคำประคิษ
ฐานเหนือพระแท่นแว่นฟ้าทองคำในพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท

เวลา ๒ ทุ่ม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกพระทวารพระที่
นั่งอนันตสมาคมประทับ ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท ทรงบำเพ็ญพระ

ราชกุศล พระสงฆ์ราชาคณะ ฉานานุกรมเปรียญ ๓๐๐ รูป สวดพระ
พุทธมนต์สักตยปริตจนแล้วทรงทอดผ้าไตรสัปดาห์กรณ แแบ่งพระสงฆ์เป็น ๓
ภาค ภาคหนึ่งทำยที่เสด็จดำรงสิริราชสมบัติผ้าไตรสัปดาห์ แพร กราย
พระแพรควนต์พิมพ์แสดงการพระกุศล ๒๗ รูป ภาคหนึ่งทำยพระชนม
พรรษาเมื่อยังไม่ได้เสด็จดำรงสิริราชสมบัติไตรผ้าล้วน กรายพระแพรคิ
พิมพ์ ๓๘ รูป ภาคหนึ่งทำยนับแต่หน้ายสวรรคตมาจนขัญจบพระชนม
พรรษาครบ ๓๐๐ ปี ไตรผ้ากรายพระผ้าคิพิมพ์ ๓๕ รูป แล้วพระวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร ถวายเทศนาพระไตรลักษณ์แสดงพระ
ราชสันตติวงศ์แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในเบื้องคั้น ขย
แล้วทรงทอดผ้าไตรสัปดาห์กรณ แลทรง ประเคนเครื่องบริวารกัณฑ์กับพระ
ราชทานจตุปัจจัยมูลราคา ๓๐ ตำลึง แล้วทรงทอดผ้าขาวพับพระราชาคณะ
ฉานานุกรมเปรียญอันดับสัปดาห์กรณ ๓๐๐ รูป แล้วทรงจุกดอกไม้เพลิง
แลทอดพระเนตรการมหรศพงมีที่ทองสนามไชย มีโชนหน้าจอโรง ๓
หนังโรง ๓ สิ่งโต มังกร รำโคม แลดอกไม้เพลิงต่าง ๆ ตาม
ธรรมเนียม เวลา ๒ ยามเศษเสด็จขึ้น

วันเสาร์เดือน ๕ แรม ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมง พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทรงประเคนขันชโภชอาหาร พระสงฆ์รับพระราช
ทานฉินบนพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทข้าง แแบ่งไปฉินในท่อนข้าง
ครั้นพระสงฆ์ฉินแล้วทรงประเคนเครื่องไทยธรรมเป็นภาคเอก ๒๗ ภาค
โท ๓๘ ภาคตรี ๓๕ แล้วพระสงฆ์สวดทักษิณานโมทนา ฉานาถวาย

อนุโมทนาแล้วพระสงฆ์สวดปกรณ์อีก ๕๐๐ รูป หม่อมเจ้าพระสถาพรพิริย
พรตถวายเทศนาธรรมวิยาสมวิยาบรรยายพระราชประวัติในพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเวลาเมื่อยังไม่ได้เสด็จดำรงสิริราช
สมบัติในเบื้องต้น จบแล้วทรงทอดผ้าไตรสวดปกรณ์แลทรงประเคนเครื่อง
บูชาภัตตาหารเทศนา แลพระราชทานวัตถุเป็นมุลกัปปียภัณฑ์ราคา ๓๐
ตำลึงแล้วเสด็จขึ้น

เวลาบ่าย ๕ โมงเศษโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้า
ฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จออกทรงไปรับที่พระที่นั่ง
สุทไธสวรรย์ปราสาท มะนาวผลละสลึง ๒๐๐ ผล ผลละเพ็ช ๓๐๐ ผล
รวม ๕๐๐ ผล มีกรมหรศพลเวลากลางวัน ไม้ดอย ญวนหก ตาม
ธรรมเนียม

เวลา ๒ ทุ่มพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออก พระธรรม
วโรคม (แดง) ถวายเทศนาโภชนทาน พรรณาพระราชประวัติแห่งพระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติจน
เสด็จสวรรคต จบแล้วทรงทอดผ้าไตรสวดปกรณ์แลทรงประเคนเครื่อง
วรามิศต่าง ๆ แลมูลค่าบัพจิปัตถ์ ๕ ราคาซึ่งสืบตำลึงเป็นธรรมเนียม
เทศน์บูชา แลแล้วทรงทอดผ้าขาวพับสวดปกรณ์ ๓๐๐ รูป แลแล้วทรง
ทอดไม้เพลิงแลทอดพระเนตรการมหรศพล เสด็จขึ้น ๒ ยามเศษ.

หนึ่งในการพระราชกุศลครั้งนี้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรม
 ราชานุญาต ให้พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าทูลลอองธุลีพระบาทถวายใน
 ส่วนเงินเรียรายในการพระราชกุศลเป็นการฉลองพระเศวตพระคุณ ในพระ
 ยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจำนวนเงินเป็นอันมาก เงินรายนี้
 จะโปรดเกล้า ฯ ให้ทำการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ เจดีย์สถานแลเสนาสน
 ในวัดราชโอรส ซึ่งเป็นพระอารามพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงสถาปนาขึ้นไว้ เพื่อเป็นการรุ่งเรืองในพระพุทธศาสนา แลปรากฏ
 พระเกียรติยศไปสิ้นกาลนาน

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โคลงพระราชนิพนธ์

๑ ผู้แต่งเทศน์เอือน
ช่อจุฬาลงกรณ์
สำหรับแต่การจร
บ่นย่อพอแต่เนื้อ .

อนุสรณ์ นฤ
เนืองเชอ
คราวหนึ่ง แลนา
เรื่องตงพงเอง ฯ

กรมรุกกลาง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เทศนาภินิหารที่ ๑
เรื่องพระราชสันตติวงศ์

ยักษินจะไ้รับพระราชทานถวายเป็นวิสาขบูชา ในพระไตรลักษณแล
ลำดับพระราชสันตติวงศ์ แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ฉลองพระเดชพระคุณพระยศพระขัติยวงษาธิบดี อนุโมทนาในพระราช
กุศลบุญนิมิตอันวิเศษ ซึ่งสมเด็จพระบรมขัตติยราชสมภารเจ้าทรง
บำเพ็ญเป็นญาติธรรมจริยาทักษิณานุประทานมายั ฉลองพระเดชพระคุณ
ในสมเด็จพระบรมพิศลา แลพระบรมไปยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบขัตติย
สันตติวงศ์เนื่องมา นับเป็นรัชกาลที่สามในพระบรมราชวงศ์ประจุบันนี้
ด้วยทรงพระปรารภคำนวณวันตั้งแต่พระบรมมหาประสูติกาล แห่ง
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งไ้มีในวัน ๒๖ ค่ำ ยมแม
นพศก จุลศักราช ๑๑๕๘ เป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลเป็นประธม มาจนถึง
วัน ๗ ค่ำ ยชวดยังเป็นนพศก จุลศักราช ๑๒๕๘ นับวารดิถีตาม
สุริยคติกาลบรรจบครบร้อยปีเต็มบริบูรณ์ได้ยิ่งหย่อน เป็นอภิลักษณะ
กาลพิเศษ สมควรที่พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการ ซึ่งได้ฟัง
พระบรมมาแต่กาลก่อน แลที่ไ้รับประ โยชน์อันเนื่องมาแต่พระบรม
เดชานุภาพแลพระราชอุสาหของพระองค์ คือได้ทรงยกย่องพระราช

อาณาเขตของชนสี่มาให้อยู่เย็นเป็นสุขดำรงเป็นเอกราชนครมาฉ ๒๗ ปี
 เป็นต้น แล้วข้าพเจ้าการกุศลฉลองพระเดชพระคุณ โดยความ
 ชื่นชมยินดีตามควรแก่กาลสมัย ฯ จึงมีพระบรมราชโองการโปรด
 เกล้า ฯ ให้จัดการบำเพ็ญพระราชกุศลส่วนพิเศษอันนี้ ณพระที่นั่ง
 สุทโธสวรรยปราสาท อันเป็นราชกุฎาคารสถาน ซึ่งพระองค์ได้ทรง
 สถาปนาขึ้นไว้เป็นพระเกียรติยศอยู่ในแผ่นดิน โปรดให้เชิญพระพุท
 ธิปฏิมากรนาคนาคของค์ ๑ พระพุทธรูปปฏิมากรประจำพระชนมพรรษา
 วันองค์ ๑ พระชนมพรรษาสมปฏิมากร ๖๕ พระองค์ มาประดิษฐาน
 เป็นที่ทรงนมัสการ แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้เชิญพระบรมอัฐิพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาสถิตยในขมบกทองคำ ประดิษฐาน
 เหนือพระแท่นแว่นฟ้ากาญจนโมย แล้วโปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ราชา
 คณะถนนวนกรมเปรี๊ญ ๑๐๐ รูป แบ่งเป็นสามภาค ภาคหนึ่งเท่า
 จำนวนซึ่งได้เสด็จดำรงศิริราชสมบัติ พระราชทานผ้าไตรจีวรสลั้แพร
 ผักถวายแพรถ้วนตีตรา แสดงการพระราชกุศล ๒๗ รูป ภาคหนึ่ง
 เท่าพระชนมพรรษา ซึ่งยังมีได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระ
 ราชทานไตรจีวรผ้าล้วน ผักถวายแพรถ้วน ๓๗ รูป อีกภาคหนึ่งเท่า
 พรรษาถนนวนแต่นำยเสด็จสวรรคตมาจนกาลบัดนี้ พระราชทานไตรจีวร
 แลผักถวายผ้าล้วน ๓๕ รูป รวมสามภาคครบพระสงฆ์ ๓๐๐ รูป
 สดับปกรณ์พระบรมอัฐิ สวดพระพุทธรมนต์เวลาเข้ารับพระราชทานฉ
 พระราชทานเครื่องไทยธรรมต่าง ๆ ทั้งของหลวงแลของพระบรม

วงศานวงศ์ ซึ่งทรงจัดมาถวายช่วยการพระราชกุศลแล้วสัปดาห์หนึ่ง
 พระสงฆ์ ๗๐๐ รูป มีพระธรรมเทศนาสามกัณฑ์ มีการมหรสพสมโภช
 พระบรมอัฐิ ตามสมควรแก่กาลสมัย แลพระราชทานพระบรมราชา
 อนุญาตให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าน้อง
 ยาเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ แลพระองค์เจ้าหม่อมเจ้า
 ซึ่งเป็นพระเจ้าหลานเธอแลหลานหลวง ในรัชกาลที่สามนั้น ได้บำเพ็ญ
 พระกุศลเป็นการฉลองพระเศวตพระคุณ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวตามสมควรแก่ความประสงค์ ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราช
 กุศลทรงนี้ ถวายแก่สมเด็จพระบรมขัตติยลาแลบรมไปยกาธิราช เป็น
 การฉลองพระเศวตพระคุณในอภิสิทธิ์สมบัติในรัชสมัยกาล ด้วยประการฉะ
 นี้จะได้รับพระราชทานพรพรรณาคความ ตามลำดับในพระราช
 สันตติวงศ์ อันเนื่องมาแต่องค์สมเด็จพระประอมบรมมหาไปยกาธิปัต
 อันเป็นบรรพบุรุษต้นพระบรมราชวงศ์ อันได้ประคิมฐานแลดำรงกรุง
 รัตน โกสินทรมหินทรายุทธยา ได้ประคิมฐานพระบรมวงศ์สืบเนื่องมา
 โดยความเจริญแพร่หลาย เป็นพระบรมราชวงศ์อันใหญ่ มีพระเจ้า
 แผ่นดินแลพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งได้เสด็จดำรงแผ่นดินแลได้รับ
 ราชการ โดยกำลังพระสติปัญญาแลกำลังพระกาย ปรวยปรวมแล
 บั่้องกันสรรพความร้ายแฉโยพิบัติ อันจะมาตกต้องแก่สมณาจารย์
 ประชาราษฎร อันเป็นชาวสยามแลชาวต่างประเทศ ซึ่งได้อ้าไครย

อยู่ในพระราชอาณาเขตพึ่งพระบารมี ไต่อยู่เย็นเป็นสุขสืบมา ล่วงกาล
 ไต่กว่าร้อยปีเป็นกำหนด ควรที่มหาชนจะนับถือสักการบูชาแล้วจึงควร
 คิดฉลองพระเศพระคุณโดยความกตัญญูกตเวที ให้พระบรมราช
 ประเพณีวงศ์ดำรงยืนยาวสืบไปในภายหน้า ฯ สมเด็จพระประถมบรม
 มหาไปยกาธิบถิพระองค์นั้น ไต่เสด็จขอยต์ในมหามาศตวรรษกุลโบราณ
 ในครั้งกรุงทวารวดีศรีอยุธยา ไต่ทำราชการสืบตระกูลตั้งนิเวศน
 สถานอยู่ในกำแพงพระนคร พระองค์มีพระโอรสพระธิดา ซึ่งร่วม
 พระมารดาเดียวกันห้าพระองค์ ที่ ๑ คือกรมสมเด็จพระเทพสุภาวดี
 อันเป็นต้นเชื้อวงศ์แห่งเจ้านายวังหลัง เพราะเป็นพระมารดาของกรมพระ
 ราชวังขจรสถานพิมุข แลเจ้าฟ้ากรมหลวงวิเชียรดิศรินทร์ เจ้าฟ้า
 กรมหลวงนรินทรธรรค์ ซึ่งยังมีพระนัดดา ปะนัดดา ปรากฏอยู่จน
 กาลทุกวันนี้ ฯ ที่ ๒ พระเจ้าขุนรามณรงค์ ซึ่งสิ้นพระชนม์เสียแต่ครั้ง
 กรุงทวารวดีศรีอยุธยา เหลือแต่พระธิดาไต่เสด็จอยู่จนถึงกรุงรัตน
 โกสินทร์นี้ มีพระนามปรากฏภายหลังว่ากรมขุนรามินทรสุดา ก็เป็น
 อันหมคเชื้อพระวงศ์อยู่เพียงนั้น ฯ ที่ ๓ กรมสมเด็จพระศรีสุทวารักษ์
 อันเป็นต้นเชื้อวงศ์ของเจ้านายอัครมู่หน่ง ซึ่งเรียกตามคำสามัญว่า
 เจ้ากรมหลวงกรมขุน เพราะเป็นพระมารดาของเจ้าฟ้ากรมหลวง
 เทพทริภักษ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรี
 ซึ่งยังมีพระนัดดาปะนัดดาปรากฏอยู่จนกาลทุกวันนี้โดยมาก แลพระองค์
 เป็นพระมารดาของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ ซึ่งเป็นสมเด็จพระ

พระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันยังมี
 พระราชชนกคาปะนัตคาปรากฏอยู่อีกแผนกหนึ่งด้วย ๑ ที่ ๔ พระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ โลภย์ อันเป็นประณมรากแก้วแห่งพระบรม
 ราชวงศ์ ซึ่งประณมฐานแลดำรงกรุงรัตนโกสินทร์นี้โดยตรง
 ซึ่งจะได้รับพระราชทานพรณมาสืบไปในเบื้องหน้า ๑ ที่ ๕ กรมพระ
 ราชวังบรมมหาสุรสีหนาท ซึ่งเป็นต้นเชื้อวงศ์ของเจ้านายหมู่หนึ่ง
 ซึ่งเรียกโดยคำสามัญว่าเจ้านายวังหน้าพระพุทธยอดฟ้า ๑ แลสมเด็จพระ
 พระประณมบรมมหาไปยกาธิยัตินัน มีพระธิดาอันประสูตรด้วยพระ
 มารดาอันอีกพระองค์ ๑ ซึ่งปรากฏพระนามในภายหลังว่ากรมหลวง
 นรินทรเทวี เพราะได้กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์เป็นพระภักดา ก็นับ
 เป็นต้นตระกูลแห่งเจ้านายสืบมาอีกตระกูลหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าเป็นต้น
 ตระกูลเจ้าครอกวัดโพ ก็ยังมีนัตคาปะนัตคาปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ๑
 โอรสสมเด็จพระประณมบรมมหาไปยกาธิยัตินัน นั้น คือ
 เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา ต่างพระมารดากับกรมหลวงนรินทรเทวี
 เป็นต้นตระกูลเจ้านายอีกพวกหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่าพวกเจ้ากรมหลวง
 จักรเจษฎา ก็ยังมีนัตคาปะนัตคาปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ยัง ๑ จึงควรนับ
 ว่าบรมราชตระกูลอันสืบมาแต่ องค์ สมเด็จพระประณม บรมมหาไปยกา
 ธิยติ ได้มาประณมฐานเป็นชาติคิยราชตระกูลในกรุงรัตนโกสินทรมหิน
 ทรายุทธยานี้ เป็นเจ็ดสายเจ็ดพวกด้วยประการนี้

บัดนี้จะได้รับพระราชทานพรธรรมาลัมภ์พระบรมราชวงศ์ ฉเพาะ
 แต่สายที่ตรงลงมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ อัน
 เป็นพระบรมราชวงศ์ซึ่งดำรงแผ่นดินสืบมาแล้ว และเสด็จต่อไปภายนำ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์นั้น พระองค์ได้กรมสมเด็จพระ
 พระอมรินทรามาตย์ ซึ่งเป็นพระธิดาแห่งสมเด็จพระปรีวีโสภากมหา
 นาคนารี อันมีนิวาสสถานอยู่พาหิรอุทยานแขวงเมืองสมุทรสงคราม
 เรียกว่าตำบลงาช้าง เป็นพระราชเทวี แต่ยังไม่ทันได้ถึงถวัลยราช
 สมบัติ มีพระราชโอรสพระราชธิดาถึงสืบพระองค์ ๗ พระองค์ที่ ๑
 นั้นเป็นพระบุตร พระองค์ที่ ๒ เป็นพระกุมาร ทั้งสองพระองค์
 สิ้นพระชนม์เสียแต่กรุงทวารวดียังมีได้แตกทำลาย ๗ พระองค์ที่ ๓
 เป็นพระบุตร มีพระนามปรากฏในประจักษ์นั้น ว่าสมเด็จพระประถม
 บรมโอยิกาเธอ ได้เป็นพระชายาเจ้ากรุงธนบุรี มีพระโอรสมีนาม
 ว่าเจ้าฟ้าสุพันธุ์วงศ์ แล้วเป็นเจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์กรมขุนกษัตริานุชิต
 ภายหลังต้องถอดเรียกชื่อเดิมว่าหม่อมเหม็น แต่ก็ยังควรจะนับว่า
 เป็นต้นตระกูลของกษัตริย์ต่างหาก ผิดกับพระวงศ์กษัตริย์อื่น ๆ เกือบ
 ก็สูญอยู่แล้ว ๗ พระราชโอรสซึ่งนับเป็นที่ ๔ คือพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาไลย อันได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบพระวงศ์
 ตรงเนื่องมาแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ อันจะได้
 รับพระราชทานพรธรรมาลัมภ์ไปในเบื้องหน้า ๗ พระราชธิดาอีกพระองค์
 หนึ่งนับเป็นที่ ๕ ปรากฏพระนามในบันทึกนั้นว่าสมเด็จพระเจ้าโอยิกาเธอ

เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ ฯ พระราชโอรสนับเพนที่ ๖ คือกรม
พระราชวังขวรมหาเสนาในรัช
วงศ์เธอชั้นสอง อันยังเสด็จปรากฏอยู่ณบัดนี้ แลมีหม่อมเจ้าหม่อม
ราชวงศ์หม่อมหลวงอีกเป็นอันมาก ฯ พระราชธิดานับเพนที่ ๗ ซึ่ง
ปรากฏพระนามในบัดนี้ว่า สมเด็จพระเจ้าไวยิกาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง
เทพยวดี ฯ ยังมีอีกสามพระองค์ สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์
มิได้ปรากฏพระนาม แลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์นั้น
ยังมีพระราชบุตร พระราชบุตรวิ อันเกิดด้วยพระสนมเป็นพระราชบุตร
๑๓ พระองค์ พระราชบุตรวิ ๒๐ พระองค์ แลเจ้านายทุกพระองค์นั้น
ก็นับว่าเป็นต้นตระกูลของพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์อีกชั้นหนึ่ง
ซึ่งนับว่าเป็นพระบรมวงศ์เธอชั้นที่สาม แลพระบรมวงศ์เธอ แลหม่อมเจ้า
ชั้นที่ ๓ มีหม่อมราชวงศ์หม่อมหลวงสืบประพันธ์กันไปเป็นอันมาก นับ
เป็นตระกูลหนึ่ง ฯ อันเนื่องในพระบรมราชวงศ์ ด้วยประการดังนี้

บัดนี้จะได้รับพระราชทานพรพรรณา ในพระราชโอรสพระราชธิดา
ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย อันนับว่าเป็นสายใหญ่
ซึ่งได้ดำรงศิริราชสมบัติมาแล้ว แลจะสืบไปภายหน้า ฯ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยนั้น มีพระราชโอรส
พระองค์ใหญ่ คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันได้เสด็จ
เถลิงถวัลยราชสมบัติสืบสนองพระองค์มา ซึ่งจะได้ รับพระราชทาน
พรพรรณาสืบไปในภายหลังก ฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย

มีพระบรมราชเทวีพระองค์หนึ่ง ซึ่งปรากฏพระนามในภายหลังว่ากรม
 สมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาคย์ มีพระราชโอรสพระองค์ที่ ๑ สัน
 พระชนม์เสียแต่แรกประสูติ ฯ พระราชโอรสที่ ๒ คือพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบพระ
 บรมราชสันตติวงศ์เป็นสายตรงสืบมา มีพระราชโอรสพระราชธิดาเป็น
 เจ้าฟ้าแต่เดิมห้าพระองค์ คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าเธอเจ้าฟ้าโสมนันต์
 สันพระชนม์เสียแต่วันประสูติ แลสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า
 ซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ดำรงพระบรมราชวงศ์อยู่ในประจุบัน
 นี้เป็นที่สอง สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้าจันทร์มณฑลโสภณ
 ภควดีกรมหลวงวิสุทธิกษัตริย์ นับเป็นที่สาม สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 เจ้าฟ้าจตุรนต์รศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ นับเป็นที่สี่ สมเด็จพระ
 เจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช
 นับเป็นที่ห้า แลมีพระราชโอรสพระราชธิดาเป็นเจ้าฟ้า ภายหลังอีก
 สองพระองค์ มีพระราชบุตร ๓๕ พระองค์ พระราชบุตรที่ ๑๒ พระองค์
 ตกเสียสองพระองค์ แลมีพระราชนัดดาปะนัคคาเป็นสมเด็จพระเจ้า
 ลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ พระวรวงศ์เธอ หม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์อีก
 เป็นอันมาก ฯ พระราชโอรสที่ ๓ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
 หล้านภาลัย แลกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาคย์ คือพระบาท
 สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระราชบุตร พระราชบุตรที่ นับว่า
 เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอคนที่ ๔ แลมีพระราชนัดดาปะนัคคา นับว่า

เป็นพระบรมวงศเธอ แลหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์แผนกหนึ่งเป็นอันมาก
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย มีพระราชโอรสพระราชธิดา
เป็นเจ้าฟ้าชายอีกสามพระองค์ หญิงอีกพระองค์ ๑ มีพระราชบุตร
๓๖ พระองค์ พระราชบุตร ๓๐ พระองค์ แลพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่ง
ได้ออกพระนามแลนับเป็นหมวก ๆ มานี้ ล้วนเป็นพระบรมวงศานุวงศ์
อันดีกเนื่องประพันธ์สนิทกันทั้งสิ้น ใต้นามว่าพระบรมราชวงศ์ซึ่งประ
คิษฐานแลดำรงกรุงรัตนโกสินทร์มหินทรายุทธยา ด้วยประการฉะนี้

บัดนี้จะได้รับพระราชทานพรพรรณาคความแต่ ฉเพาะ พระบาท สมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเหตุอันสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า
ทรงพระปวโรภเพื่อจะบำเพ็ญ พระราชกุศล ฉลองพระเศษพระคุณ พระองค์
นั้น ได้รับพระราชทานพรพรรณาคพระบรมราชวงศ์ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธเลิศหล้านภาไลย ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมชนกนาถมาแล้ว
บัดนี้จะได้รับพระราชทานพรพรรณาคลำกับพระวงศ์ ฝ่ายกรมสมเด็จพระ
ศรีสุลาไลย ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมราชชนนี เพื่อให้เป็นที่ทรงรฤก
ถึงพระคุณแห่งบรมพยริช แลเป็นที่ทรงสังเวชตามพระบรมราชประสงค์
ก็แลลำกับเชอวงศ์ซึ่งสืบเนื่องกันมาอย่างไรรั้น ท่านผู้ ซึ่งเป็นใหญ่
ในตระกูลแต่ก่อน ๆ มักจะบีบคั้นมิให้ผู้น้อยในตระกูลทราบ ด้วย
รังเกียจว่าจะไปออกนามเล่นในเวลาไม่ควร ในที่ไม่ควรบัง กลัวว่า
ผู้น้อยจะกำเริบเย่อหยิ่ง ว่าตัวเนื่องประพันธ์สนิทในท่านผู้ มีเกียรติยศ
อันยิ่งใหญในแผ่นดิน แล้วยประพฤติการทุจริตฉิถิ ๆ ไปต่าง ๆ ด้วย

ความทงใจข้าง ครั้นเมื่อท่านผู้ใหญ่ว่างไปแล้ว ผู้ที่อยู่ในตระกูล
 นั้นก็ไม่ได้ทราบหรือสงสัยว่ามาอย่างไร ไม่สามารถที่จะเล่าบอกกันต่อ ๆ
 ไปได้ ทั้งนี้เป็นคติโบราณเคยประพฤติมาโดยมาก ก็แลราชินีกุล
 ข้างฝ่ายกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย อันเป็นสมเด็จพระบรมราชชนนี
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เมื่อใดถามก็ไม่ได้ความ
 ตลอดวันดี มีเค้ามูลเพียงที่จะได้รับพระราชทานพรรณานาสีไป
 มีความว่า พระชนกของกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลยนั้น มีนามบุญจีน
 ได้ทำราชการแผ่นดินเป็นที่พระยานนทบุรีศรีมหาอุทยาน ทั้งเขตสถาน
 อยู่ในที่ซึ่งได้ทรงสถาปนาเป็นวัดเฉลิมพระเกียรติเมืองนนทบุรี มี
 ภรรยาใหญ่ซึ่งเป็นพระชนนีกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย มีนามว่าท่านเพ็ง
 มีแต่พระธิดาองค์เดียว คือกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย ได้ทำราชการ
 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย แต่ยังเป็นสมเด็จพระ
 พระเจ้าลูกเธอ เสด็จประทับอยู่ณบ้านหลวงเดิมแห่งพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ครั้นเมื่อเสด็จลงไปประทับอยู่ที่พระราชวัง
 เดิม ก็ตามเสด็จลงไป ได้ประสูติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ณพระราชวังเดิม แล้วมีพระราชโอรสอีกสองพระองค์ ทรงพระนาม
 พระองค์เจ้าบ่อมพระองค์ ๑ อีกพระองค์ ๑ ทรงพระนามพระองค์เจ้าหนาคำ
 สันพระชนม์เสียแต่ก่อนแล้วทั้งสองพระองค์ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาไลยได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ก็เสด็จเข้า
 มาประทับในพระบรมมหาราชวัง ได้ดำรงที่พระสนมเอก ยังคัมภีร

ห้องเครื่อง ชนทั้งปวงออกพระนามว่าเจ้าคุณ แลได้เสด็จออกไป
 ประทับอยู่ที่พระราชวัง แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 แต่ยังเป็นกรมนั้นบ้างเป็นครั้งเป็นคราว จนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ แลพระชนกในกรมสมเด็จพระ
 พระศรีสุลาไลยนั้น มีบุตรด้วยภรรยาเดิมอันมีได้ปรากฏชื่ออีกคน ๑
 ชื่อนายนาก เป็นคนไม่เรียบร้อยจึงมิได้ทำราชการ นายนากมีบุตร
 สามคน คน ๑ รัชการก็ได้เป็นพระยาวรินทร์ บทรหญิงคน ๑
 ชื่อมี บุตรชายอีกคน ๑ ชื่อนายทอง แลบุตรชายหญิงของท่านทั้ง
 สามยังมีปรากฏอยู่จนบัดนี้ ยังนับว่าเป็นราชินิกุลสายหนึ่ง ฯ ฝ่าย
 พระชนกในกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลยนั้น มีน้องนางอีกสองคนชื่อมี
 ได้ปรากฏแน่ชัด น้องนางที่ ๑ นั้นมีบุตรผู้ ๑ ชื่อท่านผ่อง ได้ห่มอม
 ทับซึ่งเป็นหลานทั่วทรงกันดารทองมอญ ครองกรุงธนบุรีผู้มีความชอบ
 ในรัชกาลที่ ๑ เป็นสามี มีบุตรชายหญิงถึงหกคน ที่ ๑ ชื่อท่านฉิม
 ที่ ๒ ชื่อท่านชุ่มได้รัชการมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ จนถึงรัชกาลที่ ๔
 เป็นท่านเจ้าแก้วอยู่ในพระบรมมหาราชวัง แลได้ทำนุบำรุงเลี้ยงสมเด็จพระ
 พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจาทรนตรีศรี กรมพระจักรพรรดิพงศ์ มาแต่
 ยังทรงพระเยาว์ ครั้นเมื่อถึงแก่กรรม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงยกย่องว่าเป็นราชินิกุล แลเป็นเชื้อสายทั่วทรงกันดาร
 ทองมอญผู้มีความชอบ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้จัดการศพอย่างทั่ว
 สอนของพระโอรส แลไว้ศพในพระบรมมหาราชวัง ฯ บุตรีที่ ๓ ได้

รัชชการในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเจ้าจอมมารคา
 แห่งสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยิกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์
 แลพระเจ้ามหัยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุทนต์นราชประยูร ถึงแก่กรรม
 เสียแต่ในรัชกาลที่ ๒ ๑ บุตรีที่ ๔ ซ่อน้อยไม่ได้ทำราชการ มีบุตร
 ชายหญิงถึง ๗ คน คือจางวางพ่วง แลพระยาพิพิธไศลสุรย์ พระยา
 อาหารบริรักษ์ เป็นต้น ๑ บุตรีที่ ๕ ซ่อนายแขก ถึงแก่กรรมเสียแต่
 ยังหนุ่มไม่ได้รับราชการ มีบุตร ๔ คน คือท้าวสุศักดิ์การภักดี แล
 จางวางหนู เป็นต้น ๑ บุตรีที่ ๖ ซ่อนายฝรั่ง เป็นคนสุสันไม่ได้รับ
 ราชการ มีบุตรหญิงชายหลายคน ที่ได้รับราชการคือหลวงอรรถคนาวี
 รัตนมาตย์ (เอม) เป็นต้น ๑ พระน้องนางของพระชนนีในกรม
 สมเด็จพระศรีสุลาไลย ที่ ๒ นั้น มีบุตรหญิงชายหลายคน บุตรชาย
 คนที่ ๑ ซ่อนายบุญมี ๑ มีบุตรชายคนที่ ๑ ซ่อนายสี ๑ มีบุตรชื่อกำ ได้
 ทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังเป็นพนักงานเฝ้าหออพระ บุตรของ
 นายบุญมีคน ๑ ซ่อนายสังข์ ๑ มีบุตรหญิงชื่อนวน ช่อพลับ ซึ่งได้สืบ
 เชื้อวงศ์ไปจนถึงหลวงฤทธิไชยเวรมหาคเล็กทุกวันนี้ นายบุญมี
 มีบุตรหญิงอีกคน ๑ ชื่อนาม ได้ทำราชการเป็นพนักงานเฝ้าหออพระอยู่
 จนรัชกาลปัจจุบันนี้ ในพวกซึ่งเป็นเชื้อวงศ์สืบมาแต่พระน้องนาง
 ของพระชนนีในกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลยทั้งสองคนนี้ ก็นับว่าเป็น
 ราชนิกุลในรัชกาลที่ ๓ ทั้งสิ้น

๕ บัณฑิตจะไ้รับพระราชทานพรธนา ในจำนวนพระราชโอรสพระ
 ราชันคทา ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งวันยัง
 มิได้พรธนามาแต่หลังนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 มีพระราชบุตร พระราชบุตริ อันเกิดด้วยพระสนมตั้งแต่ยังมีไ้เสด็จ
 เถลิงถวัลยราชสมบัตินั้น ครั้นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัตินั้น
 แล้ว ก็มีพระราชบุตร พระราชบุตริ อีกเพียงห้าเป็นกำหนด แล้ว
 ก็มีไ้สืบไป ฯ พระราชบุตรองค์เป็นประธม ทรงพระนามพระองค์
 เจ้ากระว้างศ ถัดนั้นมาเป็นพระราชบุตริยังไม่มีพระนาม เรียกแต่
 ว่าพระองค์เจ้าหญิงใหญ่ พระองค์เจ้าทั้งสองพระองค์นี้ มีพระชนม์
 พรรษาเพียง ๘ ปี ๑๐ บัณฑิตพระชนม์เสียแต่ยังมีไ้เสด็จเถลิงถวัลยราช
 สมบัตินั้น ที่ ๓ เป็นพระราชบุตริ ทรงพระนามพระองค์เจ้าวิลาศเป็น
 พระขนิษฐา ภายหลังมาพระราชทานอิศริยยศเป็นกรมหมื่น
 อัยครสุททาเทพ ไ้ทรงรับราชการเป็นพนักงานพระสุคนธ์ ต่อพระองค์
 เจ้าวงศ์ซึ่งไ้ทรงทำมาแต่ก่อน แลเป็นผู้กำกับแจกเบี้ยหวัดฝ่ายใน
 ครั้นเมื่อประชวรสิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงพระโศกาไ้เป็นอันมาก ไ้ปรคให้ตั้งพระเมรุทองตั้งนามหลวง
 พระราชทานเพลิงเป็นการใหญ่ ที่ ๔ เป็นพระราชบุตริ ทรงพระนาม
 พระองค์เจ้าชายคำ สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ ที่ ๕ พระ
 ราชบุตริ มีนามพระองค์เจ้าดวงเดือน ในรัชการที่ ๔ ไ้เป็น
 พนักงานพระสุคนธ์ เป็นหัวหน้าในพระเจ้าราชวรวงศเธอฝ่ายใน

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิงสิ้นพระชนม์
 เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ยังมีได้มีพระนาม ที่ ๗ พระราชบุตรทรง
 พระนามพระองค์เจ้าสิริ แล้วโปรดให้ เป็นกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์
 ได้ทรงบังคับบัญชากรมช่างมุก ทำยานวัดพระเชตุพนแลการอื่น ๆ
 แลได้ทรงเป็นนายค่านทำการทั่วไปในพระอุโบสถวัดพระเชตุพน แล
 ได้ทรงเป็นนายค่านทำการวัดหนึ่งจนแล้วสำเร็จ ครั้นเมื่อสิ้นพระชนม์
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระอาลัยเป็นอันมาก ด้วย
 เป็น พระ ราช โอรส พระ องค์ ใหญ่ ใน ขณะ นั้น จึงโปรดเกล้า ฯ
 ให้ จักการ ปลุก พระ เมรุ พระ ราช ทาน เพลิง ณ ที่ อัง สนาม หลวง เป็น
 การใหญ่ แล้วให้เชิญพระอัฐิบรรจุในพระโกศทรงทองคำมาประดิษฐาน
 ไว้ ณ กำหนักกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลยในพระบรมมหาราชวัง ครั้น
 ภายหลังเมื่อสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าได้เสด็จเถลิงถวัลยราช
 สมบัติ จึงโปรดให้ช่างทำพระโกศรูปจำลองถวายลงยาราชาวัติเปลี่ยน
 ถวายใหม่ แล้วก็ปรากฏพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชาตามหัยยกา
 เช มาจนบัดนี้ สมเด็จพระบรมราชาตามหัยยกาเชอพระองค์นั้น มี
 พระโอรสแลพระธิดาหลายพระองค์ ในเวลาเมื่อพระบิดาสิ้นพระชนม์นั้น
 ยังทรงพระเยาว์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระโอรส
 โปรดให้เสด็จมาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง พระองค์ใหญ่ ๆ ได้รับ
 ราชการฉลองพระเดชพระคุณในที่ใกล้ชิด ตามเสด็จอย่างพระเจ้า
 ลูกเรือตลอดมา พระโอรสพระองค์ใหญ่ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช

ราชทานนามว่ามงคลเลิศ ในรัชกาลที่ ๕ ก็โปรดให้เป็นพระวงศ์เธอ
 พระองค์เจ้า ทรงพระเมตตาเป็นอันมาก พระองค์เจ้ามงคลเลิศ มีบุตร
 แลบุตร ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณหลายคน มีพระยาไชย
 สุนทรเป็นต้น ฯ พระธิดาพระองค์ใหญ่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาใช้สอยสนิท โปรดว่าอย่างงานพิทักษ์ จึงพระราชทาน
 นามว่ารำเพย ภายหลังมาได้เป็นสมเด็จพะบรมราชเทวีในพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว ปรากฏพระนามว่าสมเด็จพะนางเจ้ารำเพย
 ภุมราภิรม มีพระบรมราชโอรสสามพระองค์ แลพระราชธิดาพระองค์
 หนึ่ง ซึ่งได้รับพระราชทานออกพระนามมาแต่เบื้องต้นแล้วนั้น พระองค์
 ได้ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระอรรคมเหษณ์วัน ๘ ปี เป็นกำหนด ครั้นเมื่อ
 เสกขัสวรรคตแล้ว ก็ได้ทรงรับพระเกียรติยศยิ่งใหญ่ในการพระศพ
 ตามอย่างสมเด็จพะบรมราชเทวี ครั้นในรัชกาลปัจจุบันนี้ จึงทรงสถา
 ปนาพระอัญญา เป็นกรมสมเด็จพะเทพศิรินทราวาศกย์ สมเด็จพะบรม
 ราชชนนี ตามโบราณราชประเพณีสืบมา ฯ ที่ ๓ เป็นพระธิดา ทรง
 นามหม่อมเจ้าชมชื่น ที่ ๔ เป็นพระธิดา ได้สนองพระเดชพระคุณมา
 แต่ยังทรงพระเยาว์จนปัจจุบันนี้ มีความชอบเป็นอันมาก จึงพระราชทาน
 พระสุพรรณบัตรให้เป็นพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพันพงศประยูรวงศ์
 สนิท ฯ พระธิดาที่ ๕ มีนามหม่อมเจ้าประสงค์สรพร พระธิดาที่ ๖ มีนาม
 หม่อมเจ้าสารพัคเพชร พระธิดาที่ ๗ นามหม่อมเจ้าพรณราย ได้ทำ
 ราชการฉลองพระเดชพระคุณในรัชกาลที่ ๕ มีพระองค์เจ้าสองพระองค์

อันสมเด็จพระมพิตรพระราชสมภารเจ้า [ทรงพระมหากรุณา ยกขึ้นเป็น
 เจ้าฟ้าปรากฏพระนามว่า พระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้ากรมชนชัตติยภักดี
 แลพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนวิจิตรานวัตรวิมล ฯ พระองค์ที่ ๘ เป็น
 พระโอรสนามเดิมหม่อมเจ้าชายเจ็ด ทรงผนวชได้แปลพระปริยัติธรรม
 ได้แปลประโยค คำรงยศเป็นหม่อมเจ้าพระเปริยัญ ครั้นเมื่อลาผนวช
 แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระมหากรุณา
 พระราชทานหีบทองเป็นเครื่องยศ ครั้นถึงในรัชกาลประจวบนั้น พระ
 ราชทานพระสุพรรณบัตรให้เป็นพระองค์เจ้า ภายหลังเลื่อนเป็นพระ
 สัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์ ได้บังคับการในกรม
 ราชบัณฑิตย มีบุตรได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณเป็นที่หม่อม
 นเรนทรราชา ราชินิกุล ฯ ที่ ๘ เป็นพระโอรส ได้สนองพระเดช
 พระคุณมาแต่เดิมมาก ครั้นเมื่อได้เถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงพระ
 ราชทานพระสุพรรณบัตรให้เป็นพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
 ประเสริฐศักดิ์ ได้ว่าการกรมช่างประดับกระจกแลมหาดเล็กข้าง ล้น
 พระชนม์เสียในระหว่างกาลซึ่งจะโปรดให้เป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มี
 บุตรแลบุตรมีมาก ได้รับราชการเป็นนายจ้าวเวศอยู่นายหนึ่ง แลพระ
 ธิดาแห่งสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยยกาเธอซึ่งมีได้เป็นพระองค์เจ้านั้น
 ก็ทรงยกย่องเป็นหม่อมเจ้าสัมพันธวงศ์ มีเกียรติยศแลประโยชน์ยิ่งกว่า
 หม่อมเจ้าสามัญทกพระองค์ พระราชบุตรพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 ที่ ๘ ทรงพระนามพระองค์เจ้าลักขณานุคุณเป็นยี่ราชโอรส แต่หาได้

หอสมุดกลาง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทรงรับราชการอินโตไม้ เมื่อสิ้นพระชนม์ก็ได้พระราชทานพระเกียรติยศในการพระศพพระเมรุทองสนามหลวง พระองค์เจ้าลักขณานคุณ มีพระธิดาพระองค์เดียว ซึ่งประสูตรก่อนพระบิดาสิ้นพระชนม์ไม่ช้านัก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าทรงพระมหากรุณาแก่หม่อมเจ้าองค์นี้ ยิ่งนัก ค้ำยเป็นกำพร้าแต่ยังเยาว์ จึงพระราชทานพระสุพรรณบัตร ให้เป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนิศจิวคณาธิบดี ครั้นเมื่อครบ ข้าราชการโสกันต์ก็โปรดให้มีกระบวนแห่อย่างโสกันต์ใหญ่ ยกเสี้ยแต่ เขาไกรลาศ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ เสด็จถวัลย์ราชสมบัติ ก็ได้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมราชเทวี มี พระราชโอรสประสูตรสิ้นพระชนม์ในวันนั้น อันปรากฏพระนามฉะบับัน ว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าเธอเจ้าฟ้าโสมนิศ์ เมื่อประสูตรแล้วไม่นาน สมเด็จพระนางเจ้าโสมนิศจิวคณาธิบดีก็สิ้นพระชนม์ ได้พระราชทานเพลิงทอง สนามหลวง ตามอย่างสมเด็จพระบรมราชเทวี ฯ พระขัตติย์ที่ ๘ ทรง พระนามพระองค์เจ้ากรมท สิ้นพระชนม์เสี้ยแต่ยังทรงพระเยาว์ พระราชขัตติย์ที่ ๑๐ ทรงพระนามพระองค์เจ้ามาลี สิ้นพระชนม์ในรัชกาล ที่ ๔ ช้างเขืองต้น ที่ ๑๑ พระราชขัตติย์ทรงพระนามพระองค์เจ้าโกเมน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เป็นกรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ มีพระโอรสแลธิดาหลายองค์ เชื้อนแซ่เสี้ยโดยมาก ยังได้ รัชราชการอยู่ก็มี คือหม่อมเจ้าศักดิ์ศิริ แลหม่อมเจ้าอ่างเป็นต้น พระ ราชขัตติย์ที่ ๑๒ มีพระนามพระองค์เจ้าคเนจร เป็นกรมหมื่นอมเรนทร

ยศันทรแต่ในรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงกำกับช่างมุกต่อสมเด็จพระบรม
 ราชมาตามหัยยกาเฮอ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มีพระโอรส
 พระธิดาเป็นอันมาก ได้รัยราชการแต่หม่อมเจ้าจันทวดีซึ่งถึงชีพตักษัย
 ได้กำกับช่างมุกต่อมา โอรสแลธิดานอกนั้นยังอยู่อีกหลายองค์ คือ
 หม่อมเจ้าเมทินเป็นต้น พระราชบุตรที่ ๓๓ พระองค์เจ้าชายไม่มีพระ
 นาม สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ พระราชบุตรที่ ๓๔ พระองค์
 เจ้าเงินยงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระราชบุตรที่ ๓๕ พระองค์
 เจ้าอนรตสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ มีพระโอรสยังอยู่ในยศันคือหม่อม
 เจ้าชายแดง พระราชบุตรที่ ๓๖ พระองค์เจ้าลัดท้าววัล ในรัชกาลที่ ๔
 ได้ไปนกรมหมื่นภมรินทร์ภักดี ได้รัยราชการเป็นนายค้ำทำการวิหาร
 พระพุทธไสยาศน์วัดพระเชตุพนแต่ในรัชกาลที่ ๓ ครั้นถึงในรัชกาลที่ ๔
 ก็ได้เป็นนายค้ำทำการวัดราชโอรสแล้วคัมหาพฤตมารวม แลได้
 ฉลองพระเศษพระคุณในการช่างต่าง ๆ อยู่เนื่องนิมิได้ขาด แลเป็น
 ผู้กำกับแจกเขี้ยวหวัคจนตลอดเวลาสิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มี
 พระโอรสแลพระธิดาเป็นอันมาก พระโอรสองค์ใหญ่ทรงผนวชแปล
 พระปริยัติธรรม ดำรงสมณศักดิ์เป็นเปรียญมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ ครั้น
 ในรัชกาลปัจจุบันนี้ได้ดำรงสมณศักดิ์เป็นที่พระราชาคณะ นามหม่อม
 เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร โปรดให้มาครองวัดราชขพิธิซึ่งเป็นพระอาราม
 หลวงทรงสถาปนาขึ้นใหม่ ภายหลังพระราชทานพระสุพรรณบัตร
 เลื่อนขึ้นเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร มีส่วย

พระนามตามสมณศักดิ์ ตั้งถานานุกรมได้เสมอตำแหน่งที่พระพรหมมุนี
 มีพระโอรสอีกองค์หนึ่งชื่อหม่อมเจ้าฉาย ได้รับราชการเป็นนายบ้าน
 ทำวิกรมหาพยุภรณ์รวมแลการช่างต่าง ๆ ต่อมา แลหม่อมเจ้าเพิ่มได้
 รัชการขึ้นอยู่ในกรมว่าการต่างประเทศ หม่อมเจ้าปานได้รับราชการ
 เป็นช่างเขียนในพระบรมมหาราชวัง หม่อมเจ้าพร้อมทรงผนวชเป็น
 สามเณร ได้แปลพระปริยัติธรรมตำราสมณศักดิ์เป็นหม่อมเจ้าสามเณร
 เปรียญอยู่ในกาลบัดนี้ ฝ่ายพระธิดานั้นได้ดำรงตำแหน่งพระอรรคชายา
 เธอในรัชกาลปัจจุบันนี้สามพระองค์ พระองค์ใหญ่มีพระราชธิดา
 พระองค์ ๓ ทรงพระนามพระองค์เจ้าเยาวมาลณฤมล พระองค์กลาง
 มีพระราชธิดาพระองค์ ๓ ทรงพระนามพระองค์เจ้าจันทราสรีทวาร
 พระองค์น้อยมีพระราชโอรส ๓ พระราชธิดา ๓ คือพระองค์เจ้ายุคล
 ทิมมพร พระองค์เจ้านภาพจรจำรัสศรี พระองค์เจ้ามาลินีนภทารา พระองค์
 เจ้าณภานภค พระอรรคชายาเธอพระองค์เจ้าเสาวภาคณาวิรัตน์ ซึ่ง
 สิ้นพระชนม์ไปแล้วนี้ ได้พระราชทานเพลิงศพพระเมรุทองสนาม
 หลวง ตามตำแหน่งพระอรรคชายา ที่ยังดำรงอยู่อีกสองพระองค์นี้
 คือพระอรรคชายาเธอหม่อมเจ้าอุบลรัตนนารีนาถ แลพระอรรคชายา
 เธอหม่อมเจ้าสาย จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่ง
 พระอรรคชายาเธอมีกรม แลพระเจ้าลูกเธอ นั้น ก็จะไปโปรดให้เป็น
 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าทุกพระองค์ แลพระธิดานอกจากนี้ก็ได้รับ

ราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังเป็นอันมาก ฯ พระราชขัตติยที่ ๑๗
 พระองค์เจ้าแสงยาม ยังเสด็จดำรงอยู่ณยศนี้ พระราชขัตติยที่ ๑๘ พระองค์
 เจ้าพงา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ พระราชขัตติยที่ ๑๘ พระองค์เจ้า
 แสงจันทร์ ใต้รับราชการเป็นพนักงานพระสคนธ์ แลสิ้นพระชนม์ใน
 รัชกาลประจุบันนี้ พระราชขัตติยที่ ๒๐ พระองค์เจ้าแก้วเวศ ยังเสด็จดำรง
 อยู่ณยศนี้ พระราชขัตติยที่ ๒๑ พระองค์เจ้าชุ่มสาย ในรัชกาลที่ ๕ ใต้
 เป็นกรมหมื่นแล้วภายหลังเลื่อนขึ้นเป็นกรมขุนราชสีหวิกรม เมื่อ
 รัชกาลที่ ๓ ใต้เป็นนายค้ำทำวัดนางนองการไม่สำเร็จ ครั้นถึงใน
 รัชกาลที่ ๕ ใต้ทรงยังค้ำการช่างสียหมี่ ทำราชการฉลองพระเดช
 พระคุณในการช่างเป็นอันมาก สิ้นพระชนม์ในท้ายรัชกาลที่ ๕ นั้น
 มีพระโอรสใต้รับราชการหลายองค์ คือหม่อมเจ้ารียบเย็บ แลหม่อมเจ้า
 ประวิชใต้รับราชการในการช่าง หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ใต้รับราชการ
 ในการต่างประเทศหลายอย่างมีความชอบ จึงโปรดพระราชทาน
 พระสุพรรณบัตรให้เป็นพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ เป็น
 อรรคราชทูตสำหรับคอนคิเนนค์ประเทศยุโรป ประจำอยู่ในกรุงฝรั่งเศส
 แล้วได้มารับราชการเป็นไคเร็กเตอเยเนอราลในกรมโทรเลขไปรษณีย์ใน
 รัชกาลนี้ พระราชขัตติยที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชายยังไม่มีพระนาม สิ้น
 พระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ พระราชขัตติยที่ ๒๓ พระองค์เจ้าสุยงกษ
 ใต้ทรงรับราชการเป็นผู้กำกับแจกเย็บหวัด แลสิ้นพระชนม์ในรัชกาล
 ประจุบันนี้ พระราชขัตติยที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิง สิ้นพระชนม์แต่ยังทรง

พระเยาว์ พระราชบุตรที่ ๒๕ พระองค์เจ้าเลขา สิ้นพระชนม์ในรัชกาล
 ที่ ๓ พระราชบุตรที่ ๒๖ ในรัชกาลประจุบันนี้ เติมเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์
 เสด็จ กรมพระสุкарัตนราชประยูร ภายหลังเลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้ามหายิกา
 เสด็จ กรมสมเด็จพระสุкарัตนราชประยูร ด้วยสมเด็จพระบรมพิตรพระราช
 สมภารเจ้า ทรงรูกถึงพระคุณซึ่งท่านได้ทรงอภิบาลบำรุงพระองค์มา
 จำเริญแต่เวลาแรกพระบรมประสูติกาลจนทรงพระเจริญวัย จึงทรง
 ยกย่องไว้ในตำแหน่งอันยิ่งใหญ่ เสมอด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี ฯ
 พระราชบุตรที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชายเขยง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
 มีพระโอรสอยู่ณบัดนี้ คือหม่อมเจ้านิสกร พระราชบุตรที่ ๒๘ พระองค์
 เจ้าเกษนี้ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระราชบุตรที่ ๒๙ พระองค์เจ้า
 อริ ด้วยรัชการในการช่างเขตต์เค็ดมาแต่รัชกาลที่ ๓ ครั้นรัชกาล
 ที่ ๔ ด้วยเป็นกรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ ด้วยยังด้วยการในวัดพระศรี
 รัตนศาสดาราม แลกำด้วยการกรมแสง แลด้วยรัชการต่าง ๆ
 หลายอย่าง ภายหลังด้วยกำด้วยช่างศิลา แลสิ้นพระชนม์ในรัชกาล
 ประจุบันนี้ มีพระโอรสแลธิดาด้วยรัชการอยู่หลายองค์ คือหม่อมเจ้า
 นิลวรรณ แลหม่อมเจ้าคุณภู เป็นต้น พระราชบุตรที่ ๓๐ พระองค์เจ้า
 กิณี ในรัชกาลประจุบันนี้ ด้วยเป็นผู้หนึ่งเขยหวัด ยังเสด็จดำรงอยู่ ฯ
 พระราชบุตรที่ ๓๑ พระองค์เจ้าหญิง สิ้นพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์
 พระราชบุตรที่ ๓๒ พระองค์เจ้าชายอรรณพ ในรัชกาลที่ ๓ ด้วยว่ากรม
 มหากเล็กแลกรมสังฆการี ครั้นในรัชกาลที่ ๔ ด้วยเป็นกรมหมื่นอดุม

รัตนราชกุมารี คงว่ากรมสังฆการี แลสิ้นพระชนม์ในรัชกาลนั้น มีโอรสธิดา
 ยังอยู่ในบั้นนี้ คือหม่อมเจ้าพรประสิทธิ์ แลหม่อมเจ้าอมรอำนวย
 เป็นต้น ฯ พระราชขัตติยที่ ๓๓ พระองค์เจ้าหญิงเล็กสิ้นพระชนม์แต่
 ยังพระเยาว์ พระราชขัตติยที่ ๓๔ พระองค์เจ้าพวงแก้ว สิ้นพระชนม์ใน
 รัชกาลที่ ๓ พระราชขัตติยที่ ๓๕ พระองค์เจ้าประไพภักตร์ ที่ ๓๖ พระองค์
 เจ้าฉวีวรรณ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระราชขัตติยที่ ๓๗ ที่ ๓๘
 สิ้นพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์ พระราชขัตติยที่ ๓๙ พระองค์เจ้าลายของ
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ มีพระโอรสพระธิดายังอยู่บ้าง แต่กระ
 ปรี่ไม่เป็นราชการ พระราชขัตติยที่ ๔๐ พระองค์เจ้ากัลยาณี สิ้นพระชนม์
 ในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระราชขัตติยที่ ๔๑ พระองค์เจ้าวันวลักษณ์ สิ้น
 พระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ พระราชขัตติยที่ ๔๒ พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์ สิ้น
 พระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระราชขัตติยที่ ๔๓ พระองค์เจ้าจามรี ไท่ทรง
 บังคับการในพระพุทธรัตนสถานอยู่ในปัจจุบันนี้ พระราชขัตติยที่ ๔๔
 พระองค์เจ้ากฤษณา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ พระราชขัตติยที่ ๔๕
 พระองค์เจ้าอมฤตย เป็นกรมหมื่นภูศิราษฤไทยในรัชกาลที่ ๔ แล
 ไท่ทรงบังคับการกรมหมอ แลสิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระราช
 ขัตติยที่ ๔๖ พระองค์เจ้าสุบรรณ ในรัชกาลที่ ๔ ไท่ทรงกำกับข้างทำ
 การในพระพุทธรรัตนสถานแลพระพุทธรมณเคียร โปรกให้เป็น กรมหมื่น
 ภูโนนฤเบนทรราชิบาล ครั้นในรัชกาลปัจจุบันนี้ ไท่ทรงกำกับข้าง
 ทำการซ่อมวัดพระศรีรัตนศาสดารามในคราวแรก แลเป็นนายกำน

ปฏิสังขรณ์วัดสังเวทวิศิยาราม แล้วเลื่อนขึ้นเป็นกรมขุน สิ้นพระชนม์
 ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มีพระโอรสแลพระธิดาหลายองค์ คือหม่อมเจ้าเทโพ
 แลหม่อมเจ้าหญิงรศคนธ์ เป็นต้น พระราชบุตรที่ ๔๗ พระองค์เจ้าชาย
 สิ้นพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์ พระราชบุตรที่ ๔๘ พระองค์เจ้าสิงหรา
 ในรัชกาลที่ ๔ เป็นกรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ ใต้กำกับกรมพระ
 อาลักษณ์ ครั้นในรัชกาลปัจจุบันนี้ ได้บังคับการโรงพิมพ์ แล้วเปลี่ยน
 ไปบังคับการศาลราชตระกูล เลื่อนขึ้นเป็นกรมขุนนันทบุรีนฤนาถ
 มีพระโอรสพระธิดามาก ใต้รับราชการคือหม่อมเจ้าวัชรินทร์ เป็นต้น
 พระราชบุตรที่ ๔๙ พระองค์เจ้าชมพูนุท ในรัชกาลที่ ๔ ใต้รับราชการ
 เบตเล็กต่าง ๆ เป็นกรมหมื่นเจริญผลพูนสวัสดิ์ ครั้นในรัชกาลประจ
 ุบันนี้ใต้ทรงบังคับการในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แลพระคลังพิมาน
 อากาศ แลมหาดเล็กข้าง เป็นนายท่านทำวัดเทพศิรินทราวาศ แล
 ปฏิสังขรณ์วัดราชโอรส แล้วโปรดให้เลื่อนขึ้นเป็นกรมขุน มีพระโอรส
 ทรงผนวชได้แปลพระปริยัติธรรม ดำรงสมณศักดิ์เป็นหม่อมเจ้าเปรมบุญ
 แล้วภายหลังได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นหม่อมเจ้าพระราชาคณะ มีนามว่า
 หม่อมเจ้าพระสถาพรพิริยพรต พระราชบุตรที่ ๕๐ พระองค์เจ้าจินดา
 สิ้นพระชนม์แต่ในรัชกาลที่ ๓ มีพระโอรสองค์เดียว คือหม่อมเจ้าคารา
 รัตน ซึ่งถึงชีพตักษัยไปแล้วนี้ พระราชบุตรที่ ๕๑ พระองค์เจ้าบุตรี
 ใต้รับราชการเป็นที่สนิทชิดใช้มา แต่ในรัชกาลที่ ๓ ใต้ทรงรักษาประแจ
 พระราชวัง ภายหลังได้ทรงบังคับการในพนักงานมัสการแลกำกับ

แจกเบี้ยหวัด นี้ยเป็นพระราชบุตรที่สุกในรัชกาลนั้น เป็นจำนวนพระราช
 บุตร ๒๓ พระองค์ พระราชบุตร ๒๘ พระองค์ รวม ๕๑ พระองค์ ดังนี้ ๗
 ก็แลพระราชบุตร พระราชบุตร ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทั้ง ๕๑ พระองค์นี้ มีนามปรากฏว่าพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ มีพระโอรส
 พระธิดาสืบ ๆ ลงไป นี้ยว่าเป็นเจ้านายแผนกหนึ่ง ซึ่งเรียกโดยสามัญ
 ว่าเจ้านายพวกราชวรวงศ์ ด้วยประการฉนี้ ๗ ก็แลพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ถึงว่าไม่ได้มีพระราชโอรสแลพระราชธิดา
 เป็นเจ้าฟ้า แลมิได้สืบสันตติวงศ์เป็นพระเจ้าแผ่นดินก็ ก็ยังมีพระราช
 โอรสที่ได้ดำรงพระเกียรติยศใหญ่ เป็นสมเด็จพระบรมราชมาตาม
 พุทธยาเธอ แลมีพระธิดาเป็นกรมสมเด็จพระสุทวารัณราชประยูร มี
 พระราชธิดาเป็นสมเด็จพระบรมราชเทวีถึงสองพระองค์ เป็นพระ
 อรรคชายาสามพระองค์ แลมีพระราชพระนัดดาเป็นเจ้าฟ้า แล้วแลจะ
 เป็นต่อไปอีก ถึง ๑๓ พระองค์ ดังนี้ ๗

บัดนี้จะได้รับพระราชทานพรพรรณนาข้อความ ซึ่งควรเป็นที่ยินดี
 ชนชมของพระบรมวงศานุวงศ์ บันดาซึ่งปรากฏว่าเป็นพวกราชวรวงศ์
 แลข้าราชการทั้งปวงอันมีความนิยมยินดีรฤกถึง พระเดช พระคุณในพระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามความที่เป็นจริงประการใดนั้น
 แลเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ เสด็จ ถวักด้วยราช
 สมบัติ ดำรงตำแหน่งแผ่นดินสืบเนื่องต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

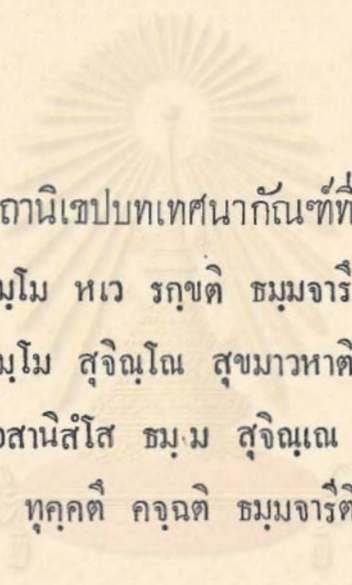
ไท้เสด็จดำรงราชสมบัติมาถึง ๒๗ ปี มีข้าราชการที่นิยมยินดีต่อพระองค์
 มาแต่เดิมก็มาก แลข้าราชการในภายหลังก็เป็นคนเกิดในรัชกาล
 ของพระองค์ทั้งสิ้น ย่อมจะเป็นที่นับถือศรัทธาในใจอยู่ทั่วหน้า บางที
 จะมีความเคียดแค้นรำคาญ ว่าราชตระกูลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวนั้นเสื่อมสูญไปทุกที ก็จะเป็นที่ขุ่นขื่นรำคาญใจไปต่าง ๆ
 จึงทรงพระราชดำริที่จะวางขื่อรำคาญนั้นให้เสื่อมหาย จึงได้ทรงรับ
 สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีเป็นพระบรมราชเทวี ก็ได้มีพระราช
 โอรสสมเด็จพระราชประสงค์ แต่ไม่ดำรงพระชนม์อยู่ได้ทั้งพระโอรส
 แลพระชนนี จึงได้ทรงรับกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เป็น
 สมเด็จพระบรมราชเทวีต่อมา ก็ได้มีพระราชโอรสพระราชธิดาสมเด็จพระ
 พระราชประสงค์ เพราะพระราชดำริที่ดังนี้ จึงได้ดำรัสประกาศยก
 ย่อมสมเด็จพระบรมราชโอรสพระราชธิดาทั้ง ๔ พระองค์นี้ ว่าเป็นพวก
 ราชวรวงศ์เนื่อง ๆ ตลอดมา ก็แลการซึ่งเป็นอย่างนี้ ก็นับว่าเป็นการ
 อัจฉริยะ ด้วยพระบรมราชโอรสพระราชธิดาทั้ง ๔ พระองค์นั้น นับว่า
 เป็นพระราชวรวงศ์แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ถึง
 สามสายสามทาง คือถ้าจะนับตามลำดับพระบรมราชวงศ์ ซึ่งทรง
 มาแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็นับว่าพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมเด็จพระบรมบិតลาธิราช ท่านทั้ง ๔
 พระองค์นี้ เป็นพระราชภาคิไนยทางหนึ่ง ถ้าจะนับฝ่ายสมเด็จพระบรม
 ราชมาตามหทัยกาเชอ แลกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระบาท

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็นับว่าเป็นสมเด็จพระบรมราชโอรสไปยกอาชิตยศักดิ์
 ทั้ง ๔ พระองค์ก็นับว่าเป็นพระราชโอรสต่างทางหนึ่ง ถ้าจะนับข้างฝ่าย
 เจ้าจอมมารดาแห่งสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยิกาเธอ ซึ่งสืบเนื่องมา
 แต่พระน้องนางของพระชนนีในกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย ก็นับเนื่อง
 อยู่ในประพันธ์ ไม่ห่างไกลกว่าทางที่สองนัก ควรนับว่าสนิทกว่าสมเด็จพระ
 พระเจ้าฟ้าเธอเจ้าฟ้าชายโสมนัด ด้วยประการฉะนี้ ฯ ซึ่งสมเด็จพระบรม
 บพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบสันตติวงศ์
 ดำรงราชตระกูลมานี้ นับว่าเป็นอันได้ดำรงพระวงศ์ทั้งสองฝ่าย ให้
 เจริญยืนยาวสืบไป ราชตระกูลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 มิได้เสื่อมสูญญี่แต่ซุกไปเช่นคิดเห็นโดยง่าย ๆ ด้วยพระบรมราชโอรส
 แลพระราชธิดา ซึ่งจะสืบไปภายหน้ามากน้อยเท่าใด ก็คงนับเนื่อง
 ประพันธ์ในพระราชวงศ์ ทั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แล
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดไปไม่มีทางที่จะหลีกจะไป
 อย่างอื่นได้ ควรที่พระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งนับว่าเป็นฝ่ายพระเจ้าราช
 วรวงศ์ทั้งนี้ จะมีความซนซมนิยมต่อพระบารมี ให้เป็นที่ยินดีแห่งตน ๆ
 เมื่อสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงทราบพระราชประพันธ์อันสนิท
 เนื่องในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดังนี้ จึงได้มีพระราชหฤทัย
 รุกกถึงพระเดชพระคุณแห่งพระองค์ ซึ่งได้ดำรงเป็นบรรพบุรุษอันยิ่งใหญ่
 ใหญ่ จึงทรงบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระเดชพระคุณ ในอภิลาภิชาติ
 กาลพิเศษครั้งนี้ ฯ อนึ่งเมื่อได้ทรงพิจารณาถึงพระราชสันตติวงศ์ซึ่งเป็น

บรรพบุรุษอันเสด็จล่วงไปแล้วนั้น ก็ทรงสงฆ์เสวยพระราชหฤทัยในการที่
เปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา จะได้ทรงเจริญสัญญาทั้งสามมีอันิจสัญญา
เป็นต้น ให้บริบูรณ์เป็นภาวนามัยบุญกิริยา อันเป็นที่ตั้งแห่งกุศลราษี
ต้องตามพุทธภาสิต อันทรงแสดงลักษณะทั้งสามประการนั้น ๆ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คาถานิเขปบทเทศนากัณฑ์ที่ ๒

ชมโม หเว รกฺขติ ชมฺมจรี

ชมฺโม สฺจฺฉินฺโน สุขมาวหาติ

เอสาณิสฺโส ชมฺม สฺจฺฉินฺเน

น ทุกฺคตี กจฺฉติ ชมฺมจรีตี

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตอนที่ ๒

พระราชประวัติ ก่อนเสด็จดำรงศิริราชสมบัติ

บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายวิสัยนาในธรรมจริยาสมจริยาแล
พรรณนาพระราชประวัติ แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน
เวลาเมื่อพระองค์ยังไม่ได้เสด็จดำรงศิริราชสมบัติในเบื้องต้น เพื่อให้
เป็นที่ทรงรูกถึงพระเดชพระคุณ ซึ่งพระองค์ได้ทรงประพุดิราชกิจ
แลการพระราชกุศลทั้งปวง เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ประชุมนชนเป็น
อันมาก แลการซึ่งพระองค์ได้ทรงพระอุสาหะจัดการทั้งปวงนั้น ๆ ไว้
ยังได้ปรากฏเป็นคุณแก่ชนภายหลังกงกาลประจุบันนี้เป็นอนงประการ
ควรที่สาธุชนบัณฑิตยชาติจะยกย่องสรรเสริญ แล้วรูกถึงพระเดช
พระคุณ โดยความมกตัญญูกตเวทีเป็นนิจกาล

ก็แลพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น
พระองค์ได้เสด็จมายังโลกนี้ ในอชชสังวัจจรณคุณมาศกาพักยที่สมั
ติถิศศิวาร พระองค์เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาไลย แต่เมื่อยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้า
ลูกเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร สมเด็จพระบรมอรรคราไชรสแห่ง
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ซึ่งเสด็จดำรงราชมไหสุริย
สมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในขณะนั้น กรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย
เป็นพระบรมราชชนนี ได้เสด็จประสูตพรพระราชวังเดิมซึ่งเป็นพระราชวัง

เก้าแห่งเจ้ากรุงธนบุรี ณฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาฝ่ายตะวันตก พระองค์
 ทรงพระเจริญขึ้นโดยลำดับ ได้รับพระมหากษัตริย์และพระเมตตา แห่ง
 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชแต่ทรงพระเยาว์มา จนตลอดถึงเวลาพระชน
 มายุครบกำหนดโสกันต์ ในขณะนั้นยังหาได้มีธรรมเนียมพระหน่อเจ้า
 ต่างกรมโสกันต์ในพระบรมมหาราชวังดังในประจุบันนี้ไม่ พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทรง พระมหากษัตริย์ใน พระบาทสมเด็จพระนั่ง
 เกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระราชนัดดา จึงโปรดเกล้าฯ ให้โสกันต์ที่พระที่นั่ง
 ศุภนิรมลปราสาทในพระบรมมหาราชวังเป็นการพิเศษ แล้วก็ได้ทรง
 บวรมหาเถรปลื้มสมทบเฉพาะ พระภักตร์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชในวัด
 พระศรีวิฑูตนาสารคามทั้งสองสมัย ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัยได้เสด็จเสด็จถึงฉะเชิงเทราขอพระราชทานอภิเษก เป็นกรมพระ
 ราชวังบวรสถานมงคล ในท้ายรัชกาลที่ ๑ นั้น พระองค์ก็ได้ดำรง
 พระยศเป็นพระเจ้าหลานเธอ แลได้รับราชการในพระบรมมหาราชวัง
 ทั่วไป เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยอันสนิท ยิ่งกว่าพระราชโอรส
 พระองค์อื่น จนถึงสมัยเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์เสด็จ
 สวรรคต ทรงมอบศิริราชสมบัติพระราชทานแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัย ในขณะนั้นมีหนังสือถึงกล่าวโทษ เจ้าฟ้าอภิบาลยศ
 กรมขุนกษัตริย์ผู้เป็นพระราชโอรสแห่งเจ้ากรุงธนบุรี ว่าจะคิด
 ประทุษร้ายต่อพระองค์ เมื่อได้ทรงทราบแล้วก็ทรงพระราชดำริห์
 ทั่วยพระวิจารณ์ปัญญาอันอุดม ทรงเห็นว่าพระบรมวงศานุวงศ์แลข้า

ราชการผู้อื่น จะไม่มีผู้ใดกอบด้วยสติปัญญาแลกล้าหาญ ชอตรง
 จงรักภักดีต่อพระองค์ยิ่งขึ้นไปกว่าพระเชษฐาไชรสพระองค์นี้ ถ้าจะ
 ให้ผู้อื่นชำระเนือความจะยักยาว ฤๅเคลอนคลายไป ไม่เป็นการจับมั่น
 ท่วงใดโดยรอบคอบ ก็จะเป็นเหตุให้เกิดเสี้ยนสัตรีลูกหลานมากไป ฤๅ
 เป็นเชื้อสายให้เกิดเหตุอันตรายสืบไปภายหน้า ด้วยเหตุว่าในเวลานั้น
 ชั้วราชการซึ่งเป็นคนเก่าได้ทำราชการมาแต่ครั้งเจ้ากรุงธนบุรี ก็ยังมี
 ประปนอยู่โดยมาก ที่มีความนิยมนับถือต่อพระบรมมหาราชูปถัมภ์
 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทั่วหน้ากันนั้นก็จริงอยู่ แต่ที่
 มีความนิยมยินดีต่อพระบรมมหาราชูปถัมภ์ของพระองค์ก็มีโดย
 มาก ที่มีความนิยมยินดีต่อบุญบารมีของเชอวงศ์เจ้ากรุงธนบุรี อัน
 เนื่องประพันธ์ด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ แล้วคิดเห็น
 ว่าถ้าได้เจ้านายเช่นนั้นเป็นเจ้าแผ่นดินจะเป็นอันได้ฉลองพระเดชพระคุณ
 ทั้งเจ้ากรุงธนบุรีที่เป็นเจ้าเก่านายเก่า แลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกย์ซึ่งเป็นเจ้าใหม่ นายใหม่ ทั้งสองฝ่ายคึงนี้ก็มิอยู่โดยมาก ที่คิด
 เห็นแก่ประโยชน์คนที่จะได้ โอกาสทำการทุจริตเพราะจะได้เป็นผู้มีความ
 ชอบต่อผู้ซึ่งเป็นเจ้าแผ่นดินก็จะมีบ้าง จึงเป็นการยากที่จะไว้วางพระราช
 หฤทัยในท่านผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งจำเป็นจะต้องให้ประกอบพร้อมทั้งสติปัญญา
 แลความกล้าหาญแลความจงรักภักดีทั้งสามประการ จึงจะสามารถที่
 จะชำระเสี้ยนสัตรีทั้งนี้ให้สิ้นรากเง่าระงับการจลาจล ซึ่งจะเกิดขึ้นใน
 พระนครในเวลาที่ตั้งพระราชธานีใหม่ ยังไม่มั่งคั่งสมบูรณ์นั้น ให้ความ

สิบเจ็ดร้อยตั้งอยู่ไม่เป็นที่เคื้อครอันแก่สมณาจารย์ประชาราษฎรภายใน
 พระนคร แลไม่เป็นที่หมิ่นประมาทแก่ราชคัมภรภายนอก ซึ่งจะพละย
 ฐ้ำเติมได้ เพราะทรงพระราชดำริเห็นการเปนข้อสำคัญยิ่งใหญ่ถึง
 จึงทรง มอຍให้พระบรมเชษฐา ไชยสอิน ทรงทราบ พระราช ฤทธิย์ชักว่า
 ประกอบพร้อมด้วยคุณสามประการทั้งพรรณนามาแล้วนั้น ให้ทรงพิจารณา
 ข้อความทั้งปวง แต่ในเวลาซึ่งพระองค์ยังตั้งอยู่ในพระดมวิย มีพระชน
 มายุเพียง ๒๓ พรรษา พระองค์ก็ไ้ทรงพิจารณาถ้ครอน เลือกพัน
 ไ้ด้วยผู้ซึ่งมีความเห็นอันวิปริตทั้งหลายทั่วทุกคนมิไ้เหลือหลง แล้ว
 นำความขึ้นกราบทูลแก่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกนารด จึงโปรดให้
 ลงโทษระงับเหตุการทั้งปวงไ้โดยเร็วพลัน การก็เรียบร้อยมิไ้มีเหตุ
 อันตรายแก่ความสงบเรียบร้อยเกิดขึ้นอย่างหนึ่งอย่างไ้ไ้ อีก เป้นความ
 ชอบอันยิ่งใหญ่ซึ่งพระองค์ไ้ทำไว้ในแผ่นดินเป้นประดม เป้นการที่
 ไ้ผลลงพระเดชพระคุณพระบรมชนกนารด แลไ้ระงับอันตรายซึ่งจะ
 เกิดมีแก่ประชาชนทั้งปวงทั่วหน้า ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัยไ้เสด็จเถลิงถวัลยราชปรายคาภิเศกแล้ว จึงไ้พระ
 ราชทานพระสุพรรณบัตรเลื่อนพระเกียรติยศพระองค์ขึ้น เป้นพระเจ้าลูกเธอ
 กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ พระราชทานท้วงแลเครื่องอุปโภคศฤงฆาร
 บริวารของหม่อมหมื่นไ้ให้เป้นยำเห็จ ที่ไ้ทรงทำความชอบไว้ใน
 แผ่นดินนี้ ฯ

ก็แลในเวลารัชกาลที่ ๒ นั้น พระองค์ได้ทรงรับราชกิจน้อยใหญ่ ให้สำเร็จไปเป็นอันมากมิได้เว้นว่าง ในราชการซึ่งเป็นการประจำนั้น พระองค์ได้ทรงบังคับบัญชาราชการในกรมท่าสิทธิชากทั่วไป แต่ในขณะนั้นราชการกรมท่าหาผู้จะมีคนต่างประเทศไปมาค้าขายมากนักไม่ ด้วยมิได้มีหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศ ซึ่งจะเปนเหตุให้มิราชการมากเหมือนประจุบัน พระราชทรัพย์ซึ่งจะจ่ายราชการแผ่นดินที่ได้แต่ค่านาอากรสมปักศรในพินยานพินเมืองก็มีน้อย ไม่พอที่จะจ่ายราชการ เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินจึงต้องทรงแต่งตั้งสำเภา วันทุกสิ้นค้าออกไปค้าขายยังประเทศจีน เมื่อได้ประโยชน์กำไรก็พอได้มาเจือจานใช้ในราชการซึ่งจะรักษาพระนคร แลการแต่งสำเภาออกไปค้าขายเมืองจีน ตกเป็นหน้าที่ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงจัดการแต่งสำเภาหลวงตลอดมา จึงเป็นพนักงานของพระองค์ที่จะต้องทรงชวนชวैयाพระราชทรัพย์ ถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถที่จะได้ทรงใช้จ่ายในราชการทั้งปวง ถึงแม้ว่าเป็นเวลาซึ่งการค้าขายมิได้บริบูรณ์ พระราชทรัพย์ซึ่งจะได้จากส่วนกำไรการค้าขายยกพระองค์ไม่พอจ่ายราชการ พระองค์ก็ทรงพระอุสาหะชวนชวैयाให้เป็นที่ขึ้นเคืองฝาลองอุลัพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถ ด้วยในเวลานั้นเจ้านายแลข้าราชการ ที่มีทุนรอนพอจะแต่งสำเภาไปค้าเมืองจีนได้ ก็ได้แต่งสำเภาไปค้าขายอยู่ด้วยกันโดยมาก พระองค์ก็ได้ทรงแต่งสำเภาไปค้าขายในส่วนพระองค์ออกส่วนหนึ่งต่างหาก จึงถึงซึ่งความบริบูรณ์

ด้วยทรัพย์สินพอที่จะฉลองพระเดชพระคุณ มิให้ชักขวางในทางราชการได้
 เป็นเหตุให้สมเด็จพระบรมชนกนารถทรงพระมหากรรุณา แล้วตรัส
 ประภาคออกพระนามพระองค์ว่าเจ้าสัวเสมอมา ฯ

ส่วนราชการงานโยธาก่อสร้าง ซึ่งพระองค์ได้ทรงทำการฉลอง
 พระเดชพระคุณในรัชกาลที่ ๒ นั้น พระองค์ได้ทรงทำการ ทั้งการ
 ที่จะป้องกันพระนครแลการซึ่งจะเป็นที่เจริญพระราชฤทัย เกอกุลแก่
 พระบรมสุขแห่งสมเด็จพระบรมชนกนารถทั้งสองประการ คือพระองค์
 ได้ทรงรับหน้าที่เป็นแม่การสร้างข้อมประโคนไชย ๑ ข้อมนารายณ์
 ปรายคึก ๑ ข้อมปราการ ๑ ข้อมกายสิทธิ์ ๑ แลข้อมซึ่งตั้งอยู่
 ณเกาะกลางน้ำข้อมมณเฑียรสมุทร ทั้งข้อมนาคราชซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตะวันตก
 ทั้งหกข้อม พระองค์เสด็จลงไปประทับอยู่ณเมืองสมุทรปราการ ทรง
 บังคับจัดการก่อสร้างข้อมทั้งปวงนี้เอง ๆ มิได้ขาด เป็นราชกิจที่
 พระองค์อยู่จนตลอดสิ้นรัชกาล ฯ ส่วนการซึ่งเป็นที่สำราญพระ
 ราชฤทัยนั้น พระองค์ได้ทรงเป็นแม่กองจัดการขุดสระทำสวนสร้าง
 เก่งน้อยใหญ่ในพระราชอุทยานของบรรพชาแห่งพระมหามณเฑียร ซึ่ง
 ปรากฏในขณะนั้นว่าสวนขวา ให้เป็นที่เสด็จประพาศวันรมสำราญพระ
 ราชฤทัยเป็นอันมาก ฯ ครั้นเมื่อมีโรงโศกกุลศักราช ๑๑๘๒
 ได้ข่าวพม่าข้าศึกยกล่องเข้ามาตั้งยั้งค้างอยู่ณปลายค่านเมืองกาญจนบุรี
 เพื่อจะก่อการสงครามแก่พระนคร พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 นภาลัย ทรงพระราชดำริห์ปรึกษาพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์แล

ท่านเสนาบดี คึกจ๊กกองทัพออกไปตั้งรับพม่าเข้าศึก ทรงพระราช
 คำวิเห็นว่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกอบด้วยพระ
 สติปัญญาชำนาญชำนาญในการพิไชยสงคราม แกล้วกล้าสามารถอาจ
 จะป้องกันอริราชศัตรู มิให้เข้ามาเหย้าในพระราชอาณาเขตได้ จึง
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จยกพลหโยธาหาญออกไปตั้งซัดทัพ
 อยู่ณตำบลปากแพรก เมืองกาญจนบุรี ตั้งทัพอยู่ถึงปี ๑ ก็มีได้ม
 พม่าเข้าศึกยกถ่วงเข้ามาในพระราชอาณาเขตฯ แลในเวลาเมื่อเสด็จ
 แรมทัพอยู่ณปากแพรกนั้น พระองค์ก็ไ้ทรงเป็นแม่กองจัดการ
 ส่งศิลาก้อนใหญ่ ๆ เข้ามาท่ขอเขาในพระราชอุทยานอยู่เสมอมิได้ขาด
 อนึ่งพระองค์ทรงประกอบไปด้วยพระศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา
 ยิ่งนัก ไ้ทรงสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรเป็นหลายพระองค์ แลพระธรรม
 ไ้ตรขัฏกทั้งคำอดีตคำแปล มีมงคลคติขัณนี้แปลที่ยังปรากฏอยู่ณขัณ
 เป็นขัณ แลทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ทรงประดิษฐ์เลี้ยงพระสงฆ์แล
 มีพระธรรมเทศนาทวงทวงวันมิได้ขาด แลพระราชทานเงินเดือนให้
 อาจารย์บอกพระคัมภีร์พุทธวจนแก่พระภิกษุสามเณรเป็นอันมาก แล้วให้
 ตั้งโรงทานไว้ ท่วงสำหรับเลี้ยงยากจรรณพิภททั่วหน้า ถึงวันพระก็ทรง
 ปล่อยสัตว์แลแจกเงินคนที่สูงอายุแลคนจนยากเป็นนิจมิได้ขาด เป็นพระ
 ราชกุศลนิพัทธทานเสมอมา ส่วนพระราชกุศลซึ่งเป็นการจรตามกาล
 สมัย พระองค์ก็ไ้ทรงบำเพ็ญเนื่อง ๆ แต่ในคราวซึ่งปรากฏเป็น
 การใหญ่ณั้น คือเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวช

เป็นสามเณร พระองค์ได้ทรงแต่งตั้งกระจากใหญ่อันงามวิจิตร เป็นเครื่อง
บูชาพระธรรมเทศนา แล้วเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว มาทรงเทศนาพระมหาเวสสันดรชาฎกกัณฑ์มัทรี ทรงถวาย
เครื่องไทยธรรมกระจากใหญ่ ในครั้งนั้นพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการ
ราชการราษฎรทั้งปวง ก็พากันชื่นชมยินดีอนุโมทนาเป็นการเอิกกะเทริก
ยิ่งใหญ่มาก ในกิจการซึ่งพระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งปวงนี้ ความ
ทราบถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงอนุโมทนาแล
สรรเสริญเป็นอันมาก แล้วคำรัสว่า แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว เป็นแต่พระเจ้าลูกเธอยังทำทานอยู่ในอนิจจังนี้ ควรที่พระองค์
จะทรงบำเพ็ญทานให้ยิ่งกว่านั้นบ้าง จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ
ให้ตั้งโรงงานหลวงเลี้ยงพระสงฆ์แลจากวรรณิกทั้งปวง แล้วให้มี
ธรรมเทศนาแจกเงินคนชราพิการ เป็นแบบอย่างมาจนทุกวันนี้ ฯ

อนึ่งพระองค์ปราศจากความมัจฉริยะเห็นเห็นแน่นอน โดยอุ้ม
ฮารีเจ้อจานทั่วไป ในพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการ บันดาซึ่ง
เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทแลอยู่ประจำราชการในพระบรมมหาราชวัง
ก็ได้ไปรับพระราชทานอาหารที่วังพระองค์แทบจะทั่วหน้าทุกวันทุกเวลามี
ได้ขาด พระองค์ก็ถึงซึ่งความสรรเสริญแลเป็นที่นิยมรักใคร่ ในพระ
บรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั่วหน้า แลในขณะเมื่อ
กรมพระราชวังบวรสถานมงคลยังดำรงพระชนม์อยู่นั้น เสด็จลงมา
ประทับพิพากษาคดีใหญ่ ๆ แลความร้ายสั่ง ที่โรงละครใกล้วัดพระศรี

รัตนสาครคาราม พระองค์ก็ไต่เสด็จอยู่ที่ประชุมพิพากษาคดีทั้งปวง
 เป็นประธานด้วยพระองค์หนึ่งมิได้ขาด ครั้นเมื่อกรมพระราชวังบวร
 สदानมงคลเสด็จสวรรคตแล้ว พระองค์จึงได้ทรงรับตำแหน่งบังคับการ
 สิริวิชาคในกรมพระตำรวจ ว่าความรับสั่งทั้งปวงด้วยอาศรัยพระเมตตา
 พระกรุณาของพระองค์ต่อราษฎรทั้งปวงทั่วหน้า แล พระปรีชาญาณ
 ประกอบด้วยพระเดชานุภาพ ทรงพิจารณาได้ส่วนข้อความของราษฎร
 ให้แล้วไปโดยยุติธรรมโดยเร็ว เป็นที่ชื่นชมนิยมนับถือของประชาราษฎร
 ทั้งปวง ต่างคนมีจิตศรัทธามิกล้าคิดต่อพระองค์เป็นอันมาก ทั้งเป็น
 ที่เฝ้าพระราชหฤทัยในพระบรมชนกนารด มิได้มีพระราชกัณฑ์อันใดให้
 เป็นที่ชื่นเคืองพระราชกรมแล พระองค์ทรงพระอิสาหะเสด็จเข้ามาเฝ้าทูล
 ลอของขลุ่ยพระบาท ในเวลาซึ่งเสด็จพระราชดำเนิน ออกประทีปณทอของ
 พระโรงแลพระขัณฑ์ชวร ทุกเวลามิได้ขาดทั้งเช้าค่ำ ทั้งเสด็จเข้ามา
 ประจำว่าราชกิจการต่าง ๆ ตามตำแหน่งของพระองค์อยู่นั้นเช่นนี้
 เมื่อถึงวสันตฤดู ถึงเป็นเวลาฝนตกมากน้อยเท่าใดก็มิได้ขาด พระองค์ก็
 มิได้รั้งรออย่างฝนหายให้เคล็ดอนคลาดจากเวลาราชการ จึงเป็นการ
 ลำบากแก่พระองค์ ซึ่งทรงพระเสด็จมาในที่โถง ต้องผลคพระภุษา
 ในเวลาเมื่อเสด็จมาประทับดังที่ในพระบรมมหาราชวัง จึงทรงพระราช
 คำวิห่แปลงแคว่กันยา ซึ่งเป็นของสำหรับข้าราชการใช้ในขณะนั้น ให้
 เป็นพระวอชานาคน้อยหุ้มด้วยผ้าขมิ้น สำหรับทรงเสด็จเข้าในพระบรม

มหาราชวังในรตณ ครั้นเมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึง
 พระราชทานนามพระวอขึ้นว่าวอประเวสวัง แลได้เป็นแบบอย่างสำหรับ
 พระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งเป็นกรมทรงทำตามอย่างนั้นสำหรับทรงเข้าเฝ้า
 ทูลฉลองฉลิมพระบาทสืบมา พระองค์ทรงพระอสุหะในราชกิจมิได้ย่อหย่อน
 ถึงเพียงนี้ จึงเป็นที่ต้องพระราชอัธยาไครยเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย
 แห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถยิ่งกว่าพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์อื่น ๆ
 ก็ไต่ ทรงขงคืบ กิจราชการ ทั้งปวงมากขึ้น เกือบจะทั่วไปในกาลครั้งนั้น ๑
 รัชพระราชทานพรธนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว เมื่อยังมิได้เสด็จดำรงศิริราชสมบัติ สิ้นความเพียงนี้ ๑
 ก็แลการที่พระองค์ทรงประพฤติกิจการพระราชกุศลทั้งปวงก็ดี ในพระ
 ราชกรณียกิจทั้งปวงก็ดี ซึ่งได้รับพระราชทานพรธนามาแล้วนั้น ล้วน
 เป็นไปโดยธรรมจริยาสมจริยา ต้องตามพระพุทธานุสิต ๑ (ต่อขึ้นไป
 แสดงอธิบายธรรมตามนิเขยบท)

คาถานิเชปบทเทศนาภังค์ที่ ๓

ภุตตา โภคา ภตา ภจจา	วิดิณฺณา อาปทาสุ เม
อุทฺธคฺคา ทกฺขิณฺนา ทินฺนา	อโถ ปญฺจพลี กตา
อุปฺภูจฺจिता สี่ลวฺนฺโต	สณฺณตฺตา พุรฺหมจฺจารโย
ยทฺตฺถิ โภคมิจฺเจยฺย	ปฺณฺทฺธิโต ฆรฺมาวสึ
โส เม อตฺถโถ อฺนุปฺปตฺโต	กตฺติ อฺนนฺตฺตาบิยฺย
เอตฺติ อฺนุสฺสฺสรึ มจฺโจ	อริยธฺมฺโม จิโต นโร
อิเชว นํ ปสฺสฺสนฺติ	เปจฺจ สคฺเค ปโมทตฺติ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กัณห์ที่ ๓

พระราชประวัติเมื่อเสด็จดำรงศิริราชสมบัติ

บัดนี้จะได้รับพระราชทาน ถวายวิสาขนาในคิหิสามิจิ ปฏิบัติยานุโมทนาภาดา แลพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จำเดิมแต่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเศก แลทรงประพฤติราชกิจน้อยใหญ่ในการที่จะรักษาพระนครขอขมขันธ์สี่มา ปกป้องพระบรมวงศานุวงศ์เสนาพฤตมามาตย์ราษฎรประชาให้เป็นผาสุกสวัสดิ์ทั่วหน้าจนตลอดเวลาเสด็จสวรรคต พรรณนาข้อความในพระราชกรณียกิจ แลเหตุการณ์อันเกิดในรัชกาลนั้น จำแนกเป็นหมวด ๆ โดยย่อ พอเป็นที่ทรงรูกถึงพระเดชพระคุณแลทรงประสาธสังเวย ดำเนินความว่า ๑ เมื่อขวอดจตุลศักราช ๑๓๘๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยทรงพระประชวรไข้ พิศม์อันแรงกล้ามิได้รู้สักพระองค์ ไม่ได้ทรงดำเนินพระบรมราชโองการพระราชทานมอเวนศิริราชสมบัติ แต่พระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ด้วยทรงพระประชวรอยู่เพียงสามเวลาก็เสด็จสวรรคต ในขณะนั้นเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ซึ่งเป็นประธานในราชการแผ่นดินสิ้นพระชนม์ล่วงไปก่อนแล้ว ยิ่งแต่พระบรมวงศานุวงศ์แลท่านเสนาบดี ซึ่งเป็นประธานในราชการ ก็ล้วนแต่เป็นผู้ชื่นชมนิยมนินทาต่อพระปรีชา

ญาณของพระองค์ จึงได้ปรึกษาพร้อมกันเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ยังมีพระ
 ชนมายุน้อย แลเสด็จออกทรงผนวชในพระพุทธศาสนา โดยทรงพระ
 ศรัทธาเลื่อมใส มิได้ทรงพระดำริที่มุ่งหมายที่จะให้มีเหตุการณ์
 ในพระบรมราชวงศ์ ให้เป็นการจลาจลขึ้นในบ้านเมือง ได้ทราบความ
 ชัดในพระดำริที่พระประสงค์ตั้งแล้ว เห็นว่าในเวลานั้นพระนครก็ยัง
 คงชนไม่สู้ช้านาน การสงครามฝ่ายพม่ากับเจ้าเมือง ก็ยังมุ่งหมายจะ
 ทำลายล้างกรุงสยามอยู่ มิได้ขาด จึงเห็นพร้อมกันว่าถ้าอันเชิญพระบาท
 สมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระชนมายุมาก แลทรงพระกิจใหญ่
 น้อยทั่วถึง ทั้งในการที่จะรักษาพระนครภายใน แลจะชั่งกันอิริราช
 สัตว์หมื่นเจ้าเมืองภายนอกได้ ในเวลาเมื่อเกิดการสงคราม จะเป็นเหตุ
 ให้พระบรมราชวงศ์แลพระนครตั้งมั่นเป็นอันอุบายสาธิตสืบไปภายหน้า จึง
 ยินยอมพร้อมกันถวายศิริราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่
 หัว อัญเชิญเสด็จเสด็จเสด็จเสด็จเสด็จเสด็จเสด็จเสด็จเสด็จเสด็จเสด็จ
 มณฑลเค็ยรตามราชประเพณีแต่โบราณมิได้ยิ่งหย่อน การพระราชพิธีบรม
 ราชาภิเศกนั้นได้สำเร็จลง ในวันที่ ๑๗ ค่ำ ขวออกจตุศก จารึกพระนาม
 ในพระสุพรรณบัฏว่า พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี
 ศิริสุนทรมหากิจพรพรวิราชาธิบดีอินทร์ อรรณินทราชาธิราช รัตนภาคภัส
 กรวงศ องค์ปฐมาธิเขศวร ศรีภูวนศรรวรนายก ทิลากรัตนราชชาติอาชาว
 ไสย สมุไทยกโรมน สกลจักรวาฬินิเษนทร์ สุริเยนทราชาธิบดีอินทร์

หริหรินทราธาคาธิบถิ ศรีวิบูลยคุณอนันชฎุทธิราเมศวร ธรรมมิกราชา
 ธิราชเศไชไชย พรหมเทพาคิเทพนฤบดินทร์ ภูมินทรปรมาธิเบศร
 โลกเชษฐวิสุตธิ มกุฎประเทศคคามหาพุทธางกูร บรมยพิตรพระ
 พุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ กรุงเทพมหานครขวรรัตน
 โกสินทร์ มหินทรายุทธยา มหาทิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดม
 ราชธานีเวศมทาสถาน

เมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ทรงยกพระราชชนนี ขึ้น
 เป็นกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย ตำแหน่งที่สมเด็จพระบรมราชชนนี
 พินัยหลวง แลทรงตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นศักดิ์กิติพลเสพ ซึ่ง
 เป็นประธานในราชการกรมพระกระลาโหม อันเป็นที่ไว้วางพระราชหฤ
 ทัย ให้ดำรงที่พระมหาอุปราชกรมพระราชวังขวรสถานมงคล ครั้น
 เมื่อกรมพระราชวังขวรสถานมงคลสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงเลื่อนกรมหมื่น
 เทพพลคักกิ กรมหมื่นรักษวงเวศ กรมหมื่นเสนาบริรักษ์ ขึ้นเป็น
 กรมหลวงทั้ง ๓ พระองค์ ทรงเลื่อนกรมหมื่นรามอิศเรศ กรมหมื่น
 เตชอดิศร กรมหมื่นพิพิชญ์เบนทร์ ขึ้นเป็นกรมขุน แล้วทรงตั้งสมเด็จพระ
 เจ้าอันธงยาเธอเจ้าฟ้าพระองค์น้อยขึ้นเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรง
 ตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอเป็นกรมหมื่น ๔ พระองค์ คือกรมหมื่นสวัสดิทิวิไชย
 กรมหมื่นไกรสรวิชาติ กรมหมื่นศรีสุเทพ กรมหมื่นณรงค์หรรษเกษ ทรง
 ตั้งพระเจ้าอันธงยาเธอเป็นกรมหมื่น ๕ พระองค์ คือกรมหมื่นพิทักษ์เท
 เวศร กรมหมื่นเสพยสุนทร กรมหมื่นสุนันทนเรนทร์ กรมหมื่นอินท

๕๖
 อมเรศ กรมหมื่นวงศ์สนธิ ทรงตั้งพระเจ้าน้องนางเธอฝ่ายใน เป็น
 กรมขุนกัลยาสน์ทวพระองค์ ๑ พระเจ้าลูกเธอฝ่ายในเป็นกรมหมื่นอัคร
 สุกาเทพพระองค์ ๑ พระเจ้าลูกเธอฝ่ายนำเป็นกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์
 พระองค์ ๑ เป็นกรมหมื่นอมเรนทรขินทรพระองค์ ๑ ทรงตั้งพระ
 องค์เจ้าในกรมพระราชวังที่ ๑ เป็นกรมหมื่นนราธิบดีพระองค์ ๑ พระ
 องค์เจ้าในกรมพระราชวังที่ ๒ เป็นกรมหมื่นอมรมนต์พระองค์ ๑ ทรง
 ตั้งพระองค์เจ้าแจ้งในกรมหมื่นนรินทร์พิทักษ์ เป็นกรมหมื่นนเรนทร
 ขวริรักษพระองค์ ๑ ออังกกรมหมื่นสุนทรวิชัย ซึ่งเป็นที่ทรงปลูกษา
 ไว้วางพระราชหฤทัยอันสนิทมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ ครั้นเมื่อได้เสด็จ
 เถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ก็ได้ตั้งอยู่ในที่ปลูกษาราชการแผ่นดิน
 แต่สิ้นพระชนม์ไปเสียโดยเร็วยังหาได้ทันเลือนกรมไม่ ทรงตั้งเจ้า
 หลานเธอซึ่งเป็นพระธิดาพระองค์เจ้าลักขณาคณ อันพระบิดาสัน
 พระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์อยู่นั้น ให้เป็นพระเจ้าหลานเธอพระ
 องค์เจ้าโสมนต์วิวัฒนาทศอีกพระองค์ ๑ ส่วนข้าทูลลอองธุลีพระบาทใน
 ชั้นต้น เสนาบดีมีเต็มตัวตามตำแหน่งอยู่ ยังหาได้ทรงตั้งไม่ ครั้น
 เมื่อขาดว่างตำแหน่งลงพระองค์ก็ใคร่ทรงตั้งขึ้นตามความชอบแลคุณวุฒิ
 ตำแหน่งที่สมุหนายกเมื่อเจ้าพระยาอภัยภูธรถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ได้
 ทรงตั้งเจ้าพระยาขินทรเคชาเป็นสมุหนายก เมื่อเจ้าพระยาขินทร
 เคชาถึงอสัญกรรมแล้ว ก็หาได้ทรงตั้งตำแหน่งที่สมุหนายกไม่ ไปรค
 ให้เจ้าพระยานิกรขินทร แต่ยังเป็นพระยาราชสุภาวดีว่าการในตำแหน่ง

นั้น ที่สมุหพระกระลาโหมนั้นเมื่อเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (สังข์) ถึง
 อัสัญกรรมแล้ว จึงโปรดให้เจ้าพระยายมราช (น้อย) เป็นเจ้าพระยา
 อรรคมหาเสนา ครั้นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (น้อย) ถึงอัสัญกรรม
 แล้ว จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกระลาโหมแลคงว่า
 การกรมท่าด้วย ตำแหน่งกรมท่าไม่ได้ทรงตั้งใหม่จนตลอดรัชกาล
 ตำแหน่งกรมวังนั้นเมื่อเจ้าพระยาอรรมา (เทศ) ถึงอัสัญกรรมแล้ว จึง
 ทรงตั้งพระยาบำเรอภักดิ์ (สมบุญ) เป็นเจ้าพระยาอรรมา ครั้นเมื่อ
 ถึงอัสัญกรรมแล้วที่นั้นก็ว่างอยู่ ตำแหน่งกรมเมืองเจ้าพระยายมราช
 (น้อย) เลื่อนไปเป็นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา จึงทรงตั้งพระยามหา
 อำมาตย์ (ทองพูน) เป็นที่เจ้าพระยายมราช ครั้นถึงอัสัญกรรมแล้ว
 จึงทรงตั้งพระยาทิพโกษาเป็นเจ้าพระยายมราชต่อมา เมื่อชราแล้วเลื่อน
 เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี จึงทรงตั้งพระยาภักยธฤทธิ (บุญนาค)
 เป็นเจ้าพระยายมราช ครั้นเมื่อถึงอัสัญกรรมแล้วที่นั้นก็ว่างมา ตำแหน่ง
 ทักรมนา เจ้าพระยาพลเทพซึ่งเดิมเป็นที่พระยาศรีสวัสดิ์ไตร (ฉิม) เป็น
 มาแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ในแผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเจ้าพระยาพลเทพถึงอัสัญกรรม
 แล้ว โปรดให้กรมสมเด็จพระเทศาภิบาลเมื่อยังเป็นกรมขุนเคชอติศร
 ทรงบังคับการมาจนตลอดรัชกาล ตำแหน่งราชการซึ่งเป็นตำแหน่ง
 ใหญ่ในครั้งนั้นถึงว่าจะมีตัวเสนาบดีอยู่ พระบรมวงศานุวงศ์ก็ได้ทรง

กำกับบังคับบัญชาโดยมาก ในกรมมหาดไทยนั้นเมื่อกรมหลวงพิทักษ์
 มนตรีสิ้นพระชนม์แล้ว กรมขุนอิศราณรัักษ์ได้ทรงกำกับบังคับการต่อมา
 ครั้นเมื่อกรมขุนอิศราณรัักษ์สิ้นพระชนม์แล้ว หม่อมไกรสรซึ่งเป็นกรม
 หลวงรักษารณเวศ ได้ช่วยราชการมาจนตลอด แล้วการตลอดถึง
 กรมวังด้วย ในกรมพระนครบาล กรมหมื่นสรีนทรรัักษ์ได้ทรงบังคับ
 บัญชา ครั้นเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ เมื่อ
 ยังเป็นกรมขุนพิพิธภูเบนทร์ ได้ทรงกำกับช่วยราชการในกรมนั้น ด้วย
 เหตุฉะนั้นเสนาบดีว่างตำแหน่งอยู่ช้านานเท่าใด ราชการนั้นก็ไม่ได้เสียไป
 เพราะมีพระบรมวงศานุวงศ์ทรงกำกับอยู่ แลได้ทรงยกย่องตั้งแต่ง
 ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยนอกนั้น ทั้งในกรุงหัวเมือง เต็มตามตำแหน่ง
 การศึกสงครามซึ่งมีในรัชกาลนั้น เริ่มต้นแต่เมื่อขบถกาสีปัดศึก
 รุกคึกิราช ๑๓๗๗ อนุเจ้าเมืองเวียงจันทลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทใน
 การพระบรมศัพพะบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีข้อขาดหมาง
 ด้วยโลกเจตนา ครั้นเมื่อกลับขึ้นไปยังเมืองเวียงจันทแล้ว จึงปรึกษา
 พร้อมด้วยบุตรหลานแสนท้าวพระยาลาว ว่าในกรุงพระมหานครในเวลานั้น
 เจ้านายที่มีพระชนม์พรรษามากเป็นผู้ใหญ่ก็ล่วงไปเสียโดยมาก ยังมี
 แต่เจ้านายซึ่งมีพระชนม์พรรษาน้อย ไม่คล่องแคล่วชำนาญในการ
 สงคราม ฝ่ายอังกฤษก็มารบกวนอยู่ เห็นว่าจะหักหาญเอาพระนคร
 ไปได้โดยง่าย จึงได้คิดอ่านเกลี้ยกล่อมแลกดขี่หัวเมืองลาว ซึ่งยัง
 มีใ้ที่อยู่ใ้ในอำนาจ ให้ยินยอมเข้าเป็นพวกตัวได้ตลอดลงมาจนทุกแทน

เขมรบ้าง แล้วจึงยกกองทัพกระเตรียมไว้พร้อม ครั้นเดือน
 ขจอจุศกฤตศักราช ๑๓๘๘ จึงให้ราชวงศ์ผู้บุตรเป็นทัพหน้าคุมคน
 สามพันคนลงมาโดยทางเมืองนครราชสีมา ลวงเบียดเบียนอาหารที่
 เมืองนครราชสีมาได้แล้ว ลงมาตั้งอยู่ตำบลหนองบัวใกล้เมือง
 สระบุรี ให้ลงมาเกลี้ยกล่อมพระยาสระบุรี ซึ่งเป็นลาวพุงดำแลนาย
 ครวี่ลาวพุงขาวเข้าด้วย กวาดครอบครวี่อพยพไทยเงินลาวซึ่งตั้งอยู่
 ณเมืองสระบุรีได้เป็นอันมาก ฝ่ายอนุกษัตริย์ผู้บุตรก็ยกกองทัพ
 ใหญ่ตามลงมาตั้งค่าย ตำบลทเลหญ้าใกล้เมืองนครราชสีมา
 ในขณะนั้นเจ้าพระยานครราชสีมา มาแลพระยาปลัดไปราชการเมืองเขมร
 บ้าง จึงให้หาตัวพระยาอภัยบุตรแลกรมการออกไปยังค่ายให้กวาด
 ดั้นครวี่เมืองนครราชสีมาขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์ กรมการทั้งนั้นมีอาช
 ุที่จะชักขวางได้ พวกลาวก็ควบคุมครอบครวี่อพยพพาเดินไปโดยระยะ
 ทาง ในขณะนั้นพระยาปลัดทราบเหตุการณ์ จึงรีบกลับมาทำเป็น
 สามัญก็ยินยอมจะไปเมืองเวียงจันทน์ด้วย แล้วจึงขอเครื่องศาสตราวุธ
 ซึ่งอนโทเก็บเสียแต่ชนพรากรมให้เหลือนั้น พอไปหาเสบียงตามทางได้
 บ้างเล็กน้อย ครั้นเมื่อเดินครวี่ไปถึงทุ่งสำริดหยุดพักอยู่ เวลา
 กลางคืนพวกครวี่กลับต่อสู้ลาว แย่งชิงได้ศาสตราวุธฆ่าลาวตายเป็น
 อันมาก พวกลาวก็พากันแตกดินลงมายังเมืองนครราชสีมา ฝ่าย
 พระยาปลัดก็ตั้งค่ายมั่นอยู่ณทุ่งสำริดคอยต่อสู้ ครั้นอนโททราบความ
 แล้ว แต่งให้ขุนนางลาวขึ้นไปปรายปราม พวกเมืองนครราชสีมา

ก็ต่อสู้พวกลาวแพ้นายมา ฝ่ายราชวงศ์ซึ่งลงมากวาท้อนครี้อยู่
 ณเมืองสระบุรี ทราบข่าวว่ากองทัพกรุงเทพมหานครจะขึ้นไปเป็น
 หลายทัพหลายทาง ก็รีบเร่งเดินครี้อขึ้นไปยังเมืองนครราชสีมา
 แจ้งเหตุการณ์ให้อันทราญ ด้วยเคษะอำนาจพระบารมี อนุภักให้เกิดความ
 หวาดหวั่นครันคร้าม มีอาจะยกกรรภิลงมา ด้วยสำคัญใจว่าครี
 เมืองนครราชสีมาต่อสู้แข็งแรงนั้น จะเป็นกองทัพใหญ่ของเจ้าพระยา
 นครราชสีมา จึงคิดว่าจะรีบกองทัพกรุงเทพ ฯ ที่เมืองนครราชสีมา
 มีไว้ ด้วยกลัวจะเป็นศึกชานาย ครันณเดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำก็เลิก
 กองทัพกลับไป ให้ราชวงศ์แยกทางไปกตขี่เมืองหล่มสักก็ให้อยู่
 ในอำนาจ แล้วตั้งอยู่ในที่นั้น ส่วนตัวอนดอชขึ้นไปตั้งค่ายที่ทันอง
 บัวลำพู ให้พระยานรินทรคุมพลสามพันอยู่รักษา แล้วยกขึ้นไปตั้ง
 ค่ายช่องเขาสารเป็นทางแยก ให้พระยาสุโขทัยชานนคุมพลสองหมื่น
 เป็นทัพใหญ่ตั้งอยู่สกัดคันทาง ตัวอนดอชขึ้นไปตั้งค่ายอยู่บนเขาสาร
 แล้วให้พระยาเชียงสาตั้งค่ายค่ายลสนมแห่ง ๑ กองคำตั้งค่ายค่ายล
 ชองวีวแตกค่ายล ๑ แต่ส่วนเจ้าอุปราชซึ่งให้ไปกวาดต้อนผู้คนตาม
 หัวเมืองลาวนั้น ตั้งอยู่เมืองสุวรรณภูมิ ฝ่ายข้างกรุงเทพมหานคร
 ได้ทรงทราบข่าวก็คิด ก็ทรงพระวิตกเป็นอันมาก ด้วยต้องกับคำซึ่งมีผู้
 ทำนายไว้แต่ก่อนมา แลประจวบกันกับเวลาซึ่งมีผู้สยปรมาทาคาค
 หมายอายุแผ่นดินไว้ด้วย จึงคำรัสให้เสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย
 เถลถายกันทั้งค่ายรายตามท้องทุ่งหลังพระนคร ตั้งแต่ทุ่งบัวลำพูลงไปจน

ท่งขางกระบี่จนตกลำน้ำ ข้องกันพระนครเป็นสามารภ แล้วโปรด
 ให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นแม่ทัพใหญ่ เสด็จยกยาดรจาก
 กรุงเทพมหานคร ในเดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ เสด็จไปประชุมทัพที่ท่าเรือ
 พระบาท จึงโปรดให้พระยาจำแสนยกกร พระยากระลาโหมราชเสนา
 พระยาพิไชยบรินทรา พระยาณรงค์วิไชย สันนายเป็นทัพหน้า ๑ กรม
 หมื่นนครโยธิน กรมหมื่นเสนาบริรักษ์ เป็นทัพหน้า ๒ กรมหมื่นเสนา
 เทพเป็นทัพหน้าทัพหลวง กรมหมื่นนรานชิต กรมหมื่นสวัสดิวิไชย
 เป็นปีกซ้ายปีกขวา กรมหมื่นรามอิศเรศร์เป็นยกบิตรี กรมหมื่น
 อิเขศวรบรรเพนจเรทัพ กรมหมื่นเทพพลภักดีเป็นเกียกกาย พระ
 นเรนทรราชาเป็นทัพหลัง ทัพหลวงเสด็จขึ้นทางดงพระยาไฟ โปรด
 ให้เจ้าพระยามหาโยธาคุมคนกองมอญแยกขึ้นทางดงพระยากลางทัพ ๑
 เจ้าพระยาอภัยภักฐ์คุมทัพหัวเมืองเหนือทัพ ๑ ขึ้นทางเมืองเพชรบูรณ์
 ทัพ ๑ พระยาไกรโกษาคุมทัพหัวเมืองสามพัน ขึ้นทางเมือง
 พิศณุโลก เมืองนครไทยทัพ ๑ กองทัพทั้งสองนี้ ให้พร้อมกันยก
 ขึ้นไปตีทัพราชวงศ์หัวเมืองหล่มสักก็เป็นศึกชฌาย แล้วโปรดให้พระยา
 ราชวรานกุล พระยารามกำแหง พระยาราชรองเมือง พระยาจันทบุรี
 คุมกองทัพออกไปทางเมืองพระตะบอง ขึ้นไปเกณฑ์คนเมืองสุรินทร์
 เมืองสังขะเขมรข้าง ดันขึ้นไปทางเมืองนครจำปาศักดิ์ออกทัพ ๑
 แล้วโปรดให้มีกองทัพอดสูกอง ออกทางเมืองปราจีนบุรี ยกขึ้น
 ทางช่องเรือแตก ทัพที่ ๑ พระยาราษฎร์ภูวดี ทัพที่ ๒ เจ้าพระยา

พระคลัง ทพท ๓ กรมหมื่นพิพิธภนทร์ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร
 ทพท ๔ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ให้มีอำนาจบังคับใต้สิทธิขาดทั้ง ๔ ทพ
 แต่ครั้นเมื่อ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้ ทราบ ท้องตราให้หาแล้วมีใ
 ขอกมาว่า อังฤกษ์มีเรือรบมาทอดอยู่ที่แหลมมลายูสามลำ ไม่
 ทราบว่าจะไปแห่งใด เจ้าพระยานครศรีธรรมราชอยู่ที่รักษาเมือง จัก
 ให้พระยาพิทลุงกับพระเสนทามนตรี คุมคนเมืองตวันตกสองพัน
 เข้ามาช่วยราชการ ก็โปรดให้มีตราให้ทากองทัพที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔
 กลับ ให้ลงไปรักษาปากน้ำเจ้าพระยา คงแต่กองทัพพระยาราช
 สภาวดี ยกขึ้นไปบรรจบทัพหลวงที่เมืองนครราชสีมา กรมพระ
 ราชวังจึงโปรดให้ พระยาราช สภาวดี ยกแยกไป ตีเมือง นครจำปาศักดิ์
 เมื่อไปถึงเมืองพิมายพบกองทัพเจ้าโอง กองทัพไทยตีแตก แล้วยก
 ไปตีเวียงคุกที่เมืองยโสธรแตกพ่ายอีกกอง ๑ ฝ่ายทัพหน้าที่ ๑ กับ
 กองโจรพระองค์เจ้าชนเนน ยกขึ้นไปตีค่ายหนองบัวลำพูแตก กอง
 ทัพหลวงก็ยกตามขึ้นไป ข้างกองทัพเจ้าพระยาอภัยภูธรแลพระยาไกร
 โกษา เข้ายึดคอกทัพราชวงศ์เมืองหล่มสักก็แตกหนีขึ้นไปหาอน
 ที่เขาสาร อนุได้ทราบความกองทัพใหญ่แตกถึง ๒ ตำบล ก็ยังมี
 ความหวาดหวั่นยอทัชต่อพระบารมี จึงได้คุมไพร่พลรีบหนีขึ้นไป
 แกล้งทำอบายให้ปรากฏว่า จะไปตกแต่งเมืองเวียงจันทน์ไว้คอยรับกองทัพ
 แต่ครั้นเมื่อไปถึงเมืองเวียงจันทน์แล้ว ก็รีบเก็บทรัพย์สมบัติแลครอยคริว
 ยกหนีไปอาศัยอยู่ในแขวงเมืองญวนที่เมืองลำน้า ซึ่งญวนเรียกว่า

เมืองแ่งฮาน ฝ่ายกองทัพไทยยกขึ้นตั้งอยู่ณทุ่งส้มข่อย พระยาสุโข
 แม่ทัพที่ชื่อเขาสารยกพลลาวมาล้อมค่ายทัพหน้าที ๓ ไว้ถึง ๗ วัน ได้
 ต่อสู้กันเป็นสามารรถ จะหักเอาค่ายยังมีได้ ฝ่ายกรมหมื่นนเรศวร
 โยธาทัณฑ์ ๒ ทราบ ก็รบยกพลล่าของร้อยเศษขึ้นไปช่วย พลลาว
 มากตกอยู่ในที่ล้อมจนจะเสียที พอกรมหมื่นเสนาบริรักษ์ยกตามขึ้นไปทัน
 เข้าแก่กรมหมื่นนเรศวรโยธาทัณฑ์ออกมาจากที่ล้อมได้ แล้วระดม
 กันตีกองทัพลาวทั้งสองทัพเป็นศึกชฌาย ทัพลาวแตกกระจัดกระจาย
 ไปคุมกันไม่ติด ทัพหน้าก็ยกขึ้นไปตั้งอยู่ในเมืองเวียงจันทน์ ทัพหลวง
 ไปตั้งอยู่ณเมืองพานพร้าว ตรงเมืองเวียงจันทน์ข้าม ฝ่ายอุปราชซึ่ง
 เป็นน้องมีได้ปลงใจเป็นชบดด้วยอนแต่เดิมมานั้น ก็เข้าอ้อนน้อมต่อ
 กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในขณะนั้นพอทัพเมืองเชียงใหม
 เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน
 เมืองแพร่มาลงพร้อมกันที่พานพร้าว จึงดำรัสให้หัวเมืองลาว
 ทั้งหกออกเที่ยวคืบคั่นกวาดครวตีกระจัดกระจายไปชุมนุมส่อนอยู่ในที่ทุ่งปวง
 ฝ่ายพระยาราชสภาก็คยกเข้าตีทัพเจ้าปานสุวรรณบุตรอน ชงคุม
 กองทัพเมืองนครจำปาศักดิ์มาตั้งรบที่เมืองยโสธรแตกอีกทัพ ๓ แล้ว
 ยกลงไปตีกองราชบุตรบุตรอนซึ่งเป็นเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งตั้ง
 ร้อยอยู่ณเมืองอุบลราชธานี แยกหนีไปณเมืองนครจำปาศักดิ์ ฝ่าย
 คนครวซึ่งกวาดคืบคั่นเข้าไปไว้ในเมืองนครจำปาศักดิ์เห็นได้ที ก็คุม
 กันลุกขึ้นต่อสู้พวกราชบุตรแตกหนีข้ามปากมาฝั่งโขงควันออก กอง

ทัพไทยก็ไต่เมืองนครจำปาศักดิ์ พระยาราชสุภาวดีก็ให้ติดตามจับได้
 ครัวราชบุตรแลเจ้าปานสุวรรณส่งลงมากรุงเทพ ฯ ครั้นเมื่อเสร็จ
 ราชการแล้ว พระยาราชสุภาวดีก็รียกขณไปเฝ้ากรมพระราชวังมโห
 พานพรวัว ในครั้งนั้นกรมพระราชวังหาไต่เสด็จข้ามไปเมืองเวียงจันทน์ไม่
 คำรัสให้ทำลายเมืองเสีย คุ้มเห็นว่าจะเป็นที่ล่อแหลมไปภายหน้า
 แล้วจึงไปรคให้สร้างพระเจดีย์องค์ ๑ ถวายนามว่าพระเจดีย์ปราบเวียง
 ทรงมอบราชการให้พระยาราชสุภาวดีอยู่จัดการต่อไป แล้วเลิก
 ทัพหลวงเสด็จกลับยังกรุงเทพ ฯ ในราชการเวียงจันทน์ครั้งนี้ พระยา
 ราชสุภาวดีก็ทำการศึกเข้มแข็งมากอยู่ผู้เดียว จึงทรงพระกรุณา
 ไปรคเกล้า ฯ ให้มีครัวขณไปให้ เป็นเจ้าพระยาราชสุภาวดีว่าที่สมหนายก
 คุ้ม เจ้าพระยาอภัยภทรช่วยลง อัสัญกรรมเสียที่เมืองเวียงจันทน์ในขณะ
 ไปราชการที่นั่นแล้ว ครั้นเจ้าพระยาราชสุภาวดีจัดการเรียบร้อยลง
 ไต่แล้วก็กลับลงมาแจ้งราชการณกรุงเทพ ฯ ในครั้งนั้นยังมีไต่ไปรค
 ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีรับขณตาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาจักรีเต็มตำแหน่ง
 คุ้มทรงชักเคืองว่าไม่ทำลายเมืองเวียงจันทน์เสียให้สิ้นสูญ ยังซ้ำตั้ง
 นายหมวดนายกองให้อยู่เกลี้ยกล่อมรวบรวมผู้คนจะตั้งเป็นบ้านเมืองต่อไป
 เห็นว่าตัวอนแลราชวงศ์ก็ยังอยู่ ฝ่ายญวนก็เอาเป็นธุระเกี่ยวข้อง ถ้าอน
 กลับมาตั้งเมืองเวียงจันทน์อีก ก็จะได้ยากแก่ไพร่พลทหาร จึงได้
 ไปรคเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดียกกลับขึ้นไปอีก ในบั้นชวด
 สมัญชิตยศกษัตริราช ๓๓๘๐ นั้น ไปตั้งอยู่ที่หนองบัวลำพู แต่งให้

พระยาราชรองเมือง พระยาพิไชยสงคราม คุมกองทัพล่วงหน้าขึ้นไปถึง
เมืองพานพร้าว จึงสั่งให้หาตัวเพียงเมืองจันทมาจะไต่ถามด้วยราชการ
ผู้ซึ่งไปเห็นลาวตระเตรียมอาวุธลับสนอญี่ แลลาวยักเอาตัวคนไทยไว้
๗ คน จึงเอาความมาแจ้งต่อพระยาพิไชยสงคราม ๆ ให้บอกข่าวลง
มายังเจ้าพระยาราชสรวาทก็ แล้วยกแบ่งคนนายไพร่ ๓๐๐ คน พระยา
พิไชยสงครามคุมข้ามปากไปเมืองเวียงจันทที่กองทัพอยู่ณวัดกลาง ใน
ขณะนั้นญวนก็พาอนุแลราชวงศ์มาตั้งเมืองเวียงจันท มีญวน ๘๐ คน
กับไพร่พลลาวประมาณ ๓๐๐๐ ครั้นรุ่งขึ้นวัน ๆ ๘ ค่ำ ญวนจึงพาอนุ
มาพร้อมด้วยพระยาพิไชยสงครามที่ศาลาลูกขุน ญวนแจ้งความว่า
เจ้าเวียงคนามให้พาตัวอนมาอ่อนน้อมขอพระราชทานไทย ที่ได้ทำผิด
ล่องไปแล้วแต่หลัง. ขอให้ไต่ตั้งเมืองเวียงจันททำราชการฉลอง
พระเดชพระคุณสืบไป ฝ่ายอนุแลราชวงศ์ก็อ่อนน้อมโดยคี่ นายทัพ
ฝ่ายไทยมิได้ มีความสงสัย ครั้นเวลาเย็นลงอนกลับใช้ ให้ไพร่พล
ฝ่ายลาวเอาขันमारคมยิงนายทัพแลไพร่พลไทยตายสิ้นทั้งนั้น เหลือ
ข้ามนำมาได้แต่สลักสี่สิบห้าสิบคน ฝ่ายเจ้าพระยาราชสรวาทก็ไต่ทราบ
ข่าวของนำออกลงมา ก็รีบยกขึ้นไปถึงเมืองพานพร้าวในขณะเมื่อลาว
กำลังยิงไทยอยู่นั้น เห็นที่หาคำเมืองเวียงจันทสลมกันอยู่ ก็รู้ว่า
กองทัพไทยเห็นจะเสียที จะข้ามไปก็ไม่มีเรือ ครั้นคนที่ว่ายนากลับ
มาแจ้งความทราบแล้ว ตรวจคนในกองทัพ พวกที่เป็นคนในพน
เมืองก็ตันทนไปโดยมาก จะตั้งรับอยู่ที่พานพร้าวเห็นไม่เป็นที่ไว้ใจ
เกรงจะเสียที ทั่วยไม่ทราบว่าจะเปนกลอุบายลาวหรือญวนก็คิกอ่าน

ประการใด จึงได้ยกกองทัพลงไปยังมั่นอยู่เมืองยโสธร ให้กะเกณฑ์
 ไพร่พลแลสะสมเสบียงอาหารจะกลับขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์อีก ฝ่าย
 ญวนซึ่งพาดนเข้ามาเมืองเวียงจันทน์ เห็นว่าลาวทำวุ่นวายขึ้นเป็นข้อวิวาท
 กกับไทยต่อไปอีก ผิดกับคำสั่งที่ใคร่จะมา ก็ทิ้งอันเสียยกกลับไป
 เมืองแก่อาน อนุตงอยู่ในเมืองเวียงจันทน์รวบรวมผู้คนได้แล้ว ยกข้าม
 ฟากมายังเมืองพานพร้าว หรือพระเจ้าชัยซึ่งกรมพระราชวังบวรทรงแสร้างไว้
 นั้นเสีย แล้วให้ราชวงศ์ยกกองทัพติดตามไปตีทัพเจ้าพระยาราชสุภาวดี
 ที่เมืองยโสธร ฝ่ายเจ้าพระยาราชสุภาวดีเกณฑ์กำลังได้แล้วก็ยกกลับ
 ขึ้นไป ไปพบกองทัพราชวงศ์ที่บ้านขกหวานแขวงเมืองหนองคาย ได้
 คุมพลทหารออกต่อรบกันเป็นสามารรถ จนถึงได้รบกันตัวต่อตัวกับ
 ราชวงศ์ ราชวงศ์แทงเจ้าพระยาราชสุภาวดีด้วยหอกถูกตั้งแต่อก
 แลลงไปยังท้องน้อยล้มลง หลวงพิพิธน้องชายจะเข้าแก้ ราชวงศ์
 พันหลวงพิพิธตาย พอทนายเจ้าพระยาราชสุภาวดียิงปืนถูกเข้าขวา
 ราชวงศ์ล้มลง บ่าวไพร่สำคัญว่าตายก็อุ้มขึ้นแคร่พาหนีไป เจ้าพระยา
 ราชสุภาวดีคิดว่าตายแล้วไม่เห็นไม่ทลภายใน ตกแต่งแผลเสร็จแล้วขึ้น
 แคร่ขับพลไล่ติดตามไป ฝ่ายราชวงศ์ไปถึงเมืองพานพร้าวข้ามฟาก
 ไปแจ้งการแก่อนุ ว่าแม่ทัพแลพลทหารไทยต่อสู้เข้มแข็งนัก เห็นจะ
 รับมืออยู่ อนุตกใจรีบพาบุตรภรรยาไต่ข้างแล้วลอบหนีไป พอรุ่งขึ้น
 กองทัพไทยถึงเมืองเวียงจันทน์ อนุหนีไปเสียก่อนวันหนึ่งแล้ว จับได้
 แต่สตรีสาวบุตรภรรยาบ่าวไพร่หลายคน เจ้าพระยาราชสุภาวดีก็แต่ง
 กองทัพให้ไปติดตามอนุ ซึ่งหนีเข้าไปในเมืองพวน ยังหาได้ตัวไม่

ฝ่ายพระวิจิตรสงครามซึ่งตั้งอยู่ณเมืองนครพนม มีหนังสือออก
 ข้าราชการมาว่าญวนแต่งให้นายไพร่ห้าสิบคน ถือนหนังสือเข้ามาว่า
 ด้วยเรื่องเมืองเวียงจันทน์แลขอโทษอนุ ไม่พบตัวอนึ่งจะนำหนังสือมาส่ง
 ที่พระวิจิตรสงคราม จะโปรดประการใด เจ้าพระยาราชสุภาวดีคอบ
 ไปว่าครั้งก่อนซึ่งเสียท่งที่แก่อนุ ก็เพราะญวนเข้ามาเป็นนายนำ ครั้น
 จะมาล่อลวงอีกประการใดก็ไม่วินิจฉัยมาให้เสียให้สิ้น พระวิจิตรสงคราม
 จึงให้จับญวนมาฆ่าเสีย เหลือแต่สามคนส่งมายังกองทัพใหญ่ การ
 ที่ทำนุเป็นเหตุสำคัญ ซึ่งให้เกิดหมองหมางทางพระราชไมตรีใน
 ระหว่างกรุงสยามกับกรุงเวียคนามสืบไปภายนอกทัพซึ่งไป
 ติดตามตัวอนึ่งถึงเขตรแดนเมืองพวน ได้รับหนังสือเจ้าน้อยเมืองพวน
 มีมาห้าม ขออย่าให้กองทัพเข้าไปในเขตรแดนจะจับตัวอนึ่งส่ง ภายหลัง
 พระลัษเฐณ แลพวกเมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน จับตัวอนึ่งได้ ที่น้ำใช้
 เจริงเขาไก่ เจ้าพระยาราชสุภาวดีก็ให้คุมตัวส่งลงมาทำโทษประจานที่
 ท้องสนามไชยในกรุงเทพมหานคร จนอนึ่งช่วยถึงแก่ความตาย บุตร
 ภรรยาญาติวงศ์อนึ่งหาไต่ลงพระราชอาญาแก่ผู้หนึ่งผู้ใดถึงสิ้นชีวิตก็ไม่
 ฝ่ายเมืองเวียงจันทน์นั้นเจ้าพระยาราชสุภาวดีก็ให้เรือทำลายข้อมกำแพง
 แลที่สำคัญทั้งปวงเสียสิ้น เว้นไว้แต่พระอาราม แล้วยกกองทัพ
 กดขยกลงมาเผ่าทุลลของอุลัพระบาทนครกรุงเทพฯ ๗ จึงทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้า ๗ ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีเป็นที่เจ้าพระยาบดินทรเดชาที่สมุห

นายก ตามสมควรแก่ความชอบซึ่งได้ผลของพระเดชพระคุณในราชการ
แผ่นดินนั้น

ฝ่ายราชการข้างเมืองญวน ซึ่งเกิดเป็นการสงครามสืบมา จน
เกือบจะตลอดรัชกาลที่ ๓ นั้น จำเดิมแต่เมื่อพระยาราชสุภาวดีไปตี
เมืองนครจำปาศักดิ์แล้ว จะกลับขึ้นมาเฝ้ากรมพระราชวังบวรสถาน
มงคลที่เมืองพวนพรวนนั้น ญวนมีหนังสือมาห้ามอย่าให้ รือทำลาย
เมืองเวียงจันทน์ ว่าเจ้าเวียงคานามมีพระราชสาสน์เข้ามาขอพระราชทาน
โทษอนุที่กรุงเทพฯ แล้ว ถ้าไทยขึ้นทำลายเมืองเวียงจันทน์ จะยกทัพ
พลสองหมื่นเข้ามาต่อรบด้วยไทย พระยาราชสุภาวดีหาได้ตอบหนังสือ
ไปไม่ แลในขณะที่เมื่อพระยาราชสุภาวดียังมีไท้กลับลงมาถึงกรุงเทพฯ
นั้น เจ้าเวียงคานามแต่งให้ราชทูตเชิญพระราชสาสน์เข้ามาขอโทษอนุ
ฉะบับ ๑ จะตอบพระราชสาสน์ราชทูตไม่รับ จึงโปรดให้เจ้าพระยา
พระคลังมีหนังสือชี้แจงโทษอนุไปถึงองเลโยเสนาบดีฝ่ายญวนสองฉะบับ
ครั้นเมื่อเจ้าพระยาราชสุภาวดียกกองทัพกลับขึ้นไปตีตามจับตัวอนุมาได้
แลให้พระวิเชียรสงครามฆ่าญวนผู้ถือหนังสือเสียในครั้งนั้น ฝ่ายญวน
ขัดเคืองว่าเจ้าน้อยเมืองพวนจับตัวอนุส่งให้แก่กองทัพไทย จึงได้หาตัว
ขึ้นไปประหารชีวิตเสีย แล้วจึงให้ราชทูตเชิญพระราชสาสน์มาอีก
ใหม่ ในจุลศักราช ๑๑๙๐ ในพระราชสาสน์นั้นว่า ทูตวิไชยฆ่าญวน
ผู้ถือหนังสือ แลชกขุมก็มีหลวงนราเข้าไปเกี่ยวข้องในแขวงภูค้อ จะขอ
ตัวผู้มิชอบทั้งนี้ออกไปชำระณเมืองญวน แลว่าฝ่ายญวนให้พาตัวอนุเข้า

มาอ่อนน้อมต่อไทย ฝ่ายไทยไม่จ่ายส่วยเบี้ยงให้แล้วซ้ำยังพวกลาว จึง
 ไท้เกิดเป็นความวิวาทขึ้น ขอให้ตั้งเมืองเวียงจันทน์ขึ้นไว้ ให้คงคนตั้งเก่า
 ภายหลังมีญวนถือนั่งสองเลโย ถึงเจ้าพระยาพระคลังส่งเข้ามาทาง
 เมืองเขมรอีกฉบับ ๓ เนื้อความก็คล้ายคลึงกันกับในพระราชสาสน
 ครั้นจะโปรดให้ตอพระราชสาสนไป ทอดญวนไม่รับ ขอให้แต่งราชทูต
 ไปต่างหาก จึงโปรดให้แต่เจ้าพระยาพระคลังมีหนังสือตอไปถึงอง
 เลโย ว่าผู้ซึ่งกล่าวโทษมานั้นจะเป็นผู้ใดก็ไม่ชด ค้วยเรียกชื่อผิด
 เพี้ยนกันไป เมื่อกองทัพกลับลงมาจึงจะได้สวนคุกก่อน ภายหลังจึง
 โปรดให้พระอนรรักษ์ภุชกรเป็นราชทูต เชิญพระราชสาสนตอออกไป
 มีเนื้อความอย่างเดียวกันกับหนังสือเจ้าพระยาพระคลัง ครั้นเมื่อราช
 ทูตกลับเข้ามา มีพระราชสาสนตอเป็นคำพ้อคัด แลคนของราช
 บรรณการที่เกินกำหนดแต่ก่อนนั้นเข้ามา จะขอตัวผู้ซึ่งฆ่าญวนแล
 ให้ตั้งเมืองเวียงจันทน์ตั้งแต่ก่อน ทรงพระราชดำริเห็นว่าทางพระราช
 ไมตรีกับญวนซ้ำชอกมัวหมองมากอยู่แล้ว ควรจะแต่งทูตออกไป
 เกลี่ยไกลเสียให้ดีกว่า ในจุลศักราช ๓๓๘๓ ปีฉลูเอกศก จึงโปรด
 ให้พระจักราเป็นราชทูตเชิญพระราชสาสนออกไป ในพระราชสาสน
 นั้นว่า ญวนพาอนเข้ามาฆ่านายทัพแลไพร่พลทหารไทยตายถึงสองร้อย
 หัวสิบคนเศษ นายทัพนายกองฝ่ายไทยจึงไต่มีความน้อยใจจับผู้ถือ
 หนังสือฝ่ายญวนฆ่าเสียบ้าง ชวนให้เป็นเล็กแล้วต่อกัน ในครั้งนั้น
 เจ้าเวียงคานาคันเครื่องบรรณการเสียสิ้นไม่รับไว้เลย จะขอให้ทำโทษ

ทงวิไชยแลชิตชมกั่มฆ่าเสียในกลางตลาดให้จ้งไต้ มีข้อความพิชัตต์
 ลำเล็กถึงการเก่า เป็นคำหยาบ ๆ ก็มีข้าง มีพระราชสาสน์โต้ตอบ
 ไปมาอีกหลายฉบับ ครั้นการไม่ได้สัมปรวณาก็เป็นอันขาดทางพระ
 ราชไมตรี มิได้มีราชทูตไปมาสืบไป ครั้นจุลศักราช ๑๑๙๕ บมเสง
 เขญจศก ฝ่ายแผ่นดินญวนเกิดชยชยชนทเมืองไช่่งอน ครั้นเมื่อไต้
 ทรงทราบจึงทรงพระราชดำริเห็นว่าฝ่ายญวนมีความกำเริบ คอยแต่จะ
 เหาวกเขาเปรียบยอทุกครั้งทุกคราว เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๒ ก็มาขอเอา
 เมืองพคไทมาศกลับคืนไป ครั้นองค์จันทรเจ้าเขมรเป็นชยชยหนีไปก็
 รัยไว้ แล้วมาครอบงำเอาเมืองเขมรเป็นสิทธิ์แต่ฝ่ายเดียว ครั้นอน
 เป็นชยชยหนีเข้าไปอยู่ในเขตรแดนญวนก็รัยเอาไว้ แล้วคิดเอิบเออม
 จะมาครอบงำเอาเมืองเวียงจันทแลเมืองชนทงปวง อนึ่งเมื่อตั้งตัวขึ้นเป็น
 ตีกว่างเต เข้ามาขอให้ลงชื่อในราชสาสน์ เรียกตีกว่างเต ฝ่ายเรา
 ผ่อนให้แล้ว ยังมีความกำเริบจะให้เอาตราหลวงประทับสำเนาพระราช
 สาสน์อีกเล่า เห็นว่าถ้าจะเป็นพระราชไมตรีไป ญวนก็มีความ
 กำเริบหนักขึ้นทุกที ครั้นเป็นโอกาสที่จะได้ย้ายเมืองญวน คืนเมือง
 เขมรมาเป็นพระราชอาณาเขตได้ จึงมีพระบรมราชโองการโปรด
 เกล้า ๆ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาคุมกองทัพยก คนสี่หมื่นออกไปตี
 เมืองเขมรไต้แล้ว ให้ยกลงไปช่วยญวนชยชยที่เมืองไช่่งอน โปรด
 ให้เจ้าพระยาพระคลังคุมทัพเรือพลหมื่นหนึ่ง ไปตีเมืองพคไทมาศ
 แล้วเข้าทางคลองชุกไปขึ้นจบทัพยกที่เมืองไช่่งอน โปรดให้พระมหา

เทพ (ยิ้ม) พระราชรินทร์ (ขำ) ยกกองทัพยกไปตีเมืองล่าน้ำ
 ซึ่งเรียกว่าเมืองแฉ้ออัน ไพรทให้เจ้าพระยาธรรมมา (สมบุญ) คุม
 พลเมืองแพร่แลเมืองไทยข้างฝ่ายเหนือ ขึ้นทางเมืองหลวงพระบาง
 ราชธานี ตีเมืองหัวพันทั้งหก กองทัพเจ้าพระยาพระคลัง ยกไปตีได้
 เมืองพุทไธมาศแลเมืองโจทก ตั้งทัพอยู่เมืองโจทก เจ้าพระยาบดินทร
 เกษายกเข้าไปในเมืองเขมร องค์กรินทร์มีโคตอรบ หนีลงไปเมือง
 ไช้จ๋อน เจ้าพระยาบดินทรเทศาจึงให้องค์อ้อมองค์ดวงตั้งอยู่เมือง
 พนมเปญ แล้วยกกองทัพลงไปขึ้นจับกับเจ้าพระยาพระคลังที่เมืองโจทก
 ปรากฏกันตกลงว่าเจ้าพระยาพระคลังยังไม่เคยการทัพศึก เจ้าพระยา
 บดินทรเทศาจะไปทางเรือด้วย จึงจัดให้พระยานครราชสีมาแลนายทัพ
 นายกองอีกหลายนาย คุมกองทัพยกเดินทางขาพนมไปเมืองไช้จ๋อน
 เจ้าพระยาบดินทรเทศา เจ้าพระยาพระคลัง พากองทัพเรือไปทางคลอง
 วามงาว ตีค่ายญวนปากคลองข้างใต้แต่กร่นไปรัยอยู่ปากคลองข้าง
 เหนือ ซึ่งเป็นค่ายเดิมเมื่อครั้งญวนตั้งรบทัพเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพ
 หริวิษณุ ทัพเรือก็ให้ตั้งตีล้าคลองอยู่ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเทศา
 กับเจ้าพระยาพระคลังบนนำทกัน เจ้าพระยาบดินทรเทศาจะยกขึ้นยก
 ตีค่ายกองทัพยก ให้เจ้าพระยาพระคลังตั้งกองทัพเรือให้พร้อมกันทั้ง
 สองทัพ ในขณะที่เจ้าพระยาบดินทรเทศายกกองทัพยกเข้าตีค่ายญวน
 อยู่นั้น เจ้าพระยาพระคลังสั่งให้กองทัพเรือฝ่ายไทยเข้าตีทัพเรือฝ่าย
 ญวน นายทัพนายกองต่างคนย่อทัอบีคพลัวไปต่าง ๆ หาได้ยกเข้า

คักองทัพเรือตามสัญญาไม่ ฝ่ายกองทัพเรือญวนเห็นว่าไม่มีกองทัพ
 ไทยมาค้ำแล้ว ก็ขึ้นช่วยค้ำช่วยกรมรบเจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นค้ำ
 ขนาบ เจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นผิดที่นั่นก็หมายเหลือกำลังกล้าถอยมา
 ไ้ที่ทราบความจากเจ้าพระยาพระคลังว่า นายทัพนายกองพากันย่อท้อ
 ต่อการสงคราม ก็จะให้ลงโทษตามพระโอยการศึก เจ้าพระยา
 พระคลังว่าถ้าจะลงโทษนายทัพนายกองแล้ว จะทำการต่อไปสเบียง
 อาหารก็ขัดสน แลจะจนถึงรุกฝนอยู่แล้ว ถ้าทำการไม่สำเร็จก็จะ
 ต้องมีโทษเหมือนนายทัพนายกองทั้งปวงนั้น เจ้าพระยาบดินทรเดชา
 เห็นว่าไม่พร้อมมูลกันจะทำการไม่สำเร็จแล้ว ก็ให้ล่าทัพมาตามลำคลอง
 ญวนก็ตามค้ำจนตลอดถึงเมืองโจก เจ้าพระยาพระคลังออกจากเมือง
 โจก กลับทางเมืองพุกไทมาศ เจ้าพระยาบดินทรเดชาตั้งค่าย
 ญวนอยู่ที่เมืองโจกจนส่งกองทัพเรือไปหมดแล้ว จึงไ้ไ้เดินกองทัพยก
 มาทางเมืองเขมร ในขณะนั้นเขมรพากันกำเริบลอยแทงฟันคนในกอง
 ทัพไทยเนือง ๆ เจ้าพระยาบดินทรเดชาก็ให้ตั้งทัพลงจับตัวพวกเขมร
 คนร้ายมาลงโทษประหารชีวิตเสียเป็นอันมาก แลให้รอกำแพงเมือง
 พนมเปญ แลกวาดค้อนครอยคริวเข้ามาตั้งกองทัพอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์
 ภายหลังซัดค้ำยสเบียงอาหารจึงถอยเข้ามาตั้งอยู่เมืองพระตะบอง ฝ่าย
 กองทัพยกซึ่งไปทางยาพนมนั้น เห็นกวียาเขมรญวนกำเริบขึ้นผิดปรกติ
 แลไ้ทราบว่ากองทัพใหญ่แลกองทัพเรือถอยไปแล้ว ก็ล่าทัพกลับมา
 ถึงแม่น้ำโขง เห็นเขมรเผาเรือเสียสิ้น จึงให้ผูกไม้ไผ่เป็นแพตพาน

ข้ามแม่น้ำโขงมาได้ เว้นแต่กองทัพพระยานครสวรรค์ไม่ข้ามมาโดย
 ทพานเรือก เคนเลียยนำขึ้นไป เขมรฆ่าเสียสิ้นทั้งกองทัพ ฝ่าย
 กองทัพพระมหาเทพยกไปประชุมทัพณเมืองนครพนม จะออกจากทาง
 ท่านก็เหียบเป็นช่องเขาซับซ้อนออกไม่ได้ จึงได้ตีแต่เมืองรายทางได้
 เมืองมหาไชย เมืองพอง เมืองพลาน เมืองชุมพร ฝ่ายพระราชรินทร์
 ไปตั้งอยู่ณเมืองหนองคาย ให้กองทัพขึ้นไปตั้งบ้านโพงาม มีหนังสือ
 ขึ้นไปเกลี้ยกล่อมพวกเมืองพวน ยอมสวามิภักดิ์รับกองทัพพระราช
 รินทร์เข้าไปตีค่ายญวน ซึ่งมาตั้งรักษาอยู่ที่เมืองเชียงขวาง ๓๐๐ คน
 กัยทั้งแม่ทัพ จั๊ยไต่เป็นข่างที่ตายเสียมาก หนีไปไต่ข่าง ข้างฝ่ายเจ้า
 พระยารรมาซึ่งยกกองทัพขึ้นไปทางเมืองหลวงพระบาง แต่งนายทัพ
 นายกองไปเกลี้ยกล่อมเมืองพวนอีกทาง ๑ เมืองพวนยอมสวามิภักดิ์
 ต่อพระราชรินทร์แล้ว จึงแต่งให้มารับกองทัพไปตีญวนที่ค่ายเมือง
 สย ๓๐๐ คนแตกยับเยินไป แล้วญวนไปตั้งรับอยู่ที่นางมอกแห่ง ๑
 ก็แตกไป เมืองพวนก็กลับไต่เป็นพระราชอาณาเขตสืบมา แล้ว
 เจ้าพระยารรมาก็แต่งให้คนขึ้นไปเกลี้ยกล่อมเมืองหัวพันทั้งหก ก็ยอม
 ว่าจะลงมาสวามิภักดิ์ พอเจ้าพระยารรมาช่วยกลับลงมากองเทพ ๆ
 เสียคราว ๑

ฝ่ายราชการข้างเมืองเขมร เมื่อกองทัพไทยถอยลงมาแล้ว
 ญวนให้แม่ทัพพาองค์จันทร์มาตั้งอยู่ณเมืองพนมเปญอีก ขณะนั้น
 พระยาอภัยภูเบศร์เจ้าเมืองพระตะบองถึงแก่กรรม จึงโปรดให้องค์อม

เป็นเจ้าเมืองพระตะบอง องค์คังไปเป็นเจ้าเมืองมณฑลบุรี ฝ่ายองค์
 จันทร์ที่เป็นเจ้าเมืองเขมรถึงแก่พิราลัย ญวนยกบุตรหญิงขึ้นเป็นเจ้า
 แผ่นดินแล้วอยู่กำกัยว่าราชการ คิดเกลี้ยกล่อมข้างกษัตริย์ จะให้
 เมืองเขมรเป็นของเมืองญวนแท้จนถึงกลับชาติเป็นญวน พวกเขมรพา
 กันได้ความเดือดร้อน มีหนังสือเข้ามาขอสงวามิภักดิ์เป็นข้ากรุงเทพ ฯ
 ในครั้งนั้นองค์คังซึ่งเป็นเจ้าเมืองพระตะบอง บอกส่งตัวองค์คังซึ่งเป็น
 เจ้าเมืองมณฑลบุรีเข้ามา ว่าคิดจะหนีไปเมืองพนมเปญ ตามให้การว่า
 ได้ทราบความว่าญวนมีหนังสือมาเกลี้ยกล่อมองค์คังให้หนีไป จะตั้ง
 ให้เป็นเจ้าเมืองเขมร แต่พวกพระยาเขมรไม่พอใจ อยากจะได้
 องค์คังไปเป็นเจ้าเมือง จะช่วยกันรบญวนให้แตกไป องค์คังจึง
 ได้คิดอ่านการที่จะหนีออกไป ครั้นไม่ชำนาญองค์คังจะใคร่ใคร่ไปเป็นเจ้า
 เมืองเขมร กลัวญวนจะไม่ไว้ใจ จึงได้จับพระยาปลัดแลกรมการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อย แลตั้งปล้นทรัพย์สมบัติกวาดครอบครัวเมืองพระตะบอง
 ประมาณห้าพัน หนีไปเมืองพนมเปญเข้าหาแม่ทัพญวนณเมืองโพธิสัตว์
 ญวนรับเอาครอบครัวเหล่านั้นไว้ แล้วส่งตัวองค์คังไปไว้ณเมืองพนมเปญ
 หาให้เป็นเจ้าเมืองเขมรตามที่ว่าไม่ ในขณะนั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 เข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ จึงโปรดให้รีบกลับออกไปณเมืองพระตะบอง
 เจ้าพระยาบดินทรเดชาเกณฑ์คนในหัวเมืองเขมรบ้างแลเมืองลาวใต้แล้ว
 ให้ไปตั้งรักษาอยู่ที่เมืองระลือของ ๓ ที่ค่ายกึ่งพระกอง ๓ ที่เมือง
 นครเสียมราฐของ ๓ แลตั้งกองลาดตระเวน ๕๐๐ คน ให้ตั้งเวรอยู่

ลาคกระเวนในท้องทะเลสาบ แต่ตัวเจ้าพระยาบดินทรเดชาขึ้นตั้งอยู่
 เมืองพระตะบอง ถ่ายลำเลียงเสบียงอาหารตระเตรียมซึ่งจะทำการใน
 เมืองเขมรต่อไป ในขณะนั้นฝ่ายญวนเกิดความสงสัยกันขึ้น ว่าองค์
 แขนเจ้าหญิงบุตรองค์จันทร์นั้นคิดจะหนีมาหาไทย ญวนจึงให้จับตัวจำ
 ไว้ ในค่าย ภายหลังก็ให้เอาไปดองน้ำเสีย แลเจ้าหญิงซึ่งยังเหลือ
 อยู่อีก ทั้งองค์อมแลมารดาบุตรภรรยา ครอบครององค์มองคัง
 ซึ่งตกอยู่กับญวนนั้น ก็เอาส่งลงไปเมืองญวนทั้งสิ้น แล้วให้หา
 ขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองเขมรให้ลงไปเมืองญวน ขุนนางเขมรก็ต่างคน
 ต่างหลบหนีไปตั้งกองต่อสู้ผู้คนเป็นหมวดเป็นกอง พอมีกำลังแล้ว
 ก็เข้ารบสู้กับญวน เมื่อไม่มีกำลังก็ซุ่มซ่อนอยู่ในป่า ญวนจะไปมา
 น้อยกว่าก็ฆ่าเสียทั้งสิ้น ในครั้งนั้นพวกเขมรเป็นขบถก่อการจลาจล
 ไปทุกแห่งทุกตำบล ญวนก็มีอาจะปราบปรามให้สงบระงับลงได้
 กำลังที่จะรักษาบ้านเมืองนั้นก็อ่อนลง ฝ่ายพระยาเขมรทั้งปวงก็มี
 หนึ่งสี่เข้ามาอ่อนน้อมต่อเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่พาครอบครัวเข้ามา
 พังอยู่ในพระราชอาณาเขตรก็มีโดยมาก เจ้าพระยาบดินทรเดชามีใ
 บอกเข้ามาขอกองทัพแลสาตราวุธออกไป ครั้นกองทัพพร้อมแล้ว
 เจ้าพระยาบดินทรเดชา ก็ให้ยกไปช่วย พระยาเทโวเจ้าเมืองกพงสวาย
 ที่ค่ายกพงทมแลค่ายญวนเมืองซีแครง ญวนแตกไป แล้วจึงยกไปตี
 ค่ายญวนที่เมืองโพธิสัตว์ ใต้สู้รบกับญวน ๆ หนีเข้าค่ายตั้งล้อมไว้

เป็นหลายวัน จนญวนออกอ่อนน้อมยอมรบแพ้ แลทำหนังสือสัญญา
 ให้ว่าจะถอยกองทัพแล้วก็ปล่อยไป ในขณะที่เมืองเขมรกำลังเป็น
 จลาจลอยู่นั้น พระยาเขมรทั้งปวงมาขึ้นเรือรว แลมีหนังสือมาถึง
 เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ ขององค์ด้วงออกไปเป็นเจ้ากรุงกำพูชาเป็นหลาย
 ฉบับ เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ ออกเข้ามา ทรงทราบแล้ว จึงโปรดให้ส่ง
 องค์ด้วงออกไปอยู่ณเมืองพระตะบอง เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ ก็มีหมาย
 ประกาศให้พระยาเขมรทั้งปวงมารับน้ำทำสัตย์ต่อองค์ด้วง ในขณะนั้น
 ข้างแผ่นดินญวนเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ กองทัพญวนซึ่งตั้งอยู่ในเมืองเขมร
 เกิดไข้ประจวบไฟร้อพลล้มตายมาก ญวนจึงได้คิดอ่านจะพุดจากกับกอง
 ทักษิณโดยทางไมตรี แม่ทัพญวนชื่อองเกรินตาเตองกุน ซึ่งตั้งอยู่
 เมืองพนมเปญมีหนังสือมายังเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ กล่าวความข้าง
 เียงตนว่าฝ่ายไทยรกราวญวนต่าง ๆ ญวนก็เป็นแต่สู้รบของ
 ก็นักรักษาเขตรแดนไว้หาได้ล่วงพระราชอาณาเขตรเข้ามาจนก้าวหนึ่งไม่
 แลว่ากล่าวถึงเรื่องเมืองเขมร ว่าญวนคิดจะทำร้ายเมืองเขมรแลเจ้า
 นายให้มีความสุข ฝ่ายเขมรกลับคิดประทุษร้ายต่อญวน องค์ด้วง
 ขององค์ด้วงก็มีหนังสือไปสามีกักต้อญวน ชวนให้ไปค้เมืองพระตะบอง
 ซึ่งเป็นของฝ่ายไทย ญวนก็หาได้ทำตามไม่ ยักนี้เพราะเขมรคิด
 การทรยศกลลตามชน ญวนจึงต้องยกกองทัพมาปราบปราม แต่ถ้
 รู้สึกตัวว่าผิดกลับม้ออ่อนน้อมก็จะชบเลี้ยงต่อไป ทางพระราชไมตรี
 กรุงสยามกับกรุงเวียตนามนั้น ก็อยากให้เป็นไมตรีกันสืบไป ขอ
 ให้ไทยมีราชสาสน์ไปก่อน ซึ่งจะถือตามคำสัญญาซึ่งนายทัพเมือง

โพธิสัตว์ทำให้ไว้แต่ก่อนนั้นไม่ได้ หนังสือฉบับนี้แม่ทัพไทยหาได้ค่อย
 ไปไม่ เมื่อญวนไม่ได้นหนังสือค่อยฝ่ายไทยดังนั้น เห็นว่าจะยังมีเป็น
 ไมตรี ก็ยกกองทัพเข้าตีค่ายเขมรเมืองยาที่ ซึ่งพระยาเสนาภูเขศวร
 ไปตั้งกำบังอยู่ด้วย เขมรเห็นญวนมากก็หนี พระยาเสนาภูเขศวรก็
 ถอยมาณเมืองโพธิสัตว์ ญวนก็ตามมาตีค่ายยกกานนอกเมือง ได้สู้รบ
 กันอยู่แล้วอ่อนคนค่ายกพทลงมาที่พนมเป็นอีก เจ้าพระยาบดินทร
 เทศาเห็นว่าญวนทำการแข่งแรงขึ้น จึงได้พาองค์ดวงยกออกไปตั้ง
 ณเมืองโพธิสัตว์ ญวนก็มีอาเจตค้อยเข้ามา เจ้าพระยาบดินทรเทศาก็ให้
 ตัดไม้แก่นยกเป็นค่ายระเนียดทำเมืองให้องค์ดวง อยู่ที่ประเทเลียต
 เหนือเมืองโพธิสัตว์เป็นที่ดอน ในขณะนั้นฝ่ายแม่ทัพญวนคิดกันไป
 ขอหนังสือเจ้าหญิงแลมารดาของคัจฉัตร อนุญาตให้องค์อมเป็นเจ้าเมือง
 เขมร แล้วให้องค์อมซึ่งญวนจำไว้ในพนมไทยลงมาด้วย เจ้าพระยา
 บดินทรเทศาได้ทราบดังนั้น เห็นว่าองค์ดวงตั้งอยู่เมืองโพธิสัตว์ลยเข้า
 มานัก กลัวว่าพวกเขมรจะไปเข้าด้วยของค์อมเสียมาก จึงให้พระ
 พรหมบริรักษ์นายทัพนายกอง พาตัวของค์ดวงลงไปตั้งอยู่ณที่ออก
 แขวงเมืองประเทเพชร ้วยญวนได้ทราบดังนั้น ก็ไปรบเจ้าหญิง
 อีก ๓ คนลงมาณเมืองพนมเป็น มอขตราสำหรับแผ่นดินแลพระขรรค์
 ให้นักของค์อม นักของค์อมก็ตั้งขุนนางเต็มตามตำแหน่ง แล้วให้แต่ง
 หนังสือออกเกลี้ยกล่อมราษฎร ก็ไม่มีผู้ใดสามีกกิต ข้างฝ่ายนัก
 ของค์ดวงก็ตั้งขุนนางคนเต็มตำแหน่งข้าง ในครั้งนั้นขุนนางเขมรมิเต็ม

ตำแหน่งเป็นสองฝ่าย แล้วแต่งกองทัพออกเที่ยวรักษาตามหัวเมือง
 ทั่วไป ใต้ครอบกับญวนเป็นหลายครั้ง แล้วแต่งกองโจรออกอีก ๑๓ กอง
 กองละพันคนบ้าง หกร้อยคนบ้าง ทั่วร้อยคนบ้าง ให้ชุมนุมซ่อนอยู่ในป่า
 ถ้าญวนมากก็ให้หลบหนี ถ้าเห็นมาน้อยก็เข้าตีฆ่าเสียข้างจับเป็นมาบ้าง
 กองใดใดญวนมากก็ให้ฆ่าเห็นรางวัลตามสมควร แล้วส่งญวนขลุ่ย
 นั้นมาหกกรงเท่า ๆ ในระหว่าง ๗ ปี ๘ ปีนั้น ใต้ญวนส่งเข้ามาว่าสอง
 พันคน ฝ่ายเจ้าหญิงทั้ง ๓ คนนั้นมีหนังสือมาดองคั่งว่าจะขอมา
 อยู่เมืองออกด้วย ขอให้แต่งกองทัพขึ้นไปรับ ญวนใต้ทราบเหตุดังนั้น
 ก็ให้รักษากวตชนชนกว่าแต่ก่อน แล้วให้ส่งของค้อมลงมาเมืองพนมเป็น
 ปลอกเรือนให้อยู่หลังหนึ่งกับเจ้าหญิงทั้ง ๓ คนนั้น ฝ่ายของค้อมก็ให้มี
 หนังสือออกไปเกลี้ยกล่อมพระยาเขมรทุกแห่งทุกตำบล ก็ไม่มีผู้ใด
 เข้าเกลี้ยกล่อม แต่คนถือหนังสือไปก็มีใครกลับมา ในขณะนั้นยังเกิด
 ความไข้ช่นในกองทัพญวนเสียไพร่พลเป็นอันมาก สืบเชิงอาหารก็ขัดสน
 เข้าวาดาดังถึงละห้ายาบท เกลือถึงถึงงตำลึง เขมรอยู่ที่กว้างพอ
 หาสืบเชิงอาหารได้ ฝ่ายญวนจะออกไปเที่ยวลาคหาสืบเชิงไม่ได้ จึงได้
 พาเจ้าหญิง ๓ คน แลของค้อมมาวาคค้อนครอขววไค้ประมาณสองพันคน
 ลงไปตั้งอยู่ณเมืองโจก ครั้นนั้นแม่ทัพญวนมีความเสียใจกินยาพิษมี
 ตาย แม่ทัพคนใหม่ให้ยกลงไปตีเมืองปาสัก เมืองพระตะพัง ใต้แล้ว
 ก็ตั้งอยู่ในเมืองโจก ครั้นนั้นเมืองเขมรแย่งออกเป็นสองฝ่าย ข้างฝ่าย
 ใต้เมืองกรังเกวยกราก เมืองตกเขมา เมืองประมอนสอ เมืองมัจจุ

เมืองปาสัก เมืองพระตะพั้ง เป็นขององค์อิม เมืองเขมรฝ่ายเหนือเป็น
 ขององค์ควัง ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชาทราบข่าวกองทัพญวนเลิกลงไป
 แล้ว จึงได้พาองค์ควังยกลงไปตั้งอยู่ณเมืองพนมเปญ ด้วยเส้นทางร่วม
 พังราชการได้ โดยรอบทุกทิศ แล้วมีใบบอกเข้ามายังกรุงเทพฯ ๗ เมื่อได้
 ทรงทราบว่าเมืองเขมรขัดด้วยเสบียงอาหารดังนั้น จึงโปรดให้พระอนุรักษ
 โยธาคุมเรือลำเลียงเสบียงอาหารออกไปส่งกองทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 โดยทางทะเล แลทรงพระราชดำริเห็นว่า เมืองเขมรเกือบเป็นสิทธิ
 แก่องค์ควังแล้ว ถ้ามคลองขุดเสียได้ อย่าให้ญวนส่งลำเลียงเสบียง
 อาหารกันได้อันนี้ ตัดทางอย่าให้กองทัพญวนมาตั้งในเมืองเขมรได้
 เมืองเขมรก็จะเป็นสิทธิแก่ไทยฝ่ายเดียว จึงได้มีท้องตราไปให้เจ้าพระยา
 บดินทรเดชาถมคลองเสียให้ได้ จะโปรดให้มีกองทัพเรือออกไปตีเมือง
 ประโทมาศถ่วงไว้ให้ญวนพัวพัว ในครั้งนั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 บัญชีขอมแม่ทัพยกเข้ามา โปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาออกไปเฝ้าแม่ทัพ
 เจ้าพระยาบดินทรเดชาแสดงองค์ควังกับพระพรหมบริรักษ์ คุณไพบูลย์หมื่น
 พันแก้วร้อยคน ลงไปตามคลองขุดใหม่ ตั้งค่ายณเขาเชิงกระชม
 แล้วทำค่ายค้ำเข้าประชิดค่ายญวน แล้วให้พันดินชนเป็นข้อมเอาปืน
 ใหญ่ขึ้นยิง ได้ตอระบกันอยู่เป็นสามารรถ ฝ่ายกองทัพเรือโปรดให้เจ้าฟ้า
 กรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นแม่ทัพ จมื่นไวยวรรณารถเป็นแม่ทัพหน้าคุม
 กองทัพกรุงเทพฯ ๗ พระยาอภัยพิพิศคุมกองทัพหัวเมืองฝ่ายตะวันออก
 รวมสามทัพเป็นคนห้าพันเศษ แลให้คุมเสบียงอาหารไปส่งกองทัพ

เจ้าพระยาบดินทรเดชาทางเมืองกำปอตด้วย กองทัพพระยาอภัยพิพิธ
 ไปก่อน ใ้รบกับเรือลาคตระเวนญวน ญวนแตกไป แล้วจึงไ้ยกขึ้น
 ต้เมืองประไหมมาศ พระยาอภัยพิพิธขึ้นทางบก พระยาราชนวังสรรคย์ยอม
 ปากน้ำ ท้พจมน้ไ้ยวรนารถอยู่ที่ปากน้ำ ท้พหลวงตั้งอยู่ณเกาะกระทะ
 คว่า ไ้ตั้งรบกับญวนประมาณหกเจ็ดวัน จมน้ไ้ยวรนารถกลับมาเฝ้า
 เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ปลูกษากันเห็นว่าญวนต่อรบเป็นสามารถ
 เกรงว่าท้พเมืองโศกจะยกมาช่วย ตกลงกันเลิกท้พกลับเข้ามา
 จมน้ไ้ยวรนารถแะไปตรวจ การที่พระราชกริณทรส่งลำเลียงกองทัพทาง
 บกที่เมืองกำปอต เห็นว่าส่งไ้ถึงหนึ่งแล้ว จะตั้งส่งต่อไปก็ไม่ใช่ที่
 ไ้ไว้ใจแก่ญวน จึงไ้เลิกท้พาสเชียงกลับเข้ามาณกรุงเทพ ฯ พร้อม
 ค้วยกองทัพหลวง ฝ่ายญวนที่เมืองประไหมมาศเห็นว่ากองทัพเรือถอย
 มาแล้ว ก็ยกไพร่พลไปตีค่ายที่พบกที่คลองซุกใหม่ กองทัพไทยเหลือ
 กำลั้งก็แตก เลี้ยพระยาอภัยสงครามแลพระองค์แก้วเขมรกับทั้งนาย
 ท้พนายกองเป็นอันมาก เจ้าพระยามราชก็ถุกขึ้น กองทัพแตกไป
 เมืองพนมเปญ ครั้นนั้นญวนหาไ้คิดตามไม่ สเชียงอาหารที่เมือง
 พนมเปญขัดสนนัก เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงไ้เรือเก้งแลโรงขึ้นโรง
 เรือของญวนที่เมืองพนมเปญเสีย แล้วตั้งค่ายรายกองทัพไว้สี่ค่าย
 แล้วถอยขึ้นมาตั้งเมืองอุดอง ไ้สร้างเมืองไ้องค์ควงใหม่ที่ค่ายล
 คลองพระยาภา แลไปรคไ้ไปส่งลำเลียงสเชียงอาหารที่เมืองกพงไสม
 ต่อไป ฝ่ายฟ้าทะละหะแลสมเด็จเจ้าพระยากระลาโหม ซึ่งรัชอาสาญวน

จะมาเอาเมืองเขมรให้เป็นของญวนจงได้นั้น ก็พากันค้อมขึ้นมาตั้งค้ำย
 อยู่ค้ำยลกระพงกระลัง แล้วเลือนขึ้นมาตั้งค้ำยจะรอยตามา ญวน
 ก็ส่งกองทัพติดตามมาเป็นอันมาก ของค้อมแลฟ้าทะเลหะสมเต้จ
 เจ้าพระยา ก็มีหนังสือมาเรียกล่อมพระยาเขมรเป็นหลายฉบับ ทา
 มัผู้ใดไปเข้าด้วยไม่ ภายหลังนักของค้อมถึงแก่พิราลัย นักของค้อมเจ้า
 หลึงมีหนังสือถึงองค์ด้วงขอให้รับขึ้นมาอยู่ด้วยไม่ ฝ่ายกองทัพญวน
 แลกองทัพไทยก็เกิดใช้เข็บนคราย แลซัดสนค้ำยสเบียงอาหาร ต่าง
 คนตั้งรอกอยู่มีไ้รบพุ่งกันแลกัน ในขณะนั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทณกรุงเทพ ฯ ฝ่ายพระยาเขมรร่วมคึกกัน
 สิบแปดคน มีพระยาจักรีเป็นคนมีหนังสือไปถึงญวน จะรับองค์ด้วง
 ส่งให้ เหตุการณ์นั้นไม่มีค้อมองค์ด้วงจับได้ ฝ่ายญวนก็ยกทัพเข้ามา
 ตามทันค้อมหมาย พระพรหมบริรักษ์แลองค์ด้วงก็มีไชยอกเข้ามายัง
 กรุงเทพ ฯ จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชากลับออกไป ท้าพญวน
 มาตั้งค้ำยไทยที่เมืองพนมเปญแตกแล้ว ยกขึ้นมาตั้งเมืองของ เจ้าพระยา
 บดินทรเดชาที่ออกต่อรบ ท้าพญวนแตกพ่ายไป ครั้งนั้นญวนตายเป็น
 อันมาก จึงเพิ่มนามเมืองของว่าเมืองของฤาษีแต่บัดนั้นมา เจ้าพระยา
 บดินทรเดชาที่จักกองทัพออกตั้งรายนตามหัวเมืองไว้มั่งคั่ง ฝ่ายญวนเห็น
 ว่าจะทำการไม่สะดวกแล้ว จึงแต่งให้มาเจรจาด้วยเจ้าพระยาบดินเดชา
 ว่าขอให้องค์ด้วงมีหนังสือไปอ่อนน้อม จะยอมส่งมารดาแลญาติพี่น้อง
 ให้เป็นไมตรีกันสืบไป ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชาสำคัญใจว่าจะเป็น

ขุบายกัณเฑาะว์ ญวนก็ให้มารบกวตักเตือนอยู่เนือง ๆ แล้วภายหลัง
 แจ้งความว่า เจ้าเวียดเทียวตรังคนคึกจะจัดการในเมืองเขมรโดยทาง
 ใหม่ ไม่ให้เป็นการรบกวนกันเสียไป เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ มีหนังสือ
 ขอกเข้ามา ก็ยังไม่เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย เกรงว่าจะเปนขุบายของ
 ญวน ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นว่าเขมรเห็นอ่อนน่ายในการรบกวน
 แลได้ความลำบากขอขากมาช้านาน ฝ่ายญวนก็ทำกัต้อ เขามารดา
 แลบุตร ภรรยา มาล่อองค์คัง ๆ ก็อยากจะใคร่พบมารดาแลบุตรภรรยา
 ข้างฝ่ายกองทัพญวนแลไทยก็ได้ความลำบากมาช้านาน การก็ไม่
 สำเร็จไปอย่างหนึ่งอย่างใดได้ เป็นแต่ผลัดกันไต่กันเสียดยั้งนี้ เป็น
 ช่ออันคัสมครวที่จะสงขการศึกกันคราวหนึ่งได้ จึงได้มีใบบอกชี้แจง
 เข้ามาตามความที่คิดเห็นนั้น ก็ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้
 จัดการไปตามทางซึ่งจะสงขการสงคราม ในจุลศักราช ๑๒๐๘ นั้น
 เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ จึงให้องค์คังมีหนังสือไปขอมารดาแลบุตร
 ภรรยาจากญวน ญวนก็ส่งมาให้ตามสัญญาแล้วขอให้หุ้มศุภอักษรแล
 ส่งบรรณาการขึ้นไปค้ำยเมืองญวนสามขครั้งหนึ่ง เหมือนเมื่อครั้ง
 องค์สมเด็จพระนารายณ์รามาซึ่งเป็นบิดาขององค์คัง แลขอให้ส่งครัว
 ญวนแขกขเลขซึ่งองค์คังจับส่งเข้ามาภายหลัง สี่สิบ คนเศษคืน ออกไป
 ครั้นมีใบบอกเข้ามาก็โปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ส่งบรรณา
 การญวน แลพระราชทานคน ๔๐ คนเศษนั้นคืนไป องค์คังก็แต่ง
 ศุภอักษรเครื่องบรรณาการขึ้นไปค้ำยญวน แลส่งคนขเลขคืนให้

แล้วได้ รัชชราชตั้งฝ่ายญวนเป็นเจ้าของเขมรอีกหนึ่ง ญวนส่งเจ้าหญิงบุตร
องค์จันทร์มาให้ทั้งสิน แล้วก็เลิกทัพกลับไปจากเขตรแดนเขมร ฝ่าย
กองทัพไทยก็จัดการบ้านเมืองให้องค์ด้วงได้เป็นใหญ่ในเมืองเขมรเรียบร้อยแล้ว
จึงโปรดให้พระยาเพชรพิไชยคุมเครื่องยศออกไปเคณฑ์
องค์ด้วง เป็นสมเด็จพระศรีวิกรมามาธิบดีเจ้ากรุงกัมพูชา องค์ด้วง
ก็แต่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวายตามอย่างแต่ก่อน
แล้วคิดถึงพระเดช พระคุณ ที่ ทรง พระมหา กรุณาให้ ได้ เป็นใหญ่ในกรุง
กัมพูชาโดยกำลังกองทัพฝ่ายสยาม จึงได้เพิ่มเติมเครื่องราชบรรณาการ
กระวานชนอีกยี่สิบ ๕๐ ทาย แล้วให้องค์ราชาวดีซึ่งเป็นบุตรใหญ่
เข้ามาพร้อมด้วยเจ้าพระยาบดินทรเดชา รัชการการฉลองพระเดช
พระคุณอยู่ณกรุงเทพฯ ฯ การศึกกรุงสยามก็ญวนก็เป็นอันขาดกัน
แต่กาลนั้นมา ด้วยประการฉะนี้

หนึ่งราชการข้างฝ่ายเมืองหัวพันทั้งหก ซึ่งเจ้าพระยาธรรมาได
รัชท้าวขุนในหัวเมืองเหล่านั้นลงมาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ไว้แต่เมื่อครั้ง
ยกขึ้นไปในจุลศักราช ๑๑๘๕ แล้วแลช่วยกลับลงมารักษาทวี ยังมีได้
พาลงมาเฝ้าทูลฉลองของฉลี่ยพระบาทณกรุงเทพฯ ฯ นั้น ครั้นหายช่วยแล้วก็
โปรดให้กลับขึ้นไปณเมืองหลวงพระบางในจุลศักราช ๑๑๘๗ เมื่อไปถึง
เมืองพิไชยพบท้าวคำอ่อนพาพวกเมืองหัวพันทั้งหกลงมา เจ้าพระยา

ธรรมาเห็นว่าเป็นผู้น้อยจึงไต่พากลับขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง แล้วปลุกษา
 ก็นว่า เมืองหัวพันทั้งหกนั้นก็เข้าขอบขันธสีมาขึ้นเมืองเวียงจันทน์
 ครั้นอนุเป็นขบถหนีเข้าไปอยู่ในเขตรแดนญวน จึงยกเอาเมืองหัวพัน
 ทั้งหกแลเมืองพวนไปให้ญวน ญวนจึงไต่ครอบงำเอาหัวเมืองเหล่านั้นไว้
 ครั้นจะแต่งกองทัพให้ไปปราบปราม ก็เห็นว่าเป็นแต่บ้านเล็กเมืองน้อย
 กลัวว่าจะแตกกันเข้าป่าไป จึงให้เพี้ยศรีธรรมราชาพาพวกหัวพันทั้งหก
 ทักลงมานั้นกลับขึ้นไปบอกเจ้าเมืองกรมการผู้ใหญ่ลงมา เพี้ยศรีธรรมราชา
 ก็ไปพาเจ้าเมืองเชียง ปลัดหัวเมือง ปลัดเมืองซอน ท้าวพลเมือง
 ซำเหนือ ท้าวเพี้ยมซอ ลงมาหาเจ้าพระยาธรรมมา ภายหลังท้าวเพี้ย
 เมืองซำใต้ เมืองโสย เมืองเชียงคอกก็ลงมาอีก ๓ เมือง เจ้าพระยา
 ธรรมมาจึงพาตัวเจ้าเมืองท้าวเพี้ยทั้งหกเมือง ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
 ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแล้วก็โปรดเกล้าฯ ให้กลับไปทำราชการขึ้น
 เมืองหลวงพระบางต่อไป เมืองหัวพันทั้งหกก็คงเป็นเข้าขอบขันธสีมาตั้ง
 แต่ก่อน ๆ แลตามเมืองลาวตามเชิงเขาประทัด ซึ่งพระมหาเทพ
 ขึ้นไปกวาดค้อนครอบครวลงมาแต่ก่อนนั้น ครั้นในจุลศักราช ๑๒๐๗
 เจ้าอุปราชเมืองเวียงจันทน์ซึ่งลงมาอยู่ณกรุงเทพฯ ฯ รัชสาจะไปปราบ
 ปราม จึงโปรดให้พระมหาสงครามเป็นแม่ทัพ ขึ้นไปรวบรวมกองทัพ
 หัวเมืองลาวฝ่ายควนออกสู้ทัพเป็นคนหมิ่นเคษ แยกเป็นสี่ทางไปตีเมือง

วัง เมืองตะโปน เมืองพิน เมืองนอง เมืองเชียงรุ่ม เมืองผาบัง
 พลเมืองเหล่านั้นต่างแตกหนีเข้าป่าไปสิ้น แต่งให้ออกเที่ยวกวาดครอขรวี
 ก็ถูกขืนแล่นำไม้ล้มตายมาก จับได้ขังเกลี้ยกล่อมได้ขัง เช่นคน
 ครวพิณร้อยเศษ ข้างยี่สิบข้าง จุดเผาบ้านเรือนเสีย แล้วมีไชยอก
 ลงมา โปรดให้มีตราตอขขึ้นไปให้กองทัพตั้งอยู่คอกกวาดค้อนผู้คนอย่า
 ให้ตั้งเป็นบ้านเมืองเป็นทางสเบียงของญวนได้ ภายหลังนายทัพนายกอง
 พากันกลับลงมาเผ่าทุลลของอิติพระบาท ได้ครอขรวีมาใหม่เป็นจำนวน
 คน เมืองวัง ๘๕๒ คน เมืองตะโปน ๕๗๕ คน เมืองนอง ๓๐๓ คน
 เมืองพิน ๓๒๒ คน เมืองคำมวน ๘๐๖ คน รวม ๒๔๕๘ คน โปรด
 ให้ถามกว่าจะสมัครตั้งอยู่ตำบลใดก็ให้ตั้งตามใจสมัคร ราชวงศ์เมืองวัง
 สมัครตั้งอยู่บ้านกจฉินารายนชนเมืองกาฬสินธุ์ ท้าวโรงกลางเมืองวังสมัคร
 อยู่บ้านประชาวงษาชนเมืองสกลนคร ท้าวลำควนเจ้าเมืองคำเกิดสมัคร
 อยู่บ้านขอนแก่นเมืองกาฬสินธุ์ อุปฮาดราชวงศ์เมืองคำมวนสมัครอยู่
 บ้านแซงขาคาลชนเมืองกาฬสินธุ์ ท้าวเพี้ยเมืองสูงสมัครอยู่บ้านกุสุมาล
 ชนเมืองสกลนคร ท้าวสายนายครวเมืองวังซึ่งอยู่บ้านขงหวายท่าตคน
 กับเจ้าเมืองเชียงรุ่ม อุปฮาดราชวงศ์ ขอตั้งอยู่บ้านห้วยสี่สระบัวแขวง
 เมืองนครพนม พระไชยเชษฐาเจ้าเมืองตะโปนแลครอขรวีขุนข้อง
 พลขันธ์ ขอตั้งอยู่เมืองเขมราฐ บ้านคำขาลที่ครวไปอยู่นี้ โปรด

ให้ยกขึ้นเป็นเมือง ตั้งเจ้าเมืองอุปฮาดราชวงศ์ราชบุตรท้าวเพี้ยกรมการ
 ตามตำแหน่ง^(๑) แล้วโปรดให้ตั้งบ้านไว้ฟากน้ำโขงตะวันออกคอยลาด
 ตระเวนต่งกัน คอยฟังเหตุการ จะได้สู้รบญวนให้ทันทั่วทั้ง ให้เมือง
 นครพนมตั้งบ้านที่ย่านขง แขวงเมืองนครพนมต่อแดนเมืองมหาไชย
 ตำบล ๓ ให้บ้านขบักกองฮาทมาตตั้งบ้านที่เขตรแดนเมืองแซกตำบล ๓
 ตั้งบ้านที่ย่านโพแดนเมืองวังตำบล ๓ ให้เมืองเชียงร่มตั้งบ้านที่แดนเมือง

(๑) พวกชาวเมืองต่าง ๆ ที่ต้อนมา เก็บเป็นชาวเมืองทางฝั่ง
 ตะวันตกทั้งนั้น อพยพหลบหนีไปอยู่ทางชายแดนญวน ในครั้งกองทัพ
 กรุงธนบุรีขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๓ ก็ใช้เวลาสงครามได้ ๕๕ ปี
 คนที่ต้อนกลับมาเป็นเพียงชนบทรหรือหลานพวกที่อพยพไปโดยมาก เมื่อ
 กลับมาถึงถิ่นเดิม จึงมักสมัครตั้งอยู่บ้านเมืองเดิมของบรรพการ พวก
 ชาวเมืองที่รู้เรื่องยังบอกได้ว่าชนเดิมบรรพการของตนอยู่เมืองไหน ดัง
 เช่นพวกชาวเมืองท่าอเทนเล่าว่าบรรพการเป็นชาวเมืองไชยบุรี แต่เมื่อ
 กลับเข้ามาครั้งนั้น ที่เมืองไชยบุรีมีพวกอื่นไปตั้งภูมิลำเนาเสียแล้ว
 จึงเลือนชนไปตั้งอยู่ที่เมืองท่าอเทน ดังนั้น เมื่อต้อนคนกลับมาครั้งนั้น
 แล้ว พวกที่กลับมาได้เป็นเจ้าเมืองกรมการ ก็พากันแต่งคนไป
 เกลี้ยกล่อมพรรคพวกที่ยังเหลืออยู่ตามมา ก็โปรดฯ ให้จัดตั้งบ้าน
 เมืองให้อยู่ จึงปรากฏการตั้งเมืองใหม่ในที่ซึ่งที่มณฑลอุดรแลือสาค
 เมืองครั้งรัชกาลที่ ๓ มากมายหลายเมือง ทั่วเขตต่งก็กล่าวมา

เชียงใหม่ตำบล ๓ ให้เมืองท่าซอนยางเมืองแขวงขากาล ตั้งบ้าน
นาหินแขวงเมืองคำเกิดคำมวนตำบล ๓ เมืองกุกคินาวยนตั้งบ้าน
นาใต้เมืองวังตำบล ๓ เมืองสกลนครตั้งบ้านเมืองมหาไชยตำบล ๓
ทางน้ำท่าต่อแดนเมืองกวางเขื่อนตำบล ๓ ราชการทางเมืองลาวเชิงเขา
ประทัดก็ส่งเรียบร้อยไม่มีเหตุการอันใด

ฝ่ายราชการทางเมืองพม่าในรัชกาลที่ ๓ นั้นแต่เมื่อจุลศักราช ๑๑๘๖
โปรดให้เจ้าพระยามหาโยธา พระยาสุรเสนา พระยาพิพัฒน์โกษา ยก
กองทัพออกไปทางพระเจดีย์สามองค์ พระยาชุมพรยกกองทัพเรือไป
ทางเมืองรนอง ตั้งซีกทัพพึ่งราชการซึ่งอังกฤษรบกับพม่า ตั้งอยู่ใน
เมืองซึ่งอังกฤษได้ หาได้ทำการรบพุ่งไม่ ครั้นอังกฤษได้เมืองมริค
เมืองทวาย แลเมืองมอดแมนแล้ว ก็เป็นอันตัดทางที่พม่าจะมาย้าย
พระราชอาณาเขตทางเมืองราชบุรีไป ทั้งพม่าซีกซึ่งด้วยอังกฤษ ก็มี
อาชงที่จะมารบกวนในพระราชอาณาเขต เป็นการส่งเรียบร้อยตลอดมา
จนถึงจุลศักราช ๑๒๓๐ บั๊วอกสัมฤทธิศก เมืองเชียงรุ่งเกิดเหตุวิวาท
กันในบ้านเมือง หม่อมมมหาไชยหนีเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองหลวงภูคา
ซึ่งเป็นเมืองชนนครเมืองน่าน ครั้นจุลศักราช ๑๒๓๓ บั๊วกาเอกศก มหา
อุปราชากับนางขันทแก้วก็ลงมาอาศัยอยู่ในเมืองหลวงพระบาง จึงโปรด
ให้ห้าท้าวลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทณกรุงเทพ ฯ มหาอุปราชาลงมา
ตามริบสั่ง แต่มหาไชยหนีหนีกลับไปเมืองเชียงรุ่ง เมืองน่านกันไว้
แต่ครอยคริว จึงทรงพระราชดำริที่ว่าพม่าอ่อนกำลังลงแล้ว ควรจะ

๓ เมืองเชียงตุงมาไว้ ในพระราชอาณาเขต จึงโปรดให้มีท้องตราขึ้น
 ไปให้กองทัพลาวพองค่ายกั้นไปเมืองเชียงใหม่นำพันคน เมืองนคร
 ลัวปางสี่พันคน เมืองนครลำพันพันห้าร้อยคน ยกขึ้นทางเมืองเชียงราย
 ลักอง ทางเมืองสาตแปดกอง กองทัพทางเมืองสาตได้เมืองไช้
 เมืองปางชวาน เมืองปางไร่ ท่าอ เมืองแจะ เมืองมาง เมืองปู่
 เมืองเส้น เมืองเพียง ได้แล้วเข้าตีเมืองเชียงตุง มหาชนานเจ้าเมือง
 เชียงตุงออกมาตั้งกองทัพรับนอกเมือง กองทัพลาวตีทัพมหาชนานแตก
 หนีเข้าเมือง กองทัพน้อยมหาพรหมตีทัพพระเมืองทก พระเมืองทก
 ตายในทัพ แล้วตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเชียงตุง เพราะคนน้อยยังจะหัก
 เขาเมืองมิได้ ฝ่ายกองทัพทางเมืองเชียงราย ตีเมืองพยาก เมืองเส้น
 แล้วไปเกลี้ยกล่อมเมืองของได้ เจ้าอุปราชเมืองเชียงใหม่อตั้งทัพอยู่
 เสี้ยมเมืองของไม่ยกขึ้นไปช่วย กองทัพทางเมืองสาตขัดด้วยเสบียง
 อาหารก็ต้อเลิกทัพกลับลงมา ครั้นนั้นทรงพระประศวรเสียบยังหาได้ คิ
 ราชการต่อไปไม่

ในราชการข้างฝ่ายหัวเมืองแขกมลายูนี่ เมื่อจุลศักราช ๓๓๘๒
 คนกูยขึ้นชิงเมืองนครศรีธรรมราชเรียกว่าคนกูย อันเป็นหลานเจ้า
 พระยาไทรบุรี ซึ่งหนีไปอยู่ที่เกาะหมาก ฝ่ายอังกฤษรบไว้ว่าจะมิ
 ให้มารบกวนเมืองไทรบุรีแลเมืองแขกในพระราชอาณาเขตแต่ก่อนนั้น
 ยกเข้ามาตีเมืองไทรบุรีได้ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชทราบแล้ว จึงให้
 พระสุรินทรไปเกณฑ์ทัพหัวเมืองแขก พวกหัวเมืองแขกพากันเพิกเฉย

เสีย พระสุรินทรจึงให้จับสัตว์นกรมการมาเขย็นคั้แลลงเอาเงิน พวก
 หัวเมืองแขกทั้งปวงก็พากันเป็นขบถขึ้นทุกเมือง เมื่อได้ทรงทราบจึง
 โปรดให้เกณฑ์กองทัพ พระยาณรงค์ฤทธิโกษาของ ๑ พระยาราชา
 วัชรวงของ ๑ พระยาเพชรบุรีของ ๑ ภายหลังโปรดให้เจ้าพระยา
 พระคลังยกทัพใหญ่ออกไปในจุลศักราช ๑๑๘๔ บั้มโรงจัตวาศึก เมื่อ
 กองทัพเจ้าพระยาพระคลังไปถึงนั้น เจ้าพระยานครศรีธรรมราชก็ได้เมือง
 ไทรบุรีเสียก่อนแล้ว ตนกูเต็นต์อรบเป็นสามารบ ล้อมเมืองอยู่ช้านาน
 ครั้นเห็นจะต้านทานมิได้แล้วก็แทงตัวตายเสียในเมือง เจ้าพระยานครจัก
 การเมืองไทรเรียขบถแล้วก็ยกกลับมา ปรึกษาด้วยเจ้าพระยาพระคลัง
 จักให้พระยาราชาวัชรวงยกทัพเรือลงไปยึดปากคลองขวางน้ำจืดที่เป็นลำน้ำ
 เมืองตานีไว้ แล้วเจ้าพระยาพระคลังแลเจ้าพระยานครยกไปทางบก
 พลสามหมื่น พระยาทานีไม่ต่อรบหนีลงไปเมืองกลันตัน กองทัพไทย
 เข้าตั้งอยู่ในเมืองตานี ก็ก็จะยกไปตีเมืองกลันตัน ด้วยเมืองกลันตัน
 ได้ให้ทัพยกทัพเรือมาช่วยเมืองตานี แลรับพระยาทานีซึ่งหนีลงไปไว้
 ในเมืองกลันตันด้วย ฝ่ายพระยากลันตันกลัวกองทัพจะย้ายบ้านเมือง
 จึงแต่งหนังสือขมาอ่อนน้อมยอมเสียเงินค่าสเบียงอาหารสามหมื่นเหรียญ
 แลเสียให้นายทัพนายกองอีกสองหมื่นเหรียญ แล้วส่งตัวพระยาทานี
 มาให้กองทัพไทย ฝ่ายเมืองตรังگانก็ให้กองทัพมาช่วยเมืองตานี
 แต่ครั้งจะแต่งกองทัพลงไปตี กลัวว่าจะหนีเข้าเขตรแดนอังกฤษไปเสีย
 จึงแต่งข้าหลวงไปเกลี้ยกล่อม พระยาตรังگانก็มิได้ยอมสามิภักดิ์

จึงมีท้องตราไปตั้งให้ตนกูมาน้องชายซึ่งวิวาทกันหนีไปอยู่เมืองสิงาเป็น
 พระยาตรังگان ฝ่ายพระยาสาบ พระยาระแงะ เข้าหากองทัพ พระยา
 ยะลาหนีไปจับตัวได้ พระยาหนองจิกตาย พระยาอิริงเป็นไทยหาได้
 เป็นชบดด้วยไม้ แลเจ้าเมืองแขกซึ่งเข้ามายอมสามิภักดีโดยค้ำ ก็ได้
 ไปรคให้คงเป็นเจ้าเมืองอยู่คงเก่า ที่ต่อสู้อแลหลบหนีก็ให้พาตัวเข้ามา
 ไว้ณกรุงเทพ ฯ เลิกกองทัพกลับเข้ามา ภายหลังสุดท่านมหมักเสาะ
 เมืองสิงาแลเมืองเวียง ซึ่งเป็นญาติกับพระยาตรังگان รัยตนกูมา
 ไว้ณนี้ มีหนังสือเข้ามาถวายขอบพระเดชพระคุณ ที่ได้ ไปรคตั้ง
 ให้ตนกูมาเป็นพระยาตรังگان คุ้มแก่แรกได้คิกจะยก มาตีเมือง
 ตรังگانแล้ว แต่หากเกรงพระเคษานภาพว่าเป็นเมืองขอบขันธสีมาอยู่
 ครั้นนี้เป็นอันได้ช่วยตนกูมาสืบตามปรารถนา ครั้นในจุลศักราช ๑๒๐๐
 ขจุยสัมฤทธิศก ตนกูมจะสะอะหลานคนกูประแวันเจ้าพระยาไทรบุรียก
 คิกกั้นกับตนกูหมักอะเก็ย เป็นสลักดีเรืออยู่ในท้องทะเล ยกเข้ามา
 ตีเมืองตรังได้ ให้หวนอลือยรักษา แล้วยกมาตีเมืองไทรบุรี พระภักดี
 ยวีรรักษซึ่งเป็นพระยาไทรกับพระเสนานชิตเห็นว่า ไพร่พลเป็นแขกเหลือ
 กำลังที่จะต่อสู้ จึงหนีเข้ามาณเมืองพัทลุง ในขณะนั้นเจ้าพระยานคร
 ศรีธรรมราชอยู่กรุงเทพ ฯ จึงไปรคให้รัยกลับออกไป เจ้าพระยา
 นคร ศรีธรรมราช จัดให้พระยาไทรบุรีกับพระเสนานชิต พระ วิชิต สรไกร
 ไปตีเมืองไทรบุรี แล้วยไปรคให้พระยาไชยาคุมคนเมืองไชยาพัน
 หนึ่งออกไปช่วยรักษาเมืองพังงา แล้วยไปรคให้เจ้าพระยาอมราช

พระยาศรีพิพัฒน์ยกทัพใหญ่ตามออกไปภายหลัง พอพระยาไทรบุรีตีเมือง
 ไทรไถ้ กองทัพกรุงเทพ ฯ ออกไปตั้งอยู่ณเมืองสงขลา พระยาถนันทน์
 มีหนังสือมาว่าวิวาทกันกับคนภูปะสา พระยาบาโงย ค่วนหลวงมหมัก
 กับพวกบุตรตงกุงคา ทั้งล้อมพระยาถนันทน์ไว้ทั้งสี่พวก พระยาถนันทน์
 ได้ยกออกไปรบสองครั้งเสียทีมา ขอให้กองทัพลงไปช่วยโดยเร็ว พระยา
 ศรีพิพัฒน์จึงให้หลวงสรเสนีคุมไพร่ ๘๐ คน ลงเรือแกล้งกลางสมุทรไป
 โดยทางทะเล ให้พระยาเพชรบุรีคุมคนพันหนึ่ง ไปตั้งอยู่ที่เมืองสาย
 ต่อแควนเมืองถนันทน์ พระยาบาโงยตกใจหนีไปตั้งอยู่ณแขวงเมือง
 ตรีงกาน หลวงสรเสนีให้ไปหาตัวพระยาตรีงกานแลคนภูปะสา ขึ้นมา
 หาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา ก็ต่างคนต่างไม่มาด้วยกันทั้งสองฝ่าย
 พระยาศรีพิพัฒน์จึงให้พระยาไชยาเอาเรือรบลงไปทอดอยู่ในกลางน้ำหน้าเมือง
 ถนันทน์ ยังค้ำให้เรือค่ายทั้งสองฝ่าย คนภูปะสาแลพระยาถนันทน์
 ก็ยอม แล้วพระยาไชยาก็จพาตัวพระยาถนันทน์แลคนภูปะสาขึ้นมาหา
 พระยาศรีพิพัฒน์ ฯ ให้ทำสัตยสัญญาว่าจะไม่รบพุ่งต่อกันสืบไป ต่างก็
 ยอมทำสัตยสาบาลทั้งสองฝ่าย เจ้าพระยาบรมราชพระยาศรีพิพัฒน์ก็ยก
 ออกไปจัดการเมืองไทรบุรี เห็นว่าจะให้ไทยครองเมืองต่อไปก็จะรักษา
 ไว้ไม่ได้ ด้วยไพร่พลเมืองเปนแขก จึงไค้มอขเมืองไทรบุรีให้แก่
 คนกูอะหุ่มซึ่งเป็นญาติห่าง ๆ ของเจ้าพระยาไทรบุรีอยู่รักษา แล้วให้
 คนกูอะสันเป็นผู้ช่วยราชการ แล้วยกที่สถุนในแขวงเมืองไทรบุรีขึ้น

เป็นเมือง ให้คนกุ่มก้ออาศัยเป็นเจ้าเมือง ยกที่ปลัดในแขวงเมือง
 ไทรบุรีขึ้นเป็นเมือง ให้ตัววันเสกหะเซนเป็นที่เจ้าเมือง เมืองไทรบุรีก็
 แยกออกเป็นสามเมืองแต่นั้นมา ครั้นในจุลศักราช ๑๒๐๓ บลตศักราช
 เจ้าพระยาไทรบุรีซึ่งอยู่เมืองมลกา ทราบความว่าไทยมอญเมืองไทรให้
 คนกูระหนุมอัยรักษาก็มีความยินดี จึงมีหนังสือให้คนกูอัยकुลาเข้ามา
 ขอพระราชทานเมืองคืน จึงโปรดตั้งให้บุตรเจ้าพระยาไทรบุรีเป็นพระยา
 ไทรบุรี แต่ขอแบ่งที่กระบังปาสูในแขวงเมืองไทร ยกขึ้นเป็นเมืองให้
 คนกูระหนุมไปเป็นเจ้าเมืองพระยาไทรก็ยอม การในหัวเมืองแขกก็
 เรียบร้อยแต่นั้นมา

ฝ่ายการหยุกหยิกในพระนครเกิดขึ้น ได้โปรดให้ข้าราชการไป
 ปรายปรามรายคาบไปหลายครั้ง ตั้งแต่จุลศักราช ๑๑๘๖ บัวอกฉดก
 ที่เมืองจันทบุรีพวกจีนแต่จิวเข้ากันเป็นตัวเหี้ยประมาณเจ็ดร้อยแปดร้อยคน
 ครั้งนั้นทำการทิ้งกระจาดที่ขานหนองปรือ พวกจีนแต่จิวไม่ชอยกับพวก
 จีนชกเกียน คุมพวกเข้าตัดลาดบางกระจะแล้ว ไปล้อมบ้านพระยา
 สุนทรเสรมชี ๆ คุมพวกจีนชกเกียนออกต่อสู้ พระยาจันทบุรีให้กรมการ
 ออกจับ ได้ตัวหัวหน้าแลพระยาปลัดเมืองจันทบุรีสองคน ส่งเข้ามาลง
 พระราชอาญาตามโทษานุโทษ ๑ ครั้งหนึ่งในจุลศักราช ๑๒๐๔ บัชาน
 จัตุวาศก ที่เมืองนครไชยศรีเมืองสมุทรสาคร เกิดจีนตัวเหี้ยขึ้นอีก
 สามพวก มีพวกพ้องเข้าด้วยพวกละพันคนเศษ โปรดให้หัวหมื่น
 พระตำรวจออกไปจับพร้อมด้วยพระสมบัตินิชหลวงเทพภักดี ได้ตัว

หัวหน้าเข้ามาลงพระราชอาญาณกรุงเทพฯ ๑ แต่พวกซ่งเข้าทิวเหี้ย ซึ่ง
 ยังเหลืออยู่คุมกันเป็นโจรผู้ร้าย เข้าปล้นบ้านเรือนทั่วไป ไปรคให้
 ชำระปราบปรามเป็นการใหญ่จนสงบเรียบร้อย ๑ อีกครั้งหนึ่งใน
 จุลศักราช ๑๒๐๗ บมเสงสัปกค พวกจีนตามหัวเมืองชายทะเลฝ่าย
 ตะวันตกตั้งแต่เมืองปราดลงไปในเมืองหลังสวน คุมกันเป็นทิวเหี้ยแล้ว
 ลงเป็นสลักตีเรือลูกค้า จีนเรือค้าขายไปมาตามฝั่งทะเลตะวันตกไม่ได้
 ก็ไปรคให้กรมพระตำรวจออกไปชำระใต้ตัวคนร้ายเข้ามาลงโทษเป็นอันมาก
 การสงบเรียบร้อยมา ถึงจุลศักราช ๑๒๐๘ บมแมนพศก ในระหว่างนั้น
 เป็นเวลาไปรคให้จับฝิ่นเถื่อน จีนเขี้ยวมีความเจ็บแค้นด้วยพระยามหาเทพ
 จึงประชุมพวกพ้องคุมกันเป็นทิวเหี้ย ตั้งอยู่ตำบลตกรวดแขวงเมือง
 สมุทรสาคร ฝิ่นทิพเสนาออกไปจับฝิ่นเถื่อน จีนเขี้ยวก็ต่อสู้ ฝิ่น
 ทิพเสนากลับเข้ามา จึงไปรคให้พระยามหาเทพกับพระยาสวัสดิ์ควาริออก
 ไปจับ พวกจีนต่อสู้ยิ่งต้องพระยามหาเทพตาย จึงไปรคให้โกณจักษ์กองทัพ
 ให้เจ้าพระยาพระคลังแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยออกไปปราบปราม จับ
 ใต้ตัวหัวหน้าเข้ามาลงโทษ ในขณะนั้นฝ่ายข้างเมืองฉะเชิงเทรา พวก
 จีนทิวเหี้ยก็คุมกันเข้าตั้งเลียงไค้ แล้วคุมพวกเที่ยวปล้นโรงหีบฆ่า
 เจ้าของตาย พระยาวิเศษฤๅไชยคุมคนไปจับ พวกจีนต่อสู้ฆ่าพระยา
 วิเศษฤๅไชยตาย พวกจีนก็เข้าตั้งมั่นอยู่ในกำแพงเมืองฉะเชิงเทรา จึง
 ไปรคให้หากองทัพออกไปปราบปรามทิวเหี้ยทางเมือง สมุทรสาครกลับ
 เข้ามา แล้วให้ยกออกไปเมืองฉะเชิงเทรา จับใต้จีนหัวหน้า แลฆ่า

จีนตายเสียครึ่งนั้นเป็นอันมาก แต่่นั้นมากก็สงขยเรียบริ้ยไม่มีเหตุการ
จนตลอดรัชสมัย ฯ

ส่วนทางพระราชไมตรีซึ่งได้ มีแก่นานาประเทศในรัชกาลที่ ๓ ย่าง
นั้น คือเมื่อแรกเสด็จเสด็จถึงฉวลิยราชสมบัติ โปรดให้หมึกกองทัพออกไป
ตั้งซีกทัพในเวลาพม่ารบกับอังกฤษ แต่ให้ข่าวปรากฏว่าจะยกไปช่วย
อังกฤษ ในครั้งนั้นฝ่ายอังกฤษมีความประสงค์จะใคร่เป็นทางไมตรีกับ
กรุงสยามให้สนิทสนม จะใคร่ขอทำหนังสือสัญญาทางค้าขาย จึงยอม
รัยให้กองทัพฝ่ายสยามเป็นอันได้ ไปช่วยอังกฤษในการรบพม่า จึงได้
ลงชื่อหนังสือสัญญาเลิกการรบ กล่าวถึงกรุงสยามมิให้พม่ามารบ
กวนด้วย แล้วชื่ออื่นก็ยกมีป็น มีหลอดเอมเหิสเป็นคอเวอนเนอ
ออฟเบงกอลในขณะนั้น มีอักษรสาสน์เข้ามาขอพระเศษพระคุณ แล
ฝากยื่นข่าเหรัญมกระสุนห่านวสของบอกกับกระเจกสองแผ่นเข้ามาถวาย ฯ
ครั้นในจุลศักราช ๑๑๘๗ จึงแต่งให้กับตันเฮนรี่เขอนเข้ามาขอทำหนังสือ
สัญญาที่ไม่โปรดจะให้ทำ แต่พระบรมวงศานุวงศ์แลท่านเสนาบดี
มีกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นต้น กรายยังคมทูลพระกรุณาว่า
อังกฤษมีเขตแดนใกล้ซีกเข้ามา ถ้ามีผ่อนตามให้บ้าง จะเกิดเป็น
เสี้ยนสัทรูฐ จึงโปรดให้กรมหมื่นสุนทรวิทย์ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการ
เป็นประธานในการทำหนังสือสัญญา ได้ตกลงกันเป็นสัญญาว่าด้วย
ทางพระราชไมตรี แลว่าด้วยการเมืองไทรบุรี ซึ่งอังกฤษรัยจะมีให้
พระยาไทรบุรีเข้ามารบกวณในพระราชอาณาเขต แลจะกำหนดยกเขต

จุลศักราช ๑๒๐๐ บจอสัมฤทธิศก อัสตินเคียมป็นำให้มิสเตอร์ริชชัง
 หนึ่งลือเข้ามาทางบกถึงเมืองกาญจนบุรี จะพาช้างแลไพร่เข้ามาทาง
 เมืองนครไชยศรี พระยานครไชยศรีห้ามมิให้เข้ามา โต้โต้ต่อกัน
 เป็นอันมาก จึงได้ยอมมาโดยทางเรือ ครั้นนั้นพระยานครไชยศรีมีความ
 ชอบเป็นอันมาก เมื่อมิสเตอร์ริชชังเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ว่าด้วยความ
 สองข้อ ข้อหนึ่งจะขอซื้อช้างมาโคกระบือออกไปเมืองพม่า ข้อหนึ่งว่า
 ได้ขึ้นไปจับซื้อช้างมาโคกระบือที่เมืองเชียงใหม่ ลาวรัชช้างไว้แล้ว
 ไม่ให้เงิน ในข้อต้นเจ้าพระยาพระคลังตอบไม่ยอมให้ซื้อ แต่ข้อหลังนั้น
 ให้มีศุภอักษรให้ข้าหลวงเชิญขึ้นไปยังเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนคร
 ลำปาง เมืองนครลำพูน ให้ชำระเงินคืนให้ฝ่ายอังกฤษ มิสเตอร์ริชชัง
 ก็ได้เข้าเฝ้าเป็นการใหญ่เหมือนราชทูต ๆ ครั้นในเดือนห้า จุล
 ศักราช ๑๒๑๒ โยเซฟบาละสะเคียเป็นราชทูตอยู่ในทิศตะวันตกอเมริกาเข้า
 มาขอแก้หนังสือสัญญา ซึ่งได้ทำไว้แต่ในจุลศักราช ๑๑๙๔ ซึ่งเป็นข้อ
 สำคัญนี้จะขอลดภาษีค่าปากเรือ แต่เมื่อโยเซฟบาละสะเคียได้พบพระยา
 ศรีพิพัฒน์ซึ่งไปรคให้รับทูตแทนเจ้าพระยาพระคลังเกิด ถุ่มเถียงเถียงกัน
 ด้วยเรื่องจะถวายอักษรสาสน์ต่อพระหัตถ์ ฝ่ายไทยไม่ยอมการก็เป็น
 อันเลิกไป ไม่ได้ทำหนังสือสัญญา ๆ ครั้นในเดือน ๑๐ ปีเดียวกัน
 ฝ่ายอังกฤษก็ให้เซอร์เฮม สบรุก เข้ามาขอแก้หนังสือสัญญาด้วยความ
 ปรารถนาอันคล้ายคลึง ครั้นนั้นไปรคให้พระยาศรีสุริยวงศ์จางวาง
 มหาตเล็กรับทูตแทนเจ้าพระยาพระคลัง ให้ทราบบพระกระแสว่าจะไม่

โปรดให้แก้หนังสือสัญญาเป็นแน่แล้ว เมื่อเจรจากรกันไปก็ไม่ได้
สำเร็จจึงประสงค์ ราชทูตก็มีได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งสองคราว
การชงราชทูตมาทั้งสองครั้งนี้ ทางพระราชไมตรีเป็นที่มิวหมองรำ
วานอยู่มาก ก็พอสิ้นรัชกาล ฯ

ส่วนการป้องกันพระนคร ตั้งแต่แรกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
ก็โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังลงไปทำข้อมที่เมืองสมุทปราการ ซึ่งให้
ทรงเป็นแม่กองทำยังมีสำเร็จที่เดิมนั้น ให้การนั้นแล้วเสร็จทุกสถาน
แล้วจึงโปรดให้ชักเลขฉผายไพร่หลวงแลสมกำลัง ขึ้นคาที่บ้านอยู่
เมืองสมุทปราการมาตั้งเป็นทหารปืนใหญ่ไว้สำหรับรักษาข้อม ทรงตั้ง
จางวาง ปลัดจางวาง เจ้ากรม ปลัดกรม เป็นฝ่ายซ้ายฝ่ายขวา
ตำแหน่งใหม่ ให้อยู่ประจำรักษาราชการเป็นกวดขัน อนึ่งเมื่อขยด
เวียงจันทน์ โปรดให้หาของทัพพชนทางเมืองปราจิณบุรีกลัลงมารักษา
เมืองสมุทปราการสามทัพนั้น กองทัพใดจัดการทำข้อมเมืองสมุทปราการ
ฝ่ายตะวันออก ให้ชักยกกาทังแต่ข้อมประโคนไชยตลอดขึ้นมาถึงฉาง
พริกไทย ให้ก่อใบเสมาวางบนทุกช่อง ที่บางจะเกรงให้ทำข้อมขึ้นอีก
ข้อม ๑ ข้อมข้อมตรีเพชร ตามนำข้อมฉลือสมุทนั้น ให้ยกคันตาลหลาย ๆ
คันเป็นหย่อม ๆ รัศมีข้อมปลอกเหล็กใหญ่ ไว้ช่องแคบเพาะเรือเดินกัน
ทางน้ำแล้ว ให้เอาคันตาลขักเป็นเสาคพานตั้งแต่ข้อมเข้ามาถึงฝั่ง
ทอดคพานให้เดินได้โดยสะดวก แล้วให้ตัดทางบกเป็นทางตรงขึ้นมาถึง
กรุงเทพ ฯ ให้ทำคพานข้ามคลองขักเสาค้วยคันตาลสำหรับจะเดิน

ข้าราชการแลส่งไพร่พลออกหนุนได้โดยเร็วทั้งสองฟากน้ำ แล้วให้ถม
 คีลาเป็นเกาะเหนือบ่อมณเฑียรสมุทร แล้วให้ก่อพระเจดีย์สถานในที่นั้น
 มีศาลารายสี่หลัง แล้วโปรดให้เก็บไพร่พลวงฝ้ายแลสมกำลัง เป็น
 ทหารชั้นเพิ่มเติมขึ้นอีก ที่เมืองสมุทรสาครโปรดให้พระยาไชยภูกราช
 เศรษฐี ออกไปทำบ่อที่ทางร่วมริมปากคลองมหาไชยบ่อม ๑ พระ
 ราชทานชื่อบ่อมิเชียรไชยภู ให้ชักมอญกองเจ้าพระยามหาโยธาซึ่ง
 ไปทำมาหากินในเขตรวงนั้นเป็นทหารชั้นรักษาบ่อ ครั้นในจุล
 คักราช ๑๑๘๕ โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังออกไปสร้างบ่อกำแพงเมือง
 กาญจนบุรีณฝั่งตะวันออกอีกเมือง ๑ เจ้าพระยาพระคลังก็เกณฑ์กองมอญ
 ออกไปเผอิฐทำกำรจนแล้วเสร็จ แล้วโปรดให้สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
 เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ไปทำบ่อที่เมืองสมุทรสงครามอีกบ่อ ๑
 พระราชทานชื่อว่าบ่อพิฆาฏข้าศึก ๑ ครั้นในจุลคักราช ๑๑๘๖ เมื่อ
 โปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาแลเจ้าพระยาพระคลังลงไปตีเมืองไช้ฮอง
 กลับมาแล้ว ไม่เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย กลัวว่าญวนจะคิดตอชแทน
 จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังออกไปสร้างกำแพงเมืองจันทบุรี เจ้า
 พระยาพระคลังเห็นว่าเมืองเก่าที่ตั้งอยู่ลึกเข้าไปหลังหมู่บ้านคน ถ้ามี
 ข้าศึกศัตรูมาโดยทางน้ำก็จะถึงหมู่บ้านคนก่อน ไม่เป็นที่ของกันอันใดได้
 จึงได้ให้ร้อยบ่อกำแพงเสียมาสร้างเมืองใหม่ที่เนินวง ซึ่งอยู่ในระหว่าง
 ยางกระจะและเมืองเก่า แล้วสร้างวัดในเมืองนั้นวัด ๑ ชื่อวัดโยธานิมิตร
 แล้วให้หมื่นราชามาตยสร้างบ่อที่แหลมต่านปากน้ำบ่อ ๑ ชื่อบ่อ

ไพรีพินาศ ซ่อมแปลงใหม่ที่แหลมสิงห์ข้อม ๑ ซ้อมข้อมพิฆาฏข้อมจามิตร
แล้วโปรดให้กรมหลวงรักษารณเวรออกไปสร้างข้อมกำแพงที่เมืองฉะเชิง
เทราอีกตำบล ๑ โปรดให้สร้างวัดไว้ในกลางเมือง ซึ่งพระราชทาน
นามในบันทึกว่า วัดข้อมลาภิราชรังสฤษดิ์ อนึ่งเมื่อจุลศักราช ๑๑๘๘ ทรง
พระราชดำริเห็นว่าเมืองพระตะบองเป็นเมืองหน้าด่านต่อเขตรแดนเขมร เส้า
ซึ่งข้อมเป็นเนินคเมืองแต่ก่อนชดโสมไปไม่เป็นที่มั่นคง จึงโปรดให้เจ้า
พระยายกนทรเทศาซึ่งเป็นแม่ทัพใหญ่ไปประจำอยู่ที่นั่นคิดทำอิฐเผาปูน
ขึ้นก่อข้อมกำแพงเมือง เจ้าพระยายกนทรเทศาได้ทำการข้อมกำแพง
แล้วเสร็จในข้อมเดียว ใ้รับทั้งตราคำรัสสรเสริญไปในครั้งนั้น ภายหลัง
เมื่อเจ้าพระยายกนทรเทศากลับเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท โปรด
ให้พระยาราชสุภาวดีออกไปขัดทัพอยู่แทน ครั้งนั้นโปรดให้สร้างเมือง
นครเสียมราฐอีกเมือง ๑ แล้วเสร็จตามพระราชประสงค์ ส่วนการ
ที่เมืองสมุทปราการนั้น ก็โปรดให้กรมขุนเทศอติศร กรมหมื่นเสพ
สุนทร กรมหมื่นณรงค์หิรัญฯ ลงไปเป็นแม่กองทำการที่ค้างอยู่เสียไป
ได้ทำกำแพงเชิงเทินโอบหลังมาปลายข้อมแล้วขุดคูล้อมกำแพง
ด้านหลังเมืองให้เป็นที่มั่นคง แล้วให้สร้างข้อมชนบทปากคลองบาง
ปลาปากอีกข้อม ๑ ซ้อมข้อมคกกระพัน อนึ่งในข้อมโรงฉศกจุลศักราช ๑๒๐๖
เกิดเหตุขัดข้องขึ้นด้วยเรื่องฝรั่งซึ่งเข้ามาค้าขาย ทรงสงสัยว่าจะไป
คิดอ่านพากองทัพเข้ามาตีกรุง จึงโปรดให้กรมหลวงรักษารณเวรฯ ลงไป

จัดการทำข้อมเมืองนครเขื่อนขันธ์ให้เป็นทีสกกถกนอีกชั้น ๑ คือข้อม
มหาสังหารแลข้อมเพชรหึง ทำข้อมกาชนทหน้าเมืองอีก ๒ ทำข้อม
ข้อมกาวงเดือน แล้วโปรดให้เจ้าพระยาคลังลงไปทำที่เมืองสมุทปราการ
ซีกข้อมกาชนอกทั้งสองฟากนำข้อมนาคราชลงไป พระราชทานชื่อ
ว่าข้อมกาพิสมท ข้อมมเสื่อสมทนนให้รอชนบนเสื่อ คงโยเสียมักกา
ออกไปสองข้าง แล้วให้ทำท่อนข้อมหลักขึงโซ่เล่นสายโซ่ข้ามแม่น้ำ
ที่ข้อมมเสื่อสมทข้ามมาถึงปากคลองท่านฝั่งตะวันออก แล้วให้ถม
ศิลาที่แหลมฟ้าผ่ารวกลาวนอีกห้ากอง ไว้ช่องแต่เฉพาะเรือเดิน เรียก
ว่าโหลนทวาร ครั้นในปัจฉิมกาลโปรดให้พระยาศรีสุริยวงศจางวาง
มหาดเล็ก ไปสร้างข้อมชนทข้างจะเกรงให้เป็นทีพิภพแม่ทัพ พระราชทาน
ชื่อว่าข้อมมเสื่อช่อนเสื่อ การข้อมกันพระนครทางทะเลนั้น พระองค์ทรง
เป็นพระราชธรรณยังใหญ่มีไคเว้นว่าง

อนึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่า แต่ก่อนมามีการสงครามแต่กับฝ่าย
พม่า ไม่สู้จะต้องใช้กองทัพเรือ ครั้นทางไมตรีกับญวนหม่นหมองจะ
เกิดการสงครามขึ้น ก็จะต้องใช้กองทัพเรือซึ่งใช้ไคในท้องทะเล จึง
โปรดให้เจ้าพระยาณรงค์วิกรมราชคึกต่อเรือรบขึ้นเป็นตัวอย่าง เจ้าพระยา
ณรงค์ไคต่อเรือปากปลาทำกำปั่นแปดง มีทพลแวงนึ่งไคทั้งสองกรวย
เรือปากกว้าง ๘ ศอกคืบ ยาว ๓๓ วา พระราชทานชื่อเรือตัวอย่างนั้น
ว่าเรือมหาพิไชยฤกษ์ แล้วพระราชทานทุนเกณฑ์ให้เสนาบดีเจ้าภ เชี
นายอากรต่อคนละลำสองลำ ไคเรือสามสิบลำ พระราชทานชื่อทุ้ทุก

ทงน้อย เมืองเสลำเพา เมืองชนกรมพระกระลาโหมเมือง ๑ คือเมือง
 กำเนคนพคุณ เมืองชนกรมท่าเมือง ๑ คือเมืองพนัคนิคม แลพระองค์
 ทรงพระมหากรุณาแก่ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ทั่วหน้า ทรงตั้งพระราช
 กฤษฎีกาพระราชกำหนดสำหรับที่จะปรายปรามคนพาลทุจริตคิดหากินโดย
 มีชอขบรม ให้ราษฎรทั้งปวงอยู่เย็นเป็นสุขตามกาลสมัย มีตั้งพระราช
 กำหนดโจรทำเสี้ยนเป็นต้น แลได้ทรงตั้งกลองวินิจฉัยเอกรัไว้ ให้ราษฎร
 ที่มทุกข์ร้อนมาตั้งร้องฎา แลคำรัสให้ข้าราชการพิจารณา แล้วยทรง
 คัดสินเป็นนิจนวันครมีไคว้นว่าง ๆ ส่วนพระราชทรัพย์ที่จะสำหรับจ่าย
 การพระนครแลแจกเบี้ยหวัดประจำ ในรัชกาลนั้นเกิดการภาษีอากร
 ขึ้นมาก มีภาษีเกลือน้ำมันมะพร้าวไคว้นน้ำมันยางเป็นต้น พระราช
 ทรัพย์ก็ค่อยสมบูรณขึ้น เงินที่จะจ่ายราชการพระนครแลการพระราช
 กุศลก็มีมากกว่ารัชกาลที่ ๒ พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการก็ได้
 เบี้ยหวัดทวชนทุกถ้วนหน้า เงินเดือนพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน
 ก็เริ่มพระราชทานขึ้นในรัชกาลนั้นเป็นต้นมา แลการในพระราชวังแล
 พระนครซึ่งข้าราชการหักหักไป พระองค์ก็ได้ โปรดให้รอลงซ่อมแซม
 แลสถาปนาใหม่ มีพระที่นั่งสุทโธตมहाปราสาท พระที่นั่งจักรพรรดิ
 พیمان พระที่นั่งสุทโธสวรรย์ปราสาทเป็นต้น ตลอดจนซ่อมซ่อมกำแพง
 แลประตูพระนคร ให้ถาวรมั่นคงอยู่มิให้เสื่อมทราม ๆ การพระราช
 กุศลพระองค์ทรงปฏิสังขรณ์แลสร้างพระอารามใหม่เป็นอันมาก เป็น
 จำนวนพระอารามที่ได้ทรงสร้างใหม่ ๔ พระอาราม มีวัดราชโอรส

แล่วัดสุทัศน์เทพรารามเป็นต้น ที่ทรงปฏิสังขรณ์ ๓๔ พระอารามมี
 วัดพระศรีรัตนศาสดารามแล่วัดพระเชตุพนเป็นต้น ที่พระบรมวงศานุวงศ์
 แลข้าราชการสร้างก็พระราชทานทุนช่วย สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก
 แลพระอารามเหล่านั้นย่อมมีวิจิตรด้วยฝีมือช่างต่าง ๆ พันที่จะพรรณนา
 พิเศษกว่าพระอารามซึ่งมีมาแต่กาลก่อน หากราวใดเสมมิได้ ครั้น
 เมื่อสร้างพระอารามทั้งหลายนั้นแล้วเสร็จลง ก็โปรดให้มีมหกรรม
 การฉลองเป็นการใหญ่ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในการฉลองพระอาราม
 นั้น เป็นอเนกนักพันที่จะพรรณนา แลทรงสร้างพระพุทธรูปมาก
 พระฉลองพระองค์หุ้มด้วยทองคำ ถวายนามพระพุทธรูปต่างๆ ฟ้าโลกย์
 พระพุทธรูปเลิศล้ำนภโกลย แลพระพุทธรูปสถูปพระพุทธรูปเจษฎุคินทร์
 แลพระพุทธรูปฉลองพระองค์อื่น ๆ อีกเป็นอันมาก แลให้หล่อพระพุทธรูป
 พระองค์ใหญ่ มีพระประธานในวัดสุทัศน์เทพราราม แลพระประธาน
 วัดราชนันทคารามเป็นต้น ทรงสร้างพระปริยัติธรรมฉบับเอกย ๑ ฉบับ
 ไทย ๑ กรอบเทศมนนุญ ๑ กรอบลายก้ามจอบ ๑ ๑ แลทรง
 อุดหนุนพระภิกษุสงฆ์ให้เล่าเรียนพระปริยัติธรรม ด้วยบรมราชาไชยา
 แลราชสังคหเป็นอเนกประการ ในขณะนั้นพระสงฆ์ซึ่งรู้พระไตรปิฎก
 ไพศาลสมบูรณ์ยิ่งซีกกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก ๑ แลทรงพระเมตตา
 กรุณาแก่อย่างกวรรณพิภพ ทรงเพิ่มเติมจัดการโรงงานให้แพร่หลายไปบุลย์
 ยิ่งซีกกว่าแต่ก่อน ๑ การพระราชพิธีอินไตซึ่งเป็นการสำหรับพระนคร
 ก็ได้ทรงประเพณีตามพระราชวิยามาแต่ก่อนทุกประการ แลเพิ่มเติมขึ้น

บ้าง มีเลี้ยงพระสงฆ์ในวัดกุศลินเป็นต้น ฯ แลทรงบำเพ็ญพระราชกุศล
 ในการพระเมรุท้องสนามหลวงก็หลายครั้งหลายคราว มีการพระบรม
 ศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย แลการพระศพกรม
 สมเด็จพระศรีสุลาไลย พระบรมราชชนนีเป็นต้น ฯ แลมีสระสนาน
 ใหญ่ในรัชกาลนั้นครั้ง ๓ ฯ พระองค์มีพระราชหฤทัยอันเยือกเย็นไป
 ด้วยพระมหากษัตริย์แห่งเห็นจากวิหิงษาอาชมาฏไนที่อันมิควร ทรงเคารพ
 ต่อพระพุทธศาสนา แลพระบรมวงศานุวงศ์ ทรงประพฤติราชกรณียกิจ
 น้อยใหญ่สม่ำเสมอมิได้เคลื่อนคลาศ ตั้งแต่ขึ้นทรงขึ้นไปจนเวลาเข้า
 พระบั้นทมิ แลมิได้ทรงสกับคำขบขังแลทอคพระเนตรพื่อนำ เสด็จ
 ประทับอยู่แต่ในพระบรมมหาราชวัง มิได้เสด็จพระราชดำเนินประพาศ
 แห่งใด เว้นไว้แต่เวลาพระราชทานพระกฐิน ทรงประกอบไปด้วย
 พระสติสัมปชัญญะมั่นคงยังยืนมิได้พลั้งพลาด เสด็จดำรงศิริราชสมบัติ
 มาโดยความผาสุกศิริสวัสดิจนถึงจุลศักราช ๑๒๑๒ บัขอโทษก ทรงพระ
 ประชวรไม่สบายพระองค์มาตั้งแต่เดือน ๓๐ แต่ในเดือนท้ายฤดูพรรษา
 ได้เสด็จพระราชดำเนิน พระราชทานพระกฐินได้ตลอดตามเคยอย่าง
 ทุกปี แต่นั้นมาพระอาการก็ไม่สบายมากขึ้น พระบังคลเบาช่นค่นเป็น
 กระจกอน พระองค์ก็ชุกโสมลงโดยลำดับ ได้ประชุมแพทย์ถวายพระโอสถ
 พระอาการก็ไม่เคลื่อนคลายขึ้น พระองค์ทรงทราบชัดแต่เดิมมา ว่า
 พระอาการซึ่งทรงประชวรครั้งนี้ จะเป็นอวสานแห่งพระชนมายุมิได้ทรง
 ประมาท ครั้นณวัน ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐ ๑๐๑ ๑๐๒ ๑๐๓ ๑๐๔ ๑๐๕ ๑๐๖ ๑๐๗ ๑๐๘ ๑๐๙ ๑๑๐ ๑๑๑ ๑๑๒ ๑๑๓ ๑๑๔ ๑๑๕ ๑๑๖ ๑๑๗ ๑๑๘ ๑๑๙ ๑๒๐ ๑๒๑ ๑๒๒ ๑๒๓ ๑๒๔ ๑๒๕ ๑๒๖ ๑๒๗ ๑๒๘ ๑๒๙ ๑๓๐ ๑๓๑ ๑๓๒ ๑๓๓ ๑๓๔ ๑๓๕ ๑๓๖ ๑๓๗ ๑๓๘ ๑๓๙ ๑๔๐ ๑๔๑ ๑๔๒ ๑๔๓ ๑๔๔ ๑๔๕ ๑๔๖ ๑๔๗ ๑๔๘ ๑๔๙ ๑๕๐ ๑๕๑ ๑๕๒ ๑๕๓ ๑๕๔ ๑๕๕ ๑๕๖ ๑๕๗ ๑๕๘ ๑๕๙ ๑๖๐ ๑๖๑ ๑๖๒ ๑๖๓ ๑๖๔ ๑๖๕ ๑๖๖ ๑๖๗ ๑๖๘ ๑๖๙ ๑๗๐ ๑๗๑ ๑๗๒ ๑๗๓ ๑๗๔ ๑๗๕ ๑๗๖ ๑๗๗ ๑๗๘ ๑๗๙ ๑๘๐ ๑๘๑ ๑๘๒ ๑๘๓ ๑๘๔ ๑๘๕ ๑๘๖ ๑๘๗ ๑๘๘ ๑๘๙ ๑๙๐ ๑๙๑ ๑๙๒ ๑๙๓ ๑๙๔ ๑๙๕ ๑๙๖ ๑๙๗ ๑๙๘ ๑๙๙ ๒๐๐ ๒๐๑ ๒๐๒ ๒๐๓ ๒๐๔ ๒๐๕ ๒๐๖ ๒๐๗ ๒๐๘ ๒๐๙ ๒๑๐ ๒๑๑ ๒๑๒ ๒๑๓ ๒๑๔ ๒๑๕ ๒๑๖ ๒๑๗ ๒๑๘ ๒๑๙ ๒๒๐ ๒๒๑ ๒๒๒ ๒๒๓ ๒๒๔ ๒๒๕ ๒๒๖ ๒๒๗ ๒๒๘ ๒๒๙ ๒๓๐ ๒๓๑ ๒๓๒ ๒๓๓ ๒๓๔ ๒๓๕ ๒๓๖ ๒๓๗ ๒๓๘ ๒๓๙ ๒๔๐ ๒๔๑ ๒๔๒ ๒๔๓ ๒๔๔ ๒๔๕ ๒๔๖ ๒๔๗ ๒๔๘ ๒๔๙ ๒๕๐ ๒๕๑ ๒๕๒ ๒๕๓ ๒๕๔ ๒๕๕ ๒๕๖ ๒๕๗ ๒๕๘ ๒๕๙ ๒๖๐ ๒๖๑ ๒๖๒ ๒๖๓ ๒๖๔ ๒๖๕ ๒๖๖ ๒๖๗ ๒๖๘ ๒๖๙ ๒๗๐ ๒๗๑ ๒๗๒ ๒๗๓ ๒๗๔ ๒๗๕ ๒๗๖ ๒๗๗ ๒๗๘ ๒๗๙ ๒๘๐ ๒๘๑ ๒๘๒ ๒๘๓ ๒๘๔ ๒๘๕ ๒๘๖ ๒๘๗ ๒๘๘ ๒๘๙ ๒๙๐ ๒๙๑ ๒๙๒ ๒๙๓ ๒๙๔ ๒๙๕ ๒๙๖ ๒๙๗ ๒๙๘ ๒๙๙ ๓๐๐ ๓๐๑ ๓๐๒ ๓๐๓ ๓๐๔ ๓๐๕ ๓๐๖ ๓๐๗ ๓๐๘ ๓๐๙ ๓๑๐ ๓๑๑ ๓๑๒ ๓๑๓ ๓๑๔ ๓๑๕ ๓๑๖ ๓๑๗ ๓๑๘ ๓๑๙ ๓๒๐ ๓๒๑ ๓๒๒ ๓๒๓ ๓๒๔ ๓๒๕ ๓๒๖ ๓๒๗ ๓๒๘ ๓๒๙ ๓๓๐ ๓๓๑ ๓๓๒ ๓๓๓ ๓๓๔ ๓๓๕ ๓๓๖ ๓๓๗ ๓๓๘ ๓๓๙ ๓๔๐ ๓๔๑ ๓๔๒ ๓๔๓ ๓๔๔ ๓๔๕ ๓๔๖ ๓๔๗ ๓๔๘ ๓๔๙ ๓๕๐ ๓๕๑ ๓๕๒ ๓๕๓ ๓๕๔ ๓๕๕ ๓๕๖ ๓๕๗ ๓๕๘ ๓๕๙ ๓๖๐ ๓๖๑ ๓๖๒ ๓๖๓ ๓๖๔ ๓๖๕ ๓๖๖ ๓๖๗ ๓๖๘ ๓๖๙ ๓๗๐ ๓๗๑ ๓๗๒ ๓๗๓ ๓๗๔ ๓๗๕ ๓๗๖ ๓๗๗ ๓๗๘ ๓๗๙ ๓๘๐ ๓๘๑ ๓๘๒ ๓๘๓ ๓๘๔ ๓๘๕ ๓๘๖ ๓๘๗ ๓๘๘ ๓๘๙ ๓๙๐ ๓๙๑ ๓๙๒ ๓๙๓ ๓๙๔ ๓๙๕ ๓๙๖ ๓๙๗ ๓๙๘ ๓๙๙ ๔๐๐ ๔๐๑ ๔๐๒ ๔๐๓ ๔๐๔ ๔๐๕ ๔๐๖ ๔๐๗ ๔๐๘ ๔๐๙ ๔๑๐ ๔๑๑ ๔๑๒ ๔๑๓ ๔๑๔ ๔๑๕ ๔๑๖ ๔๑๗ ๔๑๘ ๔๑๙ ๔๒๐ ๔๒๑ ๔๒๒ ๔๒๓ ๔๒๔ ๔๒๕ ๔๒๖ ๔๒๗ ๔๒๘ ๔๒๙ ๔๓๐ ๔๓๑ ๔๓๒ ๔๓๓ ๔๓๔ ๔๓๕ ๔๓๖ ๔๓๗ ๔๓๘ ๔๓๙ ๔๔๐ ๔๔๑ ๔๔๒ ๔๔๓ ๔๔๔ ๔๔๕ ๔๔๖ ๔๔๗ ๔๔๘ ๔๔๙ ๔๕๐ ๔๕๑ ๔๕๒ ๔๕๓ ๔๕๔ ๔๕๕ ๔๕๖ ๔๕๗ ๔๕๘ ๔๕๙ ๔๖๐ ๔๖๑ ๔๖๒ ๔๖๓ ๔๖๔ ๔๖๕ ๔๖๖ ๔๖๗ ๔๖๘ ๔๖๙ ๔๗๐ ๔๗๑ ๔๗๒ ๔๗๓ ๔๗๔ ๔๗๕ ๔๗๖ ๔๗๗ ๔๗๘ ๔๗๙ ๔๘๐ ๔๘๑ ๔๘๒ ๔๘๓ ๔๘๔ ๔๘๕ ๔๘๖ ๔๘๗ ๔๘๘ ๔๘๙ ๔๙๐ ๔๙๑ ๔๙๒ ๔๙๓ ๔๙๔ ๔๙๕ ๔๙๖ ๔๙๗ ๔๙๘ ๔๙๙ ๕๐๐ ๕๐๑ ๕๐๒ ๕๐๓ ๕๐๔ ๕๐๕ ๕๐๖ ๕๐๗ ๕๐๘ ๕๐๙ ๕๑๐ ๕๑๑ ๕๑๒ ๕๑๓ ๕๑๔ ๕๑๕ ๕๑๖ ๕๑๗ ๕๑๘ ๕๑๙ ๕๒๐ ๕๒๑ ๕๒๒ ๕๒๓ ๕๒๔ ๕๒๕ ๕๒๖ ๕๒๗ ๕๒๘ ๕๒๙ ๕๓๐ ๕๓๑ ๕๓๒ ๕๓๓ ๕๓๔ ๕๓๕ ๕๓๖ ๕๓๗ ๕๓๘ ๕๓๙ ๕๔๐ ๕๔๑ ๕๔๒ ๕๔๓ ๕๔๔ ๕๔๕ ๕๔๖ ๕๔๗ ๕๔๘ ๕๔๙ ๕๕๐ ๕๕๑ ๕๕๒ ๕๕๓ ๕๕๔ ๕๕๕ ๕๕๖ ๕๕๗ ๕๕๘ ๕๕๙ ๕๖๐ ๕๖๑ ๕๖๒ ๕๖๓ ๕๖๔ ๕๖๕ ๕๖๖ ๕๖๗ ๕๖๘ ๕๖๙ ๕๗๐ ๕๗๑ ๕๗๒ ๕๗๓ ๕๗๔ ๕๗๕ ๕๗๖ ๕๗๗ ๕๗๘ ๕๗๙ ๕๘๐ ๕๘๑ ๕๘๒ ๕๘๓ ๕๘๔ ๕๘๕ ๕๘๖ ๕๘๗ ๕๘๘ ๕๘๙ ๕๙๐ ๕๙๑ ๕๙๒ ๕๙๓ ๕๙๔ ๕๙๕ ๕๙๖ ๕๙๗ ๕๙๘ ๕๙๙ ๖๐๐ ๖๐๑ ๖๐๒ ๖๐๓ ๖๐๔ ๖๐๕ ๖๐๖ ๖๐๗ ๖๐๘ ๖๐๙ ๖๑๐ ๖๑๑ ๖๑๒ ๖๑๓ ๖๑๔ ๖๑๕ ๖๑๖ ๖๑๗ ๖๑๘ ๖๑๙ ๖๒๐ ๖๒๑ ๖๒๒ ๖๒๓ ๖๒๔ ๖๒๕ ๖๒๖ ๖๒๗ ๖๒๘ ๖๒๙ ๖๓๐ ๖๓๑ ๖๓๒ ๖๓๓ ๖๓๔ ๖๓๕ ๖๓๖ ๖๓๗ ๖๓๘ ๖๓๙ ๖๔๐ ๖๔๑ ๖๔๒ ๖๔๓ ๖๔๔ ๖๔๕ ๖๔๖ ๖๔๗ ๖๔๘ ๖๔๙ ๖๕๐ ๖๕๑ ๖๕๒ ๖๕๓ ๖๕๔ ๖๕๕ ๖๕๖ ๖๕๗ ๖๕๘ ๖๕๙ ๖๖๐ ๖๖๑ ๖๖๒ ๖๖๓ ๖๖๔ ๖๖๕ ๖๖๖ ๖๖๗ ๖๖๘ ๖๖๙ ๖๗๐ ๖๗๑ ๖๗๒ ๖๗๓ ๖๗๔ ๖๗๕ ๖๗๖ ๖๗๗ ๖๗๘ ๖๗๙ ๖๘๐ ๖๘๑ ๖๘๒ ๖๘๓ ๖๘๔ ๖๘๕ ๖๘๖ ๖๘๗ ๖๘๘ ๖๘๙ ๖๙๐ ๖๙๑ ๖๙๒ ๖๙๓ ๖๙๔ ๖๙๕ ๖๙๖ ๖๙๗ ๖๙๘ ๖๙๙ ๗๐๐ ๗๐๑ ๗๐๒ ๗๐๓ ๗๐๔ ๗๐๕ ๗๐๖ ๗๐๗ ๗๐๘ ๗๐๙ ๗๑๐ ๗๑๑ ๗๑๒ ๗๑๓ ๗๑๔ ๗๑๕ ๗๑๖ ๗๑๗ ๗๑๘ ๗๑๙ ๗๒๐ ๗๒๑ ๗๒๒ ๗๒๓ ๗๒๔ ๗๒๕ ๗๒๖ ๗๒๗ ๗๒๘ ๗๒๙ ๗๓๐ ๗๓๑ ๗๓๒ ๗๓๓ ๗๓๔ ๗๓๕ ๗๓๖ ๗๓๗ ๗๓๘ ๗๓๙ ๗๔๐ ๗๔๑ ๗๔๒ ๗๔๓ ๗๔๔ ๗๔๕ ๗๔๖ ๗๔๗ ๗๔๘ ๗๔๙ ๗๕๐ ๗๕๑ ๗๕๒ ๗๕๓ ๗๕๔ ๗๕๕ ๗๕๖ ๗๕๗ ๗๕๘ ๗๕๙ ๗๖๐ ๗๖๑ ๗๖๒ ๗๖๓ ๗๖๔ ๗๖๕ ๗๖๖ ๗๖๗ ๗๖๘ ๗๖๙ ๗๗๐ ๗๗๑ ๗๗๒ ๗๗๓ ๗๗๔ ๗๗๕ ๗๗๖ ๗๗๗ ๗๗๘ ๗๗๙ ๗๘๐ ๗๘๑ ๗๘๒ ๗๘๓ ๗๘๔ ๗๘๕ ๗๘๖ ๗๘๗ ๗๘๘ ๗๘๙ ๗๙๐ ๗๙๑ ๗๙๒ ๗๙๓ ๗๙๔ ๗๙๕ ๗๙๖ ๗๙๗ ๗๙๘ ๗๙๙ ๘๐๐ ๘๐๑ ๘๐๒ ๘๐๓ ๘๐๔ ๘๐๕ ๘๐๖ ๘๐๗ ๘๐๘ ๘๐๙ ๘๑๐ ๘๑๑ ๘๑๒ ๘๑๓ ๘๑๔ ๘๑๕ ๘๑๖ ๘๑๗ ๘๑๘ ๘๑๙ ๘๒๐ ๘๒๑ ๘๒๒ ๘๒๓ ๘๒๔ ๘๒๕ ๘๒๖ ๘๒๗ ๘๒๘ ๘๒๙ ๘๓๐ ๘๓๑ ๘๓๒ ๘๓๓ ๘๓๔ ๘๓๕ ๘๓๖ ๘๓๗ ๘๓๘ ๘๓๙ ๘๔๐ ๘๔๑ ๘๔๒ ๘๔๓ ๘๔๔ ๘๔๕ ๘๔๖ ๘๔๗ ๘๔๘ ๘๔๙ ๘๕๐ ๘๕๑ ๘๕๒ ๘๕๓ ๘๕๔ ๘๕๕ ๘๕๖ ๘๕๗ ๘๕๘ ๘๕๙ ๘๖๐ ๘๖๑ ๘๖๒ ๘๖๓ ๘๖๔ ๘๖๕ ๘๖๖ ๘๖๗ ๘๖๘ ๘๖๙ ๘๗๐ ๘๗๑ ๘๗๒ ๘๗๓ ๘๗๔ ๘๗๕ ๘๗๖ ๘๗๗ ๘๗๘ ๘๗๙ ๘๘๐ ๘๘๑ ๘๘๒ ๘๘๓ ๘๘๔ ๘๘๕ ๘๘๖ ๘๘๗ ๘๘๘ ๘๘๙ ๘๙๐ ๘๙๑ ๘๙๒ ๘๙๓ ๘๙๔ ๘๙๕ ๘๙๖ ๘๙๗ ๘๙๘ ๘๙๙ ๙๐๐ ๙๐๑ ๙๐๒ ๙๐๓ ๙๐๔ ๙๐๕ ๙๐๖ ๙๐๗ ๙๐๘ ๙๐๙ ๙๑๐ ๙๑๑ ๙๑๒ ๙๑๓ ๙๑๔ ๙๑๕ ๙๑๖ ๙๑๗ ๙๑๘ ๙๑๙ ๙๒๐ ๙๒๑ ๙๒๒ ๙๒๓ ๙๒๔ ๙๒๕ ๙๒๖ ๙๒๗ ๙๒๘ ๙๒๙ ๙๓๐ ๙๓๑ ๙๓๒ ๙๓๓ ๙๓๔ ๙๓๕ ๙๓๖ ๙๓๗ ๙๓๘ ๙๓๙ ๙๔๐ ๙๔๑ ๙๔๒ ๙๔๓ ๙๔๔ ๙๔๕ ๙๔๖ ๙๔๗ ๙๔๘ ๙๔๙ ๙๕๐ ๙๕๑ ๙๕๒ ๙๕๓ ๙๕๔ ๙๕๕ ๙๕๖ ๙๕๗ ๙๕๘ ๙๕๙ ๙๖๐ ๙๖๑ ๙๖๒ ๙๖๓ ๙๖๔ ๙๖๕ ๙๖๖ ๙๖๗ ๙๖๘ ๙๖๙ ๙๗๐ ๙๗๑ ๙๗๒ ๙๗๓ ๙๗๔ ๙๗๕ ๙๗๖ ๙๗๗ ๙๗๘ ๙๗๙ ๙๘๐ ๙๘๑ ๙๘๒ ๙๘๓ ๙๘๔ ๙๘๕ ๙๘๖ ๙๘๗ ๙๘๘ ๙๘๙ ๙๙๐ ๙๙๑ ๙๙๒ ๙๙๓ ๙๙๔ ๙๙๕ ๙๙๖ ๙๙๗ ๙๙๘ ๙๙๙ ๑๐๐๐

สนิท พระยาพิพัฒน์โกษา ให้จัดหมายคำเนนพระบรมราชโองการ ยก
 พระไทรยสรณคม^๕ขึ้นเป็น^๕ของคั้น แล้วคำเนนพระกระแเสพระราชดำรัส
 ว่า ให้เจ้าพระยาพระคลัง พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาราชสุภาวดี กับ
 ขุนนางผู้^๕น้อยเป็นสามัคคี^๕แก่กัน ช่วยกันรักษาแผ่นดินของสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัวอันเป็นประณมกษัตริย์สืบมาถึง ๖๘ ปี พระบรมวงศา
 นวงศ์ก็มีมาก จะให้ทรงบังคับว่าให้พระองค์ใดเป็นเจ้าแผ่นดินนั้นขอ
 เสียเถิด แล้วแต่จะพร้อมกันสมมติพระองค์ใด ให้เห็นแก่พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสามพระองค์ อย่าให้มาพัวพันกันเสียนักเลย
 จึงช่วยรักษาแผ่นดินไปด้วยกันเถิด ในทำยกระแเสพระบรมราชโอง
 การนั้น ทรงขอยกเงินพระคลังข้างที่^๕หมื่นชั่งกับทองร้อยชั่งไว้สำหรับ
 ใช้ในการปฏิสังขรณ์พระอาราม แลทรงพระราชดำริที่ด้วยอัญญา^๕พระ
 อัยยกาพระอัยยกีแลกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลยว่าจะเป็นที่กีดขวาง ขอ
 ให้มีบ่อไว้แก่พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใด ๆ ถ้าพระราชโอรสหมดสิ้นไป
 ก็ให้มีบ่อแก่พระราชบุตรรักษาไว้ การซึ่งพระองค์พระราชทานพระบรม
 ราชานุญาตให้เลือกพระเจ้าแผ่นดินตามชอบใจของชนเป็นอันมากเช่นนั้น
 ก็ด้วยอาศรัยที่ทรงประกอบด้วยพระสติแลพระปัญญา ทรงพิจารณาเห็น
 การอันจะเป็นสุขเรียบร้อยไปภายหน้าอย่างไรตลอดแล้ว แลมิได้ทรง
 พระอาลัยในศิริราชสมบัติจนถึงมุ่งหมายจะให้ตกแก่พระราชโอรสตาม
 อรรถมาโลก ด้วยทรงเคารพต่อบรมราชบรรพบุรุษแลรักแผ่นดิน
 กรุณาแก่ไพร่ฟ้าประชากรเป็นอันมาก หวังจะให้พระราชอาณาเขต

คำวางอยู่ในเอกราชปราศจากการจลาจลสืบไปภายหน้า เป็นพยานใน
 พระราชอัธยาศัยของพระองค์ซึ่งได้เสด็จคำวางอยู่ในความสวัสดิธรรมแต่
 เติมมาจนถึงขัณณกาล แลพระราชดำริที่ประการใดนั้นได้ปรากฏชัด
 ในกระแสพระบรมราชโองการซึ่งได้ดำรัสแก่พระยาศรีสุริยวงศ์จางวาง
 มหาตเล็กว่า ทรงพระราชดำริเห็นว่าผู้ซึ่งจะเป็นเจ้าแผ่นดินนั้น กรม
 ขุนเคชอติศรัก็พระภรรยา กรมขุนพิพิธภูเบนทร์ก็คิดแต่จะเล่น ท่าน
 พันน้อยก็เป็นช่างเขี้ยวก็อยู่ แต่ไม่เอาราชการชอบแต่การเล่น เห็นแต่
 ท่านฟ้าใหญ่ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่กลัวว่าจะ
 ให้พระสงฆ์ห่มมอญทั้งแผ่นดิน เพราะฉะนั้นพระองค์จึงไม่ทรงจำกั
 มอญศิริราชสมบัติแก่พระองค์ใด ด้วยเกรงจะไม่เป็นที่ชอบใจท่าน
 ทั้งปวงทั่วไป แต่ครั้งเมื่อภายหลังที่อุปประหนึ่งจะทรงทราบพระญาณ
 ชัดเจน ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้เถลิงถวัลยราช
 สมบัติ จึงได้โปรดให้จกหมายพระราชดำรัสพระราชทานแก่กรมสมเด็จพระ
 พระเคชาอติศรั ให้ทุกกรมสมเด็จพระปรมานชิตด้วยเรื่องพระสงฆ์
 ห่มผ้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงทำคำสารภาพ
 ถวายยอมตามกระแสพระราชดำริ เป็นอันต้องตามพระราชอัธยาศัย
 ภายหลังโปรดให้ถวายค่าอุปจัญแก่ภิกษุสามเณร ในพระอาราม
 หลวงรูปละห้าคำลึง เป็นเงินถึงพันแปดร้อยสามสิบแปดชั่ง เป็นการ
 พระราชกุศลอันยิ่งใหญ่ แลได้ดำรัสอาราธนาให้พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชพระราชดำริทรงขมาพระภิกษุสงฆ์ซึ่งได้ทรงล่วง

เกิดเป็นการพลั้งพลาดมาแต่กาลก่อน แต่บัดนี้มาพระองค์ทรงพระ
 ประชวรพระอาการชดลงโดยลำดับ ทรงพระราชดำริที่ว่า ถ้าจะเสด็จ
 สวรรคตในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์ตะวันออก ซึ่งเป็นที่พระขันหมาก
 แต่เดิมมา ก็จะเป็นที่รังเกียจแก่พระเจ้าแผ่นดินซึ่งจะดำรงศิริราช
 สมบัติสืบไปภายหน้า จึงเสด็จแปรสถานมาประทับอยู่ณพระที่นั่งองค์
 ตะวันตก พระองค์ดำรงอยู่ในพระสติสัมปชัญญะเป็นปกติเรียบร้อยมา
 แต่พระอาการนั้นยังชดหนัก ๆ ตามลำดับ จนถึงวัน ๔ ๕ ๖ คำ
 บัญยังเป็นโทษก จุลศักราช ๑๒๓๒ เวลา ๘ ทุ่มห้าบาทเสด็จสวรรคต
 พระชนมายุ ๖๓ ปีกับ ๑๓ วัน ๗ เส็จดำรงในศิริราชสมบัติ ๒๕ ปี
 กับ ๗ เดือน ๒๓ วัน ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

